

**BERKELEY'İN İMMATERYALİST
METAFİZİĞİ**

Ayşenur GÜNLER

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ
2014
Her Hakkı Saklıdır**

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

Ayşenur GÜNLER

BERKELEY’İN İMMATERYALİST METAFİZİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ**

ERZURUM-2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

05/06/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Berkeley'in İmmateryalist Metafiziği" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Ayşenur GÜNLER

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ danışmanlığında, Ayşenur GÜNLER tarafından hazırlanan bu çalışma 05/06/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından FELSEFE Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Abamüslüm AKDEMİR

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 05 / 06 / 2014

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GEORGE BERKELEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. GEORGE BERKELEY'İN HAYATI VE ESERLERİ	4
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

METAFİZİK NEDİR?

2.1. METAFİZİĞİN ÖZEL TANIMLARI	17
2.1.1. Varolana İlişkin Bir Araştırma.....	17
2.1.2. Nihai Gerçekliğin Bilimi	17
2.1.3. Bir Bütün Olarak Dünyanın Bilimi	18
2.1.4. İlk İlkelerin Bilimi.....	19
2.2. METAFİZİĞE ELEŞTİRİLER.....	21
2.3. İMMATERYALİZM NEDİR?	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERKELEY'İN İMMATERYALİST METAFİZİĞİ

3.1. MADDENİN İNKÂRI	29
3.1.1. Niteliklerden Hareket Eden Argüman	30
3.1.2. Anlamdan Hareket Eden Argüman.....	34
3.1.3. Soyut Genel Fikirlerin Reddine Dayanan Argüman.....	37
3.1.4. Epistemolojik Argüman.....	39
3.1.5. Nedensellikten Hareket Eden Argüman.....	42
3.2. ESSE EST PERCIPI.....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BERKELEY'İN METAFİZİĞİNDE TANRI' NIN YERİ

4.1. TANRI' NIN SIFATLARI	57
---------------------------------	----

4.2. TANRI’NIN VARLIĞININ DELİLLERİ	64
4.2.1. Pasiflik Delili	65
4.2.2. Süreklilik Delili	67
4.2.3. Teleolojik Delil	68

BEŞİNCİ BÖLÜM

GEORGE BERKELEY’ E ELEŞTİRİLER

5.1. GEORGE BERKELEY’ E ELEŞTİRİLER.....	72
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	87
ÖZGEÇMİŞ.....	91

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
BERKELEY’İN İMMATERYALİST METAFİZİĞİ**Ayşenur Günler****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ****2014, 91 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ****Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM****Doç. Dr. Abamüslim AKDEMİR**

Bu çalışmanın amacı, Berkeley’in immateryalist metafiziğini ortaya koyarken gerçekte neyi amaçladığını araştırmaktır. Araştırmamız sonucunda gördük ki, Berkeley felsefi kaygılardan çok dini kaygılar güden bir düşünür ve din adamıdır.

Teist Tanrı anlayışını hâkim kılmak isteyen Berkeley, bu amacına ulaşmak için öncelikle septisizm ve materyalizmle mücadele eder. Septik ve materyalist düşüncelerin ateizmin kaynağını oluşturduğunu düşünür. Berkeley ateizmle mücadeleyi kendine görev edinmiştir. Bu nedenle Tanrı’yı merkeze koyup bütün felsefi sistemini ona göre şekillendirmiştir.

Berkeley’ e göre dış dünyanın ardında maddi bir töz yoktur. O, “Varolmak algılanmış olmaktır.” sözüyle zihinden bağımsız bir maddenin varolamayacağını ifade eder. Bütün varlıkların varolma sebebi sonsuz zihin olan Tanrı’dır. Berkeley felsefesinde nihai gerçeklik maddi değil tinseldir ve varolan her şey bu tinsel gerçekliğe, yani Tanrı’ya dayanır. Bu düşünce Berkeley felsefesinin özünü oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Berkeley, İmmateryalizm, Maddi Töz, Zihin, Tanrı.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE IMMATERIALIST METAPHYSICS OF BERKELEY****Ayşenur GÜNLER****Advisor: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ****2014, Page: 91****Jury: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ****Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM****Assoc. Prof. Abamüslim AKDEMİR**

The purpose of this work is to investigate what Berkeley aims substantially when he first establishes his İmmateryalist Metaphyscs. It is understood from our study that Berkeley is a philosopher who has religious concerns rather than philosophical.

Berkeley who seeks to make theism dominant contends with scepticism and materialism first. He classifies sceptic and materialist thoughts as the source of atheism. He takes it upon himself to contend with atheism. That's why he puts God in the center and shapes his entire philosophical system according to that.

To Berkeley, there is not a concrete substance beyond the external world. He states that a mind-free material can not exist by saying: "To be is to be perceived." The reason d'être of all beings is the ultimate mind: God. The definite reality in Berkeley's philosophy is not materialistic but spiritual, and each existing being grounds to that spiritual reality, to God. That argüment constitutes the essence of Berkeley's philosophy.

Key Words: Berkeley, İmmaterialism, concrete substance, mind, God.

ÖNSÖZ

Bir filozofun görüşlerini tam ve doğru bir şekilde anlamak istiyorsak, o filozofun ortaya koyduğu görüşlerle neyi hedeflediğini bilmemiz gerekir. Amacı ve hedefi doğru anlaşılmayan düşünürlerin görüşleri çok farklı şekillerde anlaşılabilir ve haksız eleştirilere maruz kalabilirler. On sekizinci yüzyılın önemli idealist düşünürlerinden biri olan Berkeley de yanlış anlaşılan ya da tam olarak anlaşılamayan filozofların başında gelir. “Varolmak algılanmış olmaktır” ilkesi ile bilinen Berkeley genellikle dış dünyanın varlığını reddetmekle itham edilmiştir. Oysa filozofun eserleri dikkatle incelendiğinde durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Batı düşünce tarihinde önemli bir yeri olan George Berkeley’in “Varolmak algılanmış olmaktır.” derken gerçekte neyi kastettiğinin ve bu sözün varmak istediği nihai hedefin ne olduğunun araştırılmasıdır.

Çalışma boyunca bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ’a teşekkür ederim.

Erzurum-2014

Ayşenur GÜNLER

GİRİŞ

Berkeley'in immateryalist felsefesinin varmak istediği tek bir amaç vardı. Bu amaç septik ve materyalist düşünceleri ortadan kaldırıp, delillerle Tanrı'nın varlığını yeniden ortaya koyarak teist Tanrı anlayışını yaygınlaştırmaktı. Bu amaçla Berkeley on sekizinci yüzyılın daha çok din dışı düzeyde gelişen felsefeleri ve insanlığın on altıncı yüzyıldan sonra başlayan tanrıtanımaz eğilimleri karşısında tam anlamıyla dinci bir felsefe geliştirmek istedi.¹ Bunun için de yapması gereken ilk şey ateizmin nedeni olarak gördüğü iki şeyi, septisizm ve materyalizmi alt etmektir.

Berkeley'e göre septisizm ve materyalizm ateizmin iki temel direğidir. Septik ve materyalist düşünceler ateizme hareket veya destek noktası oluşturmaktadır. Boş, yararsız ve insanları yanlış yollara yönlendiren düşünceler olarak nitelendirilebilecek bu iki düşünce akımı, sadece ateizmin değil putperestliğin bazı biçimlerinin de temel dayanağı olmuştur. Nitekim Berkeley İlkeler' de şöyle der: *"İnsanlar güneşin, ayın, yıldızların, bütün diğer duyu nesnelerinin yalnızca zihinlerindeki idealar olduklarını ve bunların algılanmak dışında bir varoluşlarının olmadığını düşünmüş olsalardı, kuşkusuz kendi idealarının önünde diz çöküp onlara tapınmaz, her şeyi yaratan ve esirgeyen, öncesiz-sonrasız, görünmez Anlık'ın egemenliğini tanırlardı."*² Berkeley böylece hem ateizmin hem de putperestliğin nedenini aynı yanlışla bağlamaktadır.

Filozof kimliğinin yanı sıra din adamı kimliğiyle de öne çıkan Berkeley, eserlerini kaleme alırken genellikle dini bir amaç gütmüştür. Onun, eserleri aracılığıyla Hristiyanlığı yaygın hale getirmek istediği söylenebilir. Ortaya koymuş olduğu eserlerde, özellikle iki temel eseri olarak nitelendirilebilecek olan İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine ve Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma'da materyalizm, septisizm ve ateizmle mücadele etmiş, kendi teist düşüncesini gerekçelendirmeye ve haklı kılmaya çalışmıştır.

Berkeley'in felsefesi "Varolmak algılanmış olmaktır." ifadesiyle bilinir. Aslında bu ifade Berkeley felsefesini tam olarak yansıtabilmesi açısından "Varolmak algılanan ve algılayan olmaktır." şeklinde genişletilebilir; çünkü Berkeley felsefesinde bir

¹ Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi 2, Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi*, Bulut Yayınları, İstanbul 2012, s. 252.

² George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, (Çev. Halil Turan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 92.

algılayan varlık olarak zihin bir de algılanan varlık olarak dış dünya vardır. Burada zihinden kasıt hem tek tek bireysel zihinler hem de sonsuz zihin olan Tanrı'dır. Dış dünyadaki varlıkların varlığı bizim zihnimize bağlıdır. Zihnin algısından bağımsız olarak bir şeyin varolduğu söylenemez. Bir şey varsa o mutlaka bir zihin tarafından algılanmaktadır. Eğer o şeyi o an algılayan hiçbir insan zihni yoksa bu noktada Tanrı devreye girer. Tanrı insanlar gibi varlığı zaman zaman algılamaz. O algısı daim olandır. Tanrı bütün varoluşun garantisidir; çünkü O, bütün varlık âlemini her an algılar. Bu algıyla birlikte varlık âlemi süreklilik gösterir. Kesintisiz olarak Tanrı'nın algısına konu olduğundan dış dünyadaki varlıklar sürekli olarak vardır.

Berkeley'in bu düşüncelerini ortaya koyarken varmak istediği esas amaç daha önce de ifade ettiğimiz gibi Tanrı'nın varlığıdır. Varolmak algılanmış olmaksa ve insanlar kesintisiz olarak dış dünyayı algılamadığı halde dış dünya sürekli olarak varlık gösteriyorsa o halde, onları daima algılayan bir zihin olmalıdır. İşte bu zihin Tanrı'dır.

Yukarıda kısaca ana temasını vermeye çalıştığımız Berkeley düşüncesinin başı ve sonunun hep ateizmle mücadeleden ve nihayetinde Tanrı kanıtlamasından ibaret olduğunu gördük. Şimdi bu çalışmada Berkeley'in immateryalist metafiziğini ayrıntılı olarak nasıl ele aldığımızı kısaca açıklayalım:

Çalışmamızın birinci bölümünde Berkeley'in hayatı ve eserlerini ele aldık. Berkeley'in hayatının, ortaya koymuş olduğu felsefi sistem üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalıştık. Eserlerinin birçoğunu da inceleyerek bu eserlerde hangi konuları ele aldığını kısaca ifade ettik.

Çalışmamızda Berkeley'in immateryalist metafiziğini ele aldığımızdan, ikinci bölümde metafiziğin ve immateryalizmin ne olduğunu ele aldık. Metafiziğin ne ifade ettiğini dört farklı tanım başlığı altında incelerken, immateryalizmi de materyalizm ile karşılaştırarak ele almaya çalıştık.

Üçüncü bölümde ana konuya geçiş yaptık ve Berkeley'in maddeyi inkâr ederken kullandığı argümanları açıkladık. Yine bu bölümde "Esse Est Percipi" başlığı altında Berkeley felsefesinin esas konusunu ele aldık.

Dördüncü bölümde Berkeley'in immateryalist metafiziğinde Tanrı'nın yerini göstermeye çalıştık. Berkeley'in Tanrı'nın varlığını ortaya koyarken kullandığı delilleri ortaya koyduk.

Beşinci ve son bölümde Berkeley'e yöneltilen eleştiriler ve bunlara verilebilecek cevapları ele alırken, sonuç bölümünde de genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

GEORGE BERKELEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. GEORGE BERKELEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

George Berkeley erken modern dönemin en önemli düşünürlerinden biridir. Batı felsefe tarihinde on yedinci yüzyıl Ada ampirizminin üç önemli isminden biri olan Berkeley Locke'dan sonra, Hume'dan önce gelir. İdealizm savunusuyla tanınan yetenekli bir metafizikçi olan Berkeley kendinden öncekilerin, özellikle Descartes, Malebranche ve Locke'un önemli bir eleştirmenidir. Berkeley materyalizmi reddeder ve kendi immateryalist metafiziğiyle, gerçekliğin özellikle zihinlerimiz ve onun idelerinden oluştuğunu ifade eder. O, üstelik din, görme psikolojisi, matematik, fizik, ahlak, ekonomi ve tıpla da ilgilenen geniş kapsamlı bir düşünürdür.³ Yale Üniversitesi'nin bünyesi içinde yer alan kolejlerden birine ve yine California'daki bir kente onun adı verilmiştir.

George Berkeley 12 Mart 1685 tarihinde İrlanda'nın Kilkenny bölgesinde dünyaya gelmiştir. Protestan bir ailenin altı çocuğundan en büyüğüdür. Annesi hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Berkeley'in babasının gümrük memuru olduğu söylenir. Babası William Berkeley Stratton Lordu Lord Berkeley of Stratton'un, annesi de Kanada'nın Montcalm bölgesini fethetmiş ünlü bir komutan olan General Wolf'un yakın akrabasıdır. Annesi ve babası onu hep bir papaz olarak görmeyi istemişlerdir. Babası Berkeley'in doğumundan on beş yıl kadar önce İngiltere'den İrlanda'ya göç etmiştir. Berkeley de kendisini hep bir İrlandalı olarak görmüştür.

Berkeley okul hayatına 1696 yılında Kilkenny'de başladı. Oldukça başarılı bir öğrenci olan Berkeley matematik, dil, mantık ve felsefe öğrenimi gördü. Dört yıl süren ilk eğitimini dereceyle tamamladıktan sonra 1700 yılında Trinity Koleji'ne girdi. Trinity Koleji bugün olduğu gibi o zamanlar da çok seçkin bir eğitim kurumuydu. Robert Bayle, Bacon, Newton, Descartes, Locke vb. filozofların eserleri okutulmaktaydı. Oldukça modern bir eğitim programı izlenen Trinity'de Berkeley, on yedinci yüzyılın sonlarının Aristotelesçiliğe karşı düşmanca tutumuyla karakterize olan yeni bilimi ve

³ plato.stanford.edu/entries/Berkeley, Erişim Tarihi: 27.12.2012.

felsefesiyle karşılaştı. Burada felsefe, bilim ve ilahiyat okuyan Berkeley 1704 yılında lisans, 1707 yılında da yüksek lisans eğitimini tamamladı. 1708 yılında aynı kuruma öğretim üyesi olarak atandı. Çeşitli aralıklarla 1720 yılına kadar hocalık ve din adamlığı görevlerini sürdürdü. Buna göre, o 1709'da diyakoz olmuş, 1710'da papazlığa atanmış, 17 yıl boyunca sürdürdüğü öğretim üyeliği görevi sırasında, ayrıca kütüphane müdürlüğü (1709), dekan yardımcılığı (1710-1711) ve ilahiyat bölümünde de Yunanca ve İbranice hocalığı görevlerini üstlenmiştir.⁴ 1710 ve 1714 yılları arasında Peterborough Early'nün kilisesinin sevk ve idaresinde bulundu. Aynı zamanda Clogher Piskoposu'nun hizmetinde bulundu ve oğlunun özel hocalığı görevlerini de icra etti.⁵

1913-1921 yılları arasında yaklaşık sekiz yıl süren seyahatlerinde Berkeley birçok ülkeyi ziyaret etmiştir. Londra, Fransa ve İtalya'ya yaptığı bu ziyaretler onun felsefesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Çünkü gittiği yerlerde birçok aydınla tanışmış, onlarla sohbet etme ve tartışma imkânı bulmuştur. Bu aydınlar örnek olarak; Swift, Addison, Steel, Pope, Clark ve Malebranche gibi isimleri gösterebiliriz.

Berkeley 1713 yılında, Lord Peterborough ile birlikte, dini işlerden sorumlu danışman sıfatıyla Kıta Avrupası'na ilk seyahatini yapar. İngiltere'ye döndükten kısa bir süre sonra, 1716 yılında, bu sefer de St. George Ashe'in yardımcısı olarak Roma, Sicilya ve Paris'te geçecek olan ikinci bir yolculuk başlar. İtalya ve Fransa'ya yapılan bu seyahatler, Berkeley'in ilerde yayımlayacağı eserlerin hazırlanması bakımından oldukça verimli geçmiştir. Filozof, bu seyahatlerde bir yandan resmi görevini sürdürürken bir yandan da üzerinde düşündüğü konularla ilgili malzeme toplamaya çalışmıştır.⁶

Berkeley filozof kimliğinin yanı sıra din adamı kimliğiyle de ön plandadır. Berkeley'in temel amacı ateizmi ortadan kaldırıp Hristiyanlığı yaymaktır. Bu amacını gerçekleştirmek amacıyla Amerika'nın Bermuda adalarında üniversite kurmayı planlamıştı. Bu planını İngiliz hükûmetine sunmuş ve uzun uğraşlar sonucunda olumlu yanıt alabilmişti. Hayalini gerçekleştirmek amacıyla 1728 yılında Amerika'ya giden Berkeley burada üç yıl boyunca İngiliz hükûmetinin verdiği sözü tutmasını bekledi;

⁴ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2001, s. 32.

⁵ Stephen Priest, *The British Empiricists*, Penguin Books, Londra 1990, s.104-108' den aktaran M. Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Ayyıldız Matbaacılık, İzmir 1998, s.68.

⁶ İsmail Çetin, *George Berkeley'in İdealizminde Tanrı ve Yaratma*, Arasta Yayınları, Bursa 2004, s. 3.

fakat verilen söz tutulmadı ve Berkeley 1731 yılında İngiltere'ye geri döndü. 1734 yılında İrlanda'ya gelen Berkeley aynı yıl Cloyne Piskoposu olarak atandı.

1945'te Berkeley daha iyi bir kazanç getirebilecek olan Clogher piskoposluğu teklifini geri çevirdi ve dünyaya gelen yedi çocuğundan hayatta kalan üç tanesinden biri olan oğlu George'un eğitimi için 1752 yılında ailesiyle beraber Oxford'a taşınıp Holywell Street' de aldığı bir eve yerleşti.⁷ Burada ancak birkaç ay yaşamaya fırsat bulan Berkeley 1753 yılının Ocak ayında hayata gözlerini yumdu ve oğlunun da öğrencisi olduğu Oxford'daki Christ Church'e gömüldü.

68 yaşında hayata veda eden Berkeley ömrünü septisizm, materyalizm ve ateizmle mücadele etmek için harcamıştır. Gerek filozof kimliğiyle gerek din adamı kimliğiyle onun ulaşmaya çalıştığı tek hedefin tanrıtanımaşları alt edip Hristiyanlığı yaymak olduğu söylenebilir. Berkeley bu hedefine ulaşmak için çok genç yaşlardan başlayarak ömrünün sonuna kadar birçok eser kaleme almıştır. Fizikten matematiğe, felsefeden teolojiye kadar birçok alanda önemli eserlere sahiptir. Özellikle 1707 ile 1715 yılları arasında üç temel eserini ortaya koymuştur. Berkeley'in felsefesinin şekillendiği bu üç temel eser; Yeni Bir Algı Teorisi, İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme ve Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma'dır.

Berkeley'in bu üç temel eserinin dışında birçok eseri daha vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Philosophical Commentaries (Felsefî Yorumlar; 1707), The Guardian (Koruyucu; 1713), De Motu (Hareket Üzerine; 1720), An Essay Towards Preventing The Ruin Of Great Britian (Büyük Britanya'nın Yok Olmasını Önlemeye Yönelik Bir Deneme; 1721), A Proposal For The Better Supplying Of Churches (Kilise İşesinin İyileştirilmesi İçin Bir Öneri; 1724), Alciphron; Or The Minute Philosopher (Alkipron ya da Önemsiz Filozof; 1732), The Theory Of Vision Or Visual Language: Vindicated And Explained (Görme veya Görsel Dil Teorisi :Savunma ve Açıklama; 1734), The Analyst; Or A Discourse Addressed To An Infidel Mathematician (Analizci ya da İmansız Bir Matematikçiye Söylev; 1734), The Querist (Sorgulamacı; 1735), A Chain Of Philosophical Reflexions (Siris; 1744), A Miscellany Containing Several Tracts (Çeşitli Konuları İçeren Bir Derleme; 1752).

⁷ Copleston, *Felsefe Tarihi-Berkeley-Hume*, Cilt: 5, İdea Yayınları, İstanbul 1996, s.12.

Yaşamı boyunca birçok eser kaleme alan Berkeley'in, bu eserlerinin yanı sıra yazıp da kaybettiği bazı eserlerinin olduğu da söylenir. Sekiz yıl süren seyahatleri esnasında el yazması müsveddelerini kaybetmiştir. Bunların içinde İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine adlı eserinin ikinci bölümü ve Sicilya'nın doğal tarihi üzerine bir eser olduğu da söylenir.

Berkeley'in, immateryalist metafiziğini ortaya koyacağı temel eserlerine geçmeden önce, bu eserlere hazırlık niteliğinde olan, 1707-1708 yıllarında yazmış olduğu notları, 1871'de, A. C. Fraser tarafından Rastlantısal Metafiziksel Düşünceler Güncesi (Commonplace Book of occasional Metaphysical Thoughts) başlığı altında ve 1994'te Profesör A. A. Luce tarafından Felsefi Yorumlar (Philosophical Commentaries) başlığı altında yayımlandılar. Felsefi Yorumlar 888 adet kısa notlardan oluşan bir kitaptır. Bu kitapta Berkeley; varoluş, zaman, ruh, Tanrı, ahlak felsefesi ve doğa felsefesi ile ilgili görüşlerini ifade etmiştir.

Berkeley 1709 yılında, A New Theory Of Vision (Yeni Bir Algı Teorisi) adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserinde görme ve dokunma duyusunu ele alan Berkeley, amacını, nesnelerin uzaklığını, boyutunu ve konumunu görme duyumuzla algılama biçimimizi göstermek; buna ek olarak görme ve dokunma duyusu arasındaki farkları ve ortak noktaları ele almak olarak belirlemiştir. Görme ve dokunma duyusunda ortak hislerin olup olmadığını araştıran düşünür şu sonuca varır: “ Her iki algıda ortak hisler veya his türleri yoktur. Görme duyusuyla algılanan uzam, şekil ve hareketler, aynı isimle adlandırılan dokunma duyusu hislerinden tamamıyla ayrıdır; her iki duyuya ortak bir his ya da his türleri diye bir şey yoktur.” Bu eseriyle idealizmine zemin hazırlamaya çalışan Berkeley, görme duyumuzla algıladığımız objelerin mutlak dış varlıklarının bulunmadığını, onların aslında algılanmış olan idealardan ibaret olduğunu söyler.

Berkeley felsefesinin temel argümanlarının en net biçimiyle ortaya konduğu eser “A Treatise Concerning The Principles of Human Knowledge” (İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir Deneme)'dir. Berkeley'in bu eseri ilk olarak 1710 yılında yayımlanmıştır. Berkeley bu ilk baskı için yazmış olduğu önsözün ilk cümlesinde kitabı ne amaçla yazdığını ortaya koyar. “Burada yayımladıklarım, bana uzun ve özenli bir araştırmadan sonra apaçık doğru, özellikle de kuşkuculuğun etkisi altında kalarak yoldan çıkanlar ya

da Tanrı'nın varoluşuna, özdek dışılığına ya da tinin doğal ölümsüzlüğüne ilişkin bir tanıtılama isteyenler için bilinmesi yararsız olmayan düşünceler gibi göründü.”⁸

Berkeley 1713 yılında “Three Dialogues Between Hylas and Philonous” (Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma) adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser Berkeley’in ateizm ve materyalizm karşıtlığının ortaya konduğu iki temel eserden biridir. 1710 yılında yayımlanan ve Berkeley’in idealizmini ortaya koyduğu eser olan İlkeler, Berkeley’in beklemediği ölçüde sert tepkilere maruz kalmıştır. Berkeley de bu tepkileri gidermek için İlkeler’de ortaya koyduğu düşüncelerini daha anlaşılır ve kabul edilebilir bir dille yeniden ifade etmek istemiştir. Bu amaçla kaleme alınan Üç Konuşma, 1713 yılında Londra’da yayımlanmıştır. Diyalog tarzında yazılan bu eserde idealist, spirütüalist ve immateryalist olarak nitelendirebileceğimiz Philonous ile materyalist olarak nitelendirebileceğimiz Hylas arasında geçen tartışmalar yer alır. Eski bir yazma tarzı ile, yani yunan diyalog tarzı ile yazılmış olan bu eserde karakterlerin isimleri de bu tarza uygun seçilmiştir. Hylas ‘hyle’, yani ‘madde’ye göndermede bulunurken, Philonous ‘tinsever’ anlamına gelir. Dolayısıyla bu diyalogda Berkeley’i temsil eden kişi Philonous’tur.

1720 yılında Berkeley “De Motu” (Hareket Üzerine) adlı eserini yayımlamıştır. Latince kaleme aldığı bu eserde Berkeley, genel olarak fizik kurallarını; yerçekimi, ağırlık, döndürme kuvveti, hız ve hareket gibi kavramları ele alır. Eserinde Newton fiziğini de eleştirir. Örneğin; Newton’un çekim kuvveti (attraction) için yaptığı tanımın matematiksel bir hipotez olarak doğru olduğunu fakat fiziksel anlamda yanlış olduğunu ifade eder.⁹

Berkeley’in ilk kez 1732 yılında yayımlanan Alciphron adlı diyalog tarzındaki eseri onun en hacimli eseridir. Alciphron ya da Küçük Filozof adlı bu eser yedi diyalogdan oluşmaktadır. Diyaloglar; serbest düşünürleri temsil eden Alchipron ve Lysicles ile Berkeley’in düşüncelerini temsil eden Euphranor ve Crito adlı dört karakter arasında geçer. Berkeley bu konuşmalarda Mandeville ve Shaftesbury gibi serbest düşünürlerin argümanlarıyla Hristiyan dinini ateşli bir tartışmaya sokar. Genel olarak Hristiyanlıktaki inanç esaslarını ortaya koyarak teizmin savunuculuğunu yapar. Yedinci ve son diyalogda ise Berkeley, yeni bir dil teorisi ortaya koyar.

⁸ Berkeley, *İlkeler*, s.11.

⁹ George Berkeley, *De Motu*, “*Of Motion*”, Translated by A. A. Luce, 1721, s. 3.

The Analyst; Or A Discourse Addressed To An Infidel Mathematician (Analizci ya da İmansız Bir Matematikçiye Söylev) adlı eserini ise Berkeley 1734 yılında yayımlamıştır. Bu eserinde matematiğe eleştirilerde bulunur ve inançsız matematikçilere karşı dini savunur. Berkeley imanın gizemlerine karşı haksız yere itiraz edilirken bilimdekilerin kabul edildiğini söyler. Ona göre, “*matematikçiler aklın büyük ustaları olarak varsayılmaktadır. Bundan dolayı onların kararlarına aşırı bir hürmet gösterilir. Onların karar vermeye haklarının olmadığı yerlerde bile bu durum böyledir.*”¹⁰

Berkeley 1735 yılında ekonomi ile ilgili görüşlerini dile getirdiği “The Querist (Sorgulamacı)” adlı eserini yayımlamıştır. 1976 yılında Harvard Business School Kress Library tarafından belirlenen ‘1850 yılından önce en çok satan ekonomi eserleri’ listesinde Berkeley’in Querist adlı eseri yoktu. Bu eserin başlığında *ekonomi, finans, ticaret* vb. kavramların kullanılmaması sonucu eser kimsenin dikkatini çekmemiştir ve listeye dâhil edilmemiştir. Oysa “The Querist” yayımlandığı andan itibaren 25 yıl en çok satan eserler arasında yer almıştır.¹¹ Querist’in genel amacı ulusal bir bankanın oluşumunu desteklemek ve böylece İrlanda ekonomisinin gelişimine hizmet etmektir. Eserin birçok yerinde paranın, kâğıt paranın ve kredinin rolüne ve bunların hem zengin hem de fakir ülkelerin endüstrisinin canlandırılmasındaki önemine dikkat çekilir. Berkeley bu eserde ulusal zenginliğin kaynaklarını da sorgular:

“*What makes a wealthy people? Whether mines of gold and silver are capable of doing this? And whether the negroes, amidst the gold sands of Afric, are not poor and destitute?*”¹²

Bir ulusu zengin yapan nedir? Berkeley’e göre altın ve gümüş madenlerinin varlığı bir ulusu zengin yapmak için yeterli değildir. Eğer öyle olsaydı Afrika’nın altın kumları içinde yaşayan zenciler fakir ve muhtaç olmazlardı.

Onun son büyük felsefi çalışması olan ve 1744 yılında yayımlanan Siris adlı kitabı en çok okunan kitaplarından biri olmuştur. Bir senede altı defa basılan bu eserde Berkeley’in din ve ahlak felsefesi ile ilgili görüşlerine rastlanır. Eserine, katranlı suyun

¹⁰ George Berkeley, *The Analyst*, Printed for J. Tonson in the Strand, London 1734, s. 9.

¹¹ Salim Rashid, *Berkeley’s Querist and Its Influence*, Faculty Working Paper No. 89-1621, College of Commerce and Business Administration University of Illinois at Urbana Champaign, December 1989, s.2.

¹² George Berkeley, *The Querist*, Dublin, 1735, Query 29.

tıbbi kullanımının savunusuyla başlar ve daha sonra bilim, felsefe ve ilahiyatı da içeren birçok konudaki tartışmalarla devam eder.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berkeley'in eserlerine gösterilen ilgi artmıştır; çünkü o, algı sorunları, birincil ve ikincil nitelikler arasındaki fark ve dilin önemi gibi 20. yüzyıl felsefesinin ilgilendiği başlıca konuları ele almıştır.

Berkeley felsefesini oluştururken birçok düşünürden etkilenmiştir; fakat bu düşünürler arasında Malebranche ve Locke öne çıkan isimler olmuşlardır. Berkeley'in Tanrı'yı idealarımızın gerçek nedeni olarak görmesine benzer biçimde Malebranche da her şeyin nedeninin Tanrı olduğunu söyler. Bu açıdan bakıldığında, Okkazyonalizmin kurucusu olan Malebranche'ın görüşlerinin Berkeley ile benzerliği olduğu söylenebilir; fakat birçok karşıt fikirlere sahip oldukları da görülür. Malebranche'a göre maddi nedenler yoktur ve her şeyin nedeni Tanrı'dır. Tanrı cisimleri yaratmıştır; fakat bunu yaparken kendisinde bulunan cisimlerin ideallerine, örnek bilgilerine göre yaratmıştır. Tek tek ruhlar da Tanrı'dan pay almış birer parçadır. Ruhlar da cisimler de bağımsız değildirler. Tanrı onların nedenidir.¹³ Berkeley ve Malebranche dış dünyanın nedeninin maddi değil de tinsel bir neden olduğu konusunda aynı fikirde olsalar da Berkeley Malebranche ile aynı çizgide anılmak istemez. Malebranche'ın madde ve ruhu birbirinden ayırıp ikisini de ayrı birer töz olarak kabul etmesi ve duyularımızı tamamen kusurlu ve yanıltıcı olarak görmesi Berkeley tarafından kabul edilemez düşüncelerdir.

“Aslında kendisinden çok uzak olduğum halde, benim Malebranche’a hayranlık duyduğumu sananların çıkmasına hiç şaşmam. Malebranche düşünce sistemini, benim asla kabul etmediğim gayet soyut genel fikirler üzerine kurmaktadır. Bir mutlak dış dünyanın varlığını ileri sürmektedir ki, ben bunu reddediyorum. O duyularımızın bizi aldattığını ve bizim gerçek doğayı ya da yaygınlığa sahip varlıkların hakiki biçimlerini bilmediğimizi iddia etmektedir; bense bütün bunların aksini savunuyorum. Böylece, bütünüyle ele alındığında onun ilkeleriyle benimkiler kadar temelden birbirine karşıt ilkeler olamaz.”¹⁴

Locke da Berkeley'i etkileyen en önemli isimlerdendir. Locke'un “İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme” adlı eseri Berkeley'i çok etkilemiş ve bunun üzerine Berkeley

¹³ <http://www.filozoflar.com/nicola-malebranche.htm#more-284>

¹⁴ George Berkeley, *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, (Çev.: K. Sahir Sel), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996, s. 70.

eserlerini ortaya koymuştur. Berkeley de kendisinden önce yaşamış olan Locke gibi, bizim doğrudan ve araçsız olarak algıladığımız her şeyin kendi zihnimizdeki ideler olduğunu, doğuştan düşünceler bulunmadığını, tüm idelerimizin algısal deneyin sonucu olduğunu ve bilginizin duyu deneyi yoluyla sahip olduğumuz idelerden türediğini savunmuştur.¹⁵ Bu konularda Locke ile aynı fikirleri paylaşan Berkeley, onu bazı konularda da eleştirmiştir. Örneğin; birincil ve ikincil nitelikler ayrımı konusunda Berkeley Locke ile aynı fikirde değildir. Locke için nesnelere ait olan birincil nitelikler söz konusuysa, Berkeley'e göre birincil ve ikincil nitelikler birbirinden ayrılamaz. Locke zihnimizden ayrı olarak bir dış dünyanın varlığını kabul ederken Berkeley bunu kabul etmez. Ona göre dış dünyanın algıdan bağımsız bir varlığı yoktur.

Sonuç olarak epistemolojik anlamda Locke ve Berkeley'in aynı kanatta yer aldığını söyleyebiliriz. İkisi de bilgi teorilerinde deneycidirler; fakat Locke 'un dış dünyanın zihinden bağımsız varlığını kabul ederken, Berkeley'in algıdan ayrı bir varlığın olmadığını dile getirmesi onları ontolojik anlamda birbirinden ayırır.

¹⁵ <http://www.filozoflar.com/bilgi-gorusleri.htm#more-317>

İKİNCİ BÖLÜM

METAFİZİK NEDİR?

Metafizik terimi etimolojik açıdan “fizik ötesi, fizikten sonra gelen” anlamlarına gelmektedir. Metafizik kavramı felsefe literatürüne Aristoteles’in öğrencileri tarafından kazandırılmıştır. Şöyle ki, Aristoteles’in eserleri tasnif edilirken bir kısım eserleri Fizik başlığı altında toplanmış ve ondan sonra gelen eserler için de “fizikten sonrası” anlamına gelen “Metafizik” adı verilmiştir.

Metafizik; fiziğin üstünde, ötesinde ya da dışında sayılan, düşünceyle ilgili, düşünsel bir anlam taşımaktadır. Yerleşik felsefe dilindeki daha özel anlamlarıyla, “en son anlamdaki gerçeklik ile varlığın neliğini ya da özünü araştıran; evreni yöneten görünürdeki ilkelerin gerisinde yatan değişmez ilkeleri, yasaları, kesinlikleri soruşturan; şeylerin, nesnelerin, kendiliklerin varlıksal özlerini neyin ya da nelerin oluşturduğunu açığa çıkaran; gerçekten varolan varlık türlerini tanımlayarak gerçekten varolmayan varlık türlerinden ayıran; evrenin kaç türden ayrı varlık katmanından oluştuğunu çözümleyip bunların arasındaki ilişkileri temellendirerek açıklayan ve hep en temelde yatanı araştırması nedeniyle herhangi bir dalı olmaktan çok felsefenin kökü olduğu düşünülen felsefe alanı”¹⁶olarak tanımlanabilir.

Metafizik görünüşün arkasındaki gerçekliği arar. Metafizik akıl üstü bilgidir, sezgiye dayanır ve doğrudan doğruyadır.¹⁷ Metafizik bilgiye ulaşmak sıradan gündelik bilgiye ulaşmaktan çok farklı bir biçimde gayret gerektirir. İnsan ancak kalbi sezgiyle metafizik bilgiye ulaşabilir. Kant’a göre metafizik bilgi, saf anlama yetisi ve saf akla dayanan apriori bir bilgidir. Günümüzde anlaşıldığı şekliyle metafiziğin üç temel konusu *ruh, evren ve Tanrı*’dır. Metafizik bu üç temel konu üzerinde tartışır.

Batı felsefe geleneğinde metafizik klasik veya eski dönem, orta dönem ve Kant ve Kant sonrası dönem olarak incelenir. Klasik dönemde metafizik, özellikle Aristoteles’te belirtildiği gibi, varlık olarak varlığın araştırmasını yapar. Bu dönemde metafizik ilk ilkelerin bilimi olarak nitelendirilir. Aristoteles’e göre her şeyin ilk nedeni olan Tanrı’dır; her şeyin ilk nedeni olan Tanrı, yıldızlar semasının ve bütün olayların da ilk

¹⁶ <http://www.felsefekibi.com/forum/forumposts.asp?TID=37774>, Erişim Tarihi: 22.02.2013.

¹⁷ Rene Guenon, *Metafizik Nedir?*, “Doğu Metafiziği”, (Çev.: Mustafa Tahrallı), Birey Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 102.

devindiricisidir. Ve Aristoteles metafiziğe, aynı zamanda Tanrı hakkında felsefi bir teori, “teoloji” adını vermiştir.¹⁸

Antikçağda ortaya atılan metafizik kavramı en parlak dönemini ortaçağda yaşamıştır. Bu dönemde metafizik kavramına olumlu bir anlam yüklenmiştir. Özellikle Ortaçağ Skolastik Hristiyan düşüncesiyle, metafizik güçlü bir dünya görüşü haline gelmiştir. Ortaçağda felsefenin görevi dini ve dinin dogmalarını anlaşılır kılmak, Hristiyan dogmalarının akıl ve mantık ilkeleriyle açıklanabilmesini sağlamaktır. Bu nedenle Ortaçağ felsefesinin tamamen metafizik bir temele dayandığı söylenebilir.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllara geldiğimizde Aristoteles ve Platon’un klasik metafiziksel sistemlerinin yerini Leibniz, Spinoza ve Berkeley’de olduğu gibi bireysel metafiziksel sistemler almıştır. Düşünürlerin her biri kendi metafiziksel görüşünü ortaya koymuş ve bütün öğretilerini ona göre şekillendirmişlerdir. Bu anlamda özellikle on yedinci yüzyılda metafiziğin altın çağını yaşadığı söylenebilir.

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda ise metafizik düşünüş biçiminin etkinliğini kaybetmeye başladığını görürüz. Esasen bu durumun temeli daha eski zamanlara dayanır. Rönesans dönemiyle birlikte yavaş yavaş deneysel yöntemlerin ön plana çıkması ve bilimsel çalışmaların gelişimiyle geçerli ve değerli olan bilgi çeşidi artık metafiziksel bilgi değildir; o yerini bilimsel bilgiye bırakmıştır. Bu dönemde ayrıca yeni felsefi problemler ortaya çıkmıştır. Varlık problemi yerini bilgi problemine bırakır. Başka bir deyişle, ontolojik problemlerin yerini epistemolojik problemler almıştır. Bu dönemden itibaren metafiziğin ortaçağdaki olumlu anlamından uzaklaşmaya başladığı söylenebilir. Özellikle Aydınlanma düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Kant’ın yapmış olduğu eleştirinin metafiziğe büyük bir darbe indirdiği söylenebilir. Kant sonrası felsefede (özellikle yeni-Kantçılar ve mantıkçı pozitivistler) metafiziğe getirilen eleştiriler hep Kant’ın görüşlerine dayanılarak yapılmıştır. Bu nedenle Kant’ın metafizik tarihindeki yeri onun adının metafiziğin belli bir dönemine verilmesini gerektirecek kadar önemlidir. Hatta metafizik başka bir şeye ihtiyaç duyulmayacak şekilde Kant’tan öncesi ve Kant’tan sonrası olarak sınıflandırılabilir.

¹⁸ Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, (Çev.: Takiyettin Mengüşoğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 31.

On dokuzuncu yüzyıldan sonra ise, gerek Aydınlanma düşüncesinin ve pozitivist dünya görüşünün gerek bilim ve teknolojiye yaşanan ilerlemelerin etkili olmasıyla bilime adeta tapılır hale gelmesi ve tek gerçek olarak kabul edilmesinin ve Kant'ın da metafiziksel bilginin mümkün olmadığı konusunda yapmış olduğu öldürücü darbenin etkisiyle metafizik dünya görüşü iyice etkinliğini yitirmiştir.

On dokuz ve yirminci yüzyıllarda metafiziğe çok sert eleştiriler getirilse de onun tam olarak yadsındığı söylenemez. Böyle bir şey zaten mümkün değildir; çünkü insanlık tarihinde metafiziksel düşünüşün olmadığı bir dönem düşünülemez. Nitekim bütün şiddetli saldırılara rağmen metafizik, bazı filozoflarca (Whitehead, Heidegger) kaçınılmaz bir düşünüş tarzı diye nitelenmekte, bazılarınca da (örneğin Bergson) felsefe yapmanın biricik yolu olarak belirlenmektedir.¹⁹

Bilimlerde yaşanan gelişmeler metafiziğin yerini sarsınca ona yeni bir yer bulma ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle çağdaş filozoflar metafiziği çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. H. Rickert'e göre metafizik, içinde gerçek ve değerli şeyleri barındıran dünyayı bütünlük içinde görmeyi sağlayan bir disiplindir. Whitehead'a göre her önerme metafizik bir evrene işaret eder ve metafizik, deneyin açıklanmasında sistemli bir tasarımlama gücüdür.²⁰ Heidegger'e göre metafizik ne bir mektep felsefesinin payı, ne de fantastik yaratıların kanat açtığı bir alandır; o bizzat insanın tabiatına ait olan mevcudiyetin içinde esaslı bir andır.²¹ Bergson' a göre ise metafizik sembollerini terketmeyi, onlardan vazgeçmeyi iddia eden bir bilimdir. Bir gerçekliğe, onu görelilik olarak bilmek yerine mutlak bir biçimde sahip olmanın herhangi bir yolu varsa, ona dışardan çeşitli zaviyelerden bakmak yerine, bizzatıhi onun içine yerleşmenin, analiz etmek yerine sezgiye sahip olmanın, hâsılı, onu herhangi bir anlatıma, tercümeyle sembolik temsile gerek kalmaksızın kavramanın imkânı varsa eğer, işte metafizik tam da bu anlama gelir.²²

Metafiziğin, felsefenin bir disiplini olarak olumlu anlamda ele alınmasının yanı sıra, boş ve gereksiz işlerle uğraşan bir alan olarak nitelendirilip olumsuz bir anlam kazandığını da söyleyebiliriz. Olumlu anlamda metafizik, “varlığın temelleri, özü ve

¹⁹ Sevgi İyî, *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınları, Ankara 1999, s. 8.

²⁰ Bknz. İyî, s. 20.

²¹ Martin Heidegger, *Metafizik Nedir?*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 55.

²² Henri Bergson, *Metafiziğe Giriş, (Metafizik Nedir?)*, (Çev.: Mustafa Tahrallı), Birey Yayıncılık, İstanbul 2001, s.102.

anlamı üstüne öğreti” olarak tanımlanırken olumsuz anlamda, bir bilgi edinme yöntemi olmaktan çok dinsel ve siyasal amaçlara yönelmiş sakat ve yanılgılı bir dünya görüşü olarak tanımlanır.²³ Nitekim Hume, metafiziksel konuları içeren eserlerin ateşe atılıp yakılması gerektiğini söyler; çünkü ona göre bu eserlerin içinde safsata, kuruntu ve boş hayalden başka bir şey bulunmaz.

Metafizik daha çok deney sahasından uzak olan soyut kavramlarla ilgilenir. Bu nedenle metafiziksel sahada kesin sonuçlara ulaşmak yoktur. Metafiziğin ilgilendiği konularda uzun uzun tartışmalar yapılabilir; ancak bu tartışmaların sonucunda bilimlerde olduğu gibi kesin bir sonuç elde etmek mümkün değildir. İşte metafiziğin bu özelliği onun olumsuz bir anlam kazanmasına neden olur. Metafiziksel tartışmalar, sonucunda hiçbir şeyin elde edilemediği boş ve yararsız bir etkinlik olarak görülür.

Metafiziğin bilimle düştüğü ayrılığın yanı sıra, kendi içinde de tam bir birlik oluşturmadiğı ve metafizikçilerin birçok konuda görüş ayrılığına düştüğü söylenebilir. İki metafizikçinin, metafizikten ne anladığı sorgulanacak olursa çok farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Her düşünürün düşünce dünyası, kültürü, çevresi ve yaşadıkları onun metafizik görüşünü de etkiler. Bir metafizikçinin metafiziğe baş ödev tanıdığı, başka bir metafizikçinin gözünde metafizikten sayılmaz; çünkü metafiziği anlatmalarında birçok metafizikçiler metafizikten tümüyle başka bir şey anladıklarını bildirirler.²⁴ Bu durum da metafiziğin anlaşılmasını zorlaştıran etkenlerdendir ve doğal olarak insanlar anlamakta güçlük çektikleri alanlardan uzak durmak isterler.

Metafizikçiler metafiziksel sorulara verdikleri cevaplarla da birbirlerinden ayrılırlar. Sözelimi ilk metafizikçi Thales’e göre evrenin arkhesi “su”dur. Anaksimenes’e göre evrenin arkhesi “hava”, Anaksimandros’a göre “apeiron”dur. Herakleitos için “ateş”, Demokritos için “atom”, Pythagoras için “sayı”dır. Ortaçağa geldiğimizde evrenin çözümü olarak sunulan tek şey Tanrıdır. Yeniçağla birlikte metafiziksel görüşler de bir yenilenmeye uğramış, sayıları arttığı gibi yapıları da karmaşıklaşmıştır. Descartes’e göre evren “düşünen ve yer kaplayan” olmak üzere iki çeşit tözden kurulur. Descartes sonlu ve sonsuz tözden bahsederek metafizik anlayışında düalist bir tavır takınır. Leibniz sonsuz sayıda tözden bahsedip plüralist bir anlayışı

²³ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, (Cilt: 4), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 142.

²⁴ Nermi Uygur, *Felsefenin Çağırısı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 82.

temsil ederken, Spinoza tek töz anlayışıyla monizmi temsil eder. Berkeley için “varolmak algılanmaktır”, Schopenhauer’da ise “güç” her şeyin özüdür.²⁵

Metafizikte bu ve bunun gibi birçok soru ve bu soruların sayısız yanıtlarıyla karşılaşan metafizik okuyucusunun kafası karışabilir. Metafizik soruların ve cevapların sonunun olmaması ve ortaya çıkan karmaşık durum, insanların metafiziğe karşı olumsuz bir bakış açısı geliştirmesinin bir başka nedeni olarak gösterilebilir.

Metafizik deneyim alanının dışında bulunan şeylerin bilgisine erişmek ister ve bu nedenle metafizik bilgi imkânsız olarak değerlendirilir. Metafizik bir bilgiden bahsedilecekse onun doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesi gerekir. Metafiziksel türden bir soruya verilen cevabı doğru ya da yanlış olarak nitelendirmemiz ise mümkün değildir. Metafiziksel yanıtlar denetlenemezler. Bu nedenle de metafizik bize yeni bir bilgi vermeyen kısır döngülerden oluşan gereksiz bir tartışma alanı olarak görülür.

Metafiziğin kendisine konu edindiği problemler ve kullanmış olduğu kavramlar dolayısıyla anlaşılması güç bir alan olduğu doğru olabilir; ancak bu metafizik düşünüş biçiminin değersiz ve anlamsız olduğunu göstermek için yeterli değildir. İnsan akıllı ve düşünen bir varlıktır; bu nedenle diğer canlılardan farklı olarak duyuların bize verdiğiyle yetinmeyip daha fazlasını ister. İnsan zihni sürekli metafiziksel sorular sorar. “Varlık nedir? Varlığın kaynağı ve gayesi nedir? İki nesnenin birbirine dayanması ne demektir? Nedensellik varlığın mutlaklığında geçerli midir? Nedene muhtaç olan sonuç varlık, nasıl bir varlıktır? Niçin nedensiz varolamaz? Bir şey olmamak yerine niçin vardır? Evren niçin boş değil de doludur? Ne oldu da varlıklar ortaya çıktı? Varlığın kaynağı bulunabilir mi? Varlığın kaynağa ve başlangıca sahip olması gerekli mi?”²⁶ Bu türden sorular sürekli insan zihnini meşgul ettiğinden, metafizik düşünüş biçiminden yoksun bir hayat düşünülemez. Nitekim Herbert Spencer’in dediği gibi:

“... en uzağa ulaşmış bir keşfin bile sonunda, “Bunun ötesinde acaba ne var?” sorusu daima karşımıza dikilir ve dikilecektir de. Nasıl ki mekân için bir sınır tasavvur etmek, sonra da bu sınırın ötesinde gene mekân olduğu fikrini yok etmek imkânsızsa, “ bu açıklamanın açıklaması nedir?”

²⁵ Bknz. Uygur, s. 94

²⁶ Abdülkerim Suruş, *İlim ve Felsefeye Giriş*, Endişe Yayınları, Ankara 1990, s. 74.

sorusunu ortadan kaldıracak kesin bir açıklamayı da öylece aklımıza sığdıramayız.”²⁷

2.1. METAFİZİĞİN ÖZEL TANIMLARI

2.1.1. Varolana İlişkin Bir Araştırma

Bu tanıma göre metafizik varolanı araştıran bir bilimdir. Metafiziğin görevi, genel görüşü bu konuda eleştirel incelemeye tabi tutmak ve bunu yaparken de neyin tam anlamıyla gerçek olduğunu belirlemektir.²⁸

Varolana ilişkin bir araştırma çeşidi olarak tanımlanan metafizik esas olarak varlığı konu alır. Varlığın var olup olmadığı, varsa çeşitleri, bu varlıklar arasında ne gibi ilişkiler olduğu gibi konular onun araştırma alanını oluşturur. Varlığın fiziksel mi tinsel mi olduğu, birliğe mi yoksa çokluğa mı sahip olduğu, görünüşten ibaret mi yoksa gerçek mi olduğu gibi birçok tartışma konusunu içinde barındırır.

Metafizik bu şekilde tanımlandığında birçok problem ortaya çıkar: Gerçekten varolan nedir? Bunları tek tek ele alıp incelememiz mümkün müdür? “Sayılar gerçek midirler, yoksa onların sadece soyutlamalar olarak mı betimlenmeleri gerekir? Bir adamın boyu, acaba o adamın kendisinin bir gerçeklik olduğu anlamda bir gerçeklik midir, yoksa tözsel varlıktan ziyade, yalnızca daha somut olan bir şeyin bir görünüşü veya başka bir şeye yüklenmiş olma dışında varolamayan salt bir nitelik midir?”²⁹

Metafiziğin bu ve bunun gibi birçok soruya tam anlamıyla cevap verebildiği söylenemez. Bu nedenle “varolana ilişkin bir araştırma” şeklindeki metafizik tanımı her zaman bir sonuçsuzluğa mahkûmdur.

2.1.2. Nihai Gerçekliğin Bilimi

Metafiziğin diğer bir tanımına baktığımızda onun “nihai gerçekliğin bilimi” olarak tanımlandığını görürüz. Burada ilk olarak görünüş ve gerçeklik arasında bir ayrım yapılmaktadır.

²⁷ Spencer, “İlk Prensipler”, 1/19’dan aktaran N. Keklik, *Felsefenin Tekniği*, Doğu Yayınları, İstanbul 1984,s.5.

²⁸ Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 5

²⁹ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 5.

Gerçekliğin metafiziksel tanımında gerçeklik görünüşün karşısındadır. Gerçeklik vardır, kalıcıdır, değişmezdir ve hep olduğu gibidir. Görünüş ise türemiş, geçici, sürekli olarak değişen ve istikrardan yoksun olandır. Gerçeklikler var olmak için kendilerinden başka bir şeye ihtiyaç duymazlar. Görünüşlerin ise var olmak için başka şeye ihtiyaçları vardır. Bu başka şey gerçekliktir.

Nihai gerçekliğin ne olduğunu araştıran metafizik, duyular alanında hareket edildiği sürece gerçekliğe ulaşamayacağını söyler. Gerçeğe ulaşmak için duyuların ötesine geçilmelidir. Gerçeklik sadece akıl yoluyla elde edilebilir. Görünüşler ise bir araç konumundadır. Varlığı anlamak ve anlamlandırmak için görünüşlerden hareket edilerek gerçekliğe ulaşmaya çalışılır. Görünüşler, duysal nesneler idelere (gerçekliğe) ulaşmak için aracıdır.

Metafiziğin “nihai gerçekliğin bilimi” olarak yapılan tanımı da birtakım sorunlar içerir. Her şeyden önce filozoflar nihai anlamda gerçek olanın ne olduğu konusunda farklı fikirlere sahiptirler. Filozoflardan bazıları nihai bakımdan gerçek olan şeylerin bir çokluğunun var olduğunu söylerken, diğerleri nihai olarak yalnızca tek bir şeyin gerçek olduğunu söylemek istediler; yine, bazılarının tam anlamıyla gerçek olanın bu dünyanın şeylerine tümüyle aşkın olup, sadece saf aklın nüfuz edebileceği duyular üstü bir alanı işgal ettiğini savundukları yerde, diğerleri nihai gerçekliğin deneyime içkin olduğunu (söz gelimi, Hegelci Mutlak, özel türden bir varolan olmayıp, belirli bir biçimde anlaşıldığında, bir bütün olarak dünyadır) düşündüler.³⁰

Görüldüğü gibi nihai gerçekliğin tam olarak ne olduğu ve hangi anlama geldiği konusunda bir görüş birliği yoktur. Bu nedenle metafiziğin, nihai gerçekliğin bilimi şeklindeki tanımının tam anlamıyla tatmin edici bir tanım olmadığı söylenebilir.

2.1.3. Bir Bütün Olarak Dünyanın Bilimi

Metafizik “bir bütün olarak dünyanın bilimi” şeklinde de tanımlanabilir. Bilimlerin dünyaya ilişkin belli birtakım açıklamaları vardır; fakat her bilim dünyanın yalnız bir parçasıyla ilgilenir. Varlık, bitki elbisesi giydiğinde botanikçinin ilgi alanına girer; kristal şeklini alırsa, kristalle ilgilenenin sahasına girer; rakam şeklini alırsa artık

³⁰ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 10-11.

matematikçiler onunla uğraşacaktır.³¹ Metafizik ise bilimlerin ortaya koyduğu belli birtakım ilkelerden hareketle daha genel ilkeler ortaya koymaya çalışır. Bu anlamda metafizik kendini, dar görüşlerin üstüne çıkmayı başarabilen bir disiplin olarak gösterir.

Metafiziğin bu şekilde tanımlanmasında Platon'un büyük etkisi vardır. Dünyaya bir bütün olarak yaklaşmanın temeli, bütüncül ve kuşatıcı bir bakış açısına sahip olan Platon felsefesinde bulunur. Metafizik sadece varlığa ilişkin açıklamalarla yetinmez. Varlıktan bahsetmek bilgidan bahsetmeyi, değerden bahsetmeyi gerektirir. Platon'un sistemine baktığımızda da onun metafizik görüşünün, epistemolojisinden siyaset görüşüne kadar bütün felsefi sisteminin temelini oluşturduğunu görürüz. Platon diyalektiğin (metafiziğin) bütün bilimlerin kraliçesi olduğunu söyler. Ona göre metafizik diğer bütün disiplinlerin temelindedir.

Bütün düşünme biçimlerinin temelinde metafizik olduğundan metafiziğin bütünlüklü olarak her şeyle ilgilenme gereği vardır. Descartes metafiziği bir ağacın köküne benzetir. Bir ağacın kökü ağaç için ne kadar önemli ise, metafizik de diğer bilimler ve felsefe için o derece önemlidir. Ağaç kökü olmadan ağacın ve onun dallarının olamayacağı göz önünde bulundurulduğunda, Descartes'in metafiziğe atfettiği değer görülmüş olur.

Metafiziksel düşünüş biçimimiz diğer bütün konulara olan bakış açımızı da belirler. Varlık anlayışında determinist olan bir düşünürün nihilist bir ahlak öğretilerine sahip olması beklenemez. Etik, estetik, mantık veya politika; hangi türden felsefe disiplini olursa olsun bu bir metafizik düşünüşün zemininde kurulur. Nihayetinde metafizik düşünüş bağlayıcı ve belirleyicidir.

2.1.4. İlk İlkelerin Bilimi

Aristoteles, metafiziği "ilk ilkelerin bilimi" olarak tanımlar. Metafizik diye bilinen eserine Aristo aslında ilk felsefe adını vermişti. Bu eseri ilk felsefe olarak adlandırmasının nedeni, eserin duyularla kavranan bilgiyi değil de akılla kavranan bilgiyi ele almasıydı.

³¹ Sürüş, s. 52.

Aristoteles Metafizik adlı eserinde ilk nedenin, varlık olarak varlığın, dünyadaki bütün hareket ve her türlü formun nedeni olan başsız, sonsuz, gayri maddi ve hareketsiz olan varlığın araştırmasını yapar.³² Bu esere Aristo, “Bütün insanlar doğal olarak bilmek ister.” cümlesiyle başlar. Bilgelik yalnızca nedenlerin bilimi veya bilgisi değildir; o, aynı zamanda ilk ve en evrensel nedenlerin bilgisi olmak zorundadır.³³ Metafizik işte bu ilk ilkelerin bilimidir. Bu ilk ilke ise değişmeyen tözdür.

İlk ilkelerin bilimi olarak yapılan metafizik tanımına göre, varlık sadece var olmak bakımından incelenir. Metafizik varlıkların var olma sebeplerini ele alan disiplindir. Aristo’ya göre bilimler varlığı varlık olarak ve kendi öz yapısında inceleyecek durumda değildir; onlar ancak varlığı parçalayarak bu parçaların ana niteliklerini inceleyebilirler.³⁴ Fizik kendilerinde bir hareket bulunan varlıkları incelerken, matematik niceliklerle ilgilidir. Oysa ilk ilkelerin bilimi ne hareketi ne de niceliği konu edinen bir bilimdir. Onun konusu varlığı varlık olmak bakımından incelemektir ve bizzat bilmek için bilmeyi araştırmaktır.³⁵

*“Varlık olmak bakımından varlığı ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilim vardır. Bu bilim özel bilimler diye adlandırılan bilimlerin hiçbirinin aynı değildir. Çünkü bu diğer bilimlerden hiçbirisi genel olarak varlığı varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar, örneğin matematik bilimlerin yaptıkları gibi, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece bu parçanın ana niteliklerini incelerler. Şimdi biz ilk ilkeler ve en yüce nedenleri aradığımıza göre, bu ilkeler ve nedenlerin doğası gereği kendisine ait olacakları bir şeyin zorunlu olarak varolması gerektiği açıktır. Ohalde eğer varlıkların öğelerini arayanlar gerçekte mutlak anlamda ilk ilkeleri aramakta idiyse, onların aradıkları bu öğelerin de ilineksel anlamda varlığın değil, varlık olmak bakımından varlığın öğeleri olmaları gerekir. Bundan dolayı bizim de varlık olmak bakımından varlığın ilk nedenlerini kavramamız gerekir.”*³⁶

³² Cevher Şulul, “Metafiziğin Tarihsel Evrimi”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: V, Ocak-Haziran 2003, s. 57-69.

³³ Aristoteles, *Metafizik*, (Çev.: Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1985, s. 45.

³⁴ S. İyi, s. 12.

³⁵ [http://tr.wikipedia.org/wiki/Metafizik_\(Aristoteles\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Metafizik_(Aristoteles)), Erişim Tarihi: 25.02.2013.

³⁶ Aristoteles, s.191-193.

2.2. METAFİZİĞE ELEŞTİRİLER

Metafizik kavramı kendine konu edindiği alanlar itibariyle üzerinde en çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Metafiziği savunanlarla ona karşı çıkanların bu tartışmalarında metafiziğe ağır eleştiriler yöneltildiğini görürüz. Metafiziğe yönelik eleştirilerin iki şekilde yapıldığını söyleyebiliriz:

-Metafiziği reddetmeden onu düzeltmek ve verimli hale getirmek için yapılan eleştiriler (örneğin Kant'ın eleştirisi)

-Bilimi ön plana çıkararak metafiziği reddedenlerin yaptıkları eleştiriler (örneğin Mantıkçı Pozitivistlerin eleştirisi)

Metafizik hemen hemen her dönemde eleştirilere maruz kalsa da eleştirilerin on sekizinci yüzyıl ve sonrasında yoğunlaştığını görürüz. Metafiziğe karşı gittikçe yoğunlaşacak olan eleştiri yağmurunun on sekizinci yüzyılın önemli filozoflarından Locke ile başladığını söyleyebiliriz. Locke'a göre doğuştan fikirler yoktur. Bütün genel fikirler zihnin yansıma gücü ile meydana gelmiştir. Duyumlarımız bizi metafiziğe götüremez. Locke'a göre metafiziğin konusu olan varlık, varoluş, cevher gibi kelimelerin hiçbir gerçek karşılığı yoktur.³⁷ Locke sadece duyu deneyimlerimize konu olan ideleri bilebileceğimizi söylerken bilgiyi sınırlandırır. Biz ancak algılayabildiklerimizi bilebiliriz. Mahiyetlere ilişkin deneyimimiz yoktur. Bu nedenle metafizik bilgiye ulaşılmasının imkânı da yoktur.

Metafiziğe yönelik sert eleştirilerde bulunan diğer bir isim Hume'dur. Hume'un nedensellik eleştirisi onun metafizik eleştirisinin de temelini oluşturur. Hume'a göre nedensellik apriori değildir; o bizim deneyimden kazandığımız bir tür alışkanlıktır. Duyuların ötesine geçerek metafizik bir bilgiye erişmek ise nedensel akıl yürütmelere bağlıdır. Buna göre, nedensel ilişkilerin yalnızca deneyimin unsurları veya mümkün öğeleri arasında geçerli olabildiğini düşünürsek, duyusal alandan duyusala aşkın olana nedensel akıl yürütmeye geçilebileceğini savunmak imkânsızdır.³⁸ Hume'a göre metafizik safsata ve kuruntudan ibaret olan bulanık akıl yürütmelerdir. Bu nedenle boş metafizik tartışmalardan uzak durmamız gerekir.

³⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.124.

³⁸ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 94.

Metafiziğe karşı takındığı bu olumsuz tavrına rağmen Hume'un metafiziği tamamen reddettiğini söyleyemeyiz. Hume metafizik bozuklukların doğru akıl yürütmeler yoluyla yıkılıp olumlu anlamda geliştirilebileceğini söyler. O, her ne kadar metafizik eserlerin ateşe atılıp yakılması gerektiğini ifade etse de, hakiki metafiziği*, salt yanlış ve karışık olanı ortadan kaldırmak için geliştirme ihtiyacından da bahseder.³⁹

On sekizinci yüzyılın en önde gelen filozoflarından biri ve belki de en önemli ismi olan Immanuel Kant birçok konuda olduğu gibi yapmış olduğu metafizik eleştirisiyle de felsefe tarihinde derin bir iz bırakmıştır. Onun metafiziğe karşı tutumu kendinden sonra gelen birçok düşünür üzerinde de etkili olmuştur.

Kant'ın metafizik eleştirisi epistemoloji temelli bir eleştiridir. İnsan zihninin yalnızca, kategorileri aracılığıyla kendilerine bir yapı kazandırdığı fenomenleri bilebileceğini ve bunun ötesine giderek şeylerin bizatihi kendilerini bilemeyeceğini söyleyen Kant'ın bu bilgi anlayışının en önemli sonuçlarından biri metafiziğin olanaksızlığıdır.⁴⁰ Dolayısıyla Kant bilginin sınırlarını gözler önüne sererken, aslında metafiziğin imkânsız olduğunu göstermiş olur.

Kant fizik-metafizik ayrımını “zaman ve mekân” kavramlarına bağlı olarak yapar. Zaman ve mekân duyarlığın apriori formlarıdır. Biz duyarımızla ancak zaman ve mekâna tabi olan şeyleri algılayabiliriz. Bilgi de algıyla başladığına göre, zaman ve mekâna aşkın olan metafiziksel kavramların bilgisini elde etmemiz olanaksızdır. Başka bir ifadeyle metafiziksel objelerin algıya konu olamamaları metafizik bilgiyi imkânsız kılmıştır.

Saf aklın üç büyük ideası vardır: Ruh, evren ve Tanrı. Kant metafiziksel eleştirisinde sırasıyla bu üç kavrama karşılık gelen; rasyonel psikoloji, rasyonel kozmoloji ve rasyonel teolojiyi tartışır. Kant'a göre rasyonel psikoloji Kartezyen bir çizgide ilerler ve “düşünüyorum”dan hareket eder. Descartes'ın “düşünüyorum”undaki “ben” bedenden bağımsız olarak varolabilir. Yani buradaki “ben”, kendisiyle zaman içinde özdeş kalan, kalıcı olan basit bir töz şeklindeki ruh olarak düşünülür. Descartes'ın “düşünüyorum o halde varım” önermesi buradan sonra “ben düşünen bir şey olarak bir tözum ve zamanda kalıcı olarak varım” anlamını kazanır. Kant bu savı

* Hume buradaki “Hakiki Metafizik” kavramıyla eleştirel felsefi düşünümü kastetmiş olsa gerektir.

³⁹ Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 95.

⁴⁰ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1996, s. 297.

“rasyonel psikoloji” olarak adlandırır. Anlama yetisi ruh hakkında ancak yaşamda (deney dünyasında) konuşabilir; çünkü ruh “düşünen kendi”dir. Ruhun varlığı hakkında ancak yaşarken konuşulabilir. Öldükten sonra ruhun ne olduğu ise anlama yetisinin bilme gücünün dışındadır.⁴¹

Klasik metafiziğin evreni konu alan ikinci ana dalı rasyonel kozmolojidir. Rasyonel kozmoloji de rasyonel psikoloji gibi birtakım antinomilerden meydana gelen mantık hatalarına yol açar. Örnek olarak; dünyanın zaman içinde bir noktada yaratılmış olduğunu kabul eden veya bunu reddeden metafiziksel sistemlerin temel kabulü olarak ortaya çıkan bir antinomiye ele alalım. “Dünyanın zaman içinde bir başlangıcı olduğu” teziyle “dünyanın hiçbir başlangıcı ve sınırı olmadığı” antitezini irdeleyecek olursak, bu iki metafiziksel önermeden hangisinin doğru ya da yanlış olduğuna karar veremeyiz. Bilgimizdeki sınırlamalar dikkate alındığında, bizim bu iki önermeden hangisinin doğru ya da hatta diğerinden daha muhtemel olduğuna karar verebilmemizin bir yolu yoktur.⁴²

Kant’ın metafizik eleştirisinin son ayağı olan rasyonel teolojide de durum aynıdır. Kant Tanrı’nın varlığını spekülative akıl yoluyla kanıtlamanın mümkün olmadığını söyler. Ontolojik, kozmolojik ve teleolojik argümanların titizlikle incelendiği zaman, aslında hiçbir şeyi kanıtlamadıklarını görebileceğimizi söyler. Örneğin; teleolojik delilde iddia edildiği gibi dünyadaki düzeni açıklamak için Tanrı’nın varolması gerektiği düşüncesini eleştirir. Zira teleolojik delile getirilen eleştirilerde doğadaki düzenin spontane bir şekilde gelişmiş olabileceğini iddia edenler vardır. Bu iki iddiadan hangisinin doğru olduğunu ise biz bilemeyiz. Bu bizim bilgi alanımızın dışındadır.

Kant metafiziğe karşı yapmış olduğu bu eleştirilerle saf aklın sahasında metafiziğin sentetik apriori bilgisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Saf akıl alanında temellendiremediği metafiziksel kavramları, pratik akıl alanında temellendirmeye çalışacaktır.

Kant’ın metafizik eleştirisi metafiziğin reddiyle sonuçlanmaz. Nitekim Kant, metafizik adı verilen bilgi alanının varlığından hiçbir zaman şüphe etmemiştir.⁴³ Kant skolastik ve spekülative metafiziğe karşı çıkar; ancak o eleştirirken muhafazakârdır.

⁴¹ www.insanokur.org/?p=24805, Erişim Tarihi: 22.03.2013.

⁴² Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2008, s. 358.

⁴³ dusundurensozler.blogspot.com/2008/12/kantin-kuramsal-metafizik-elestirisi_3294.html, Erişim Tarihi: 20.03.2013.

Metafiziği yıkıp geçmeyi değil, onu değiştirip dönüştürmeyi amaçlamaktadır. O, metafiziği teorik akıl alanında imkânsız görürken, pratik akıl alanında gerekli görür. Ahlaki yargıların temellendirilebilmesi için metafizik gereklidir. Kant'ın geleneksel metafiziğe yönelik bu yıkıcı eleştirilerinin, materyalizm ve ateizm gibi öğretilere de ağır bir darbe indirdiği söylenebilir. Bunun nedeni özgürlük, ölümsüzlük ve Tanrı gibi kavramların ispat ya da çürütülme alanının dışında kalmaları ve bunların bilgiden ziyade inancın konuları olmalarıdır.

Metafiziğe en sert bir şekilde eleştiride bulunanların mantıkçı pozitivistler olduğu söylenebilir. Mantıkçı pozitivistlerin metafizik eleştirisi kaynağını, kuruculuğunu Auguste Comte'un yaptığı pozitivistizmin metafizik eleştirisinden alır. Aralarındaki fark metafiziği eleştirmesine rağmen onu reddetmeyen Comte'un aksine, mantıkçı pozitivistlerin metafiziğe düşmanca bir tavır sergilemeleri ve onu tamamen reddetmeleridir.

Batı medeniyeti tarihini dini dönem, metafizik dönem ve pozitivist dönem olarak ayıran Comte'a göre metafizik, yaşanmış ve fiili olarak belli bir süre geçerliliği olan bir düşünüş biçiminin adıdır. Buradan hareketle Comte'un esasında metafiziği reddetmediğini, metafizik düşünüş biçiminin miladını doldurduğunu ve onun yerini pozitivist düşüncenin aldığını ifade ettiğini söyleyebiliriz. Comte'a göre metafizik dönem yaşanmış ve bitmiştir. Mevcut çağın sorunlarına metafiziksel düşünüş biçimiyle cevap veremeyiz. Bu nedenle metafizik artık geçerliliğini kaybetmiş, onun yerini bilim almıştır.

Mantıkçı pozitivistler ise pozitivistizmin eleştirilerinin bir adım daha ötesine giderek bilimsellik adına metafiziği reddederler. Viyana çevresi filozofları da denen mantıkçı pozitivistler metafiziksel kavramları anlamdan yoksun olarak görürler. Evrenin gayesi, evrende düzen ve ahenk, sebeplilik vb. gibi kavramlar onlara göre anlamdan uzaktırlar; yani bu türden kavramların karşılığı olan hiçbir anlam veya gerçek yoktur.⁴⁴

Mantıkçı pozitivistler metafizik eleştirilerinde öncelikle bilimsel olanla bilimsel olmayanı birbirinden ayırt ederler. Fiziksel dünyaya ait olan, deneyimlenen, herhangi bir olguya karşılık gelen ve deney ve gözlem yoluyla incelenebilen alan bilimsel olan alandır. Bilimsel önermeler sentetik önermelerdir ve olgular dünyasında doğruluk ve

⁴⁴ Moritz Schlick Sur le Fondement de la Connaissance, 1935' den aktaran Ülken, s. 124.

yanlışıkları denetlenebildiğinden bu önermelere bir anlam yüklenebilir. Yukarıda bilimsel olarak sınırlandırılan alanın dışında kalan diğer bütün alanlar bilim dışıdır. Bilimsel olmayan ve yüklemi konusu hakkında yeni bir bilgi vermeyen önermeler ise analitik önermelerdir. Olgular dünyasında bunların doğruluklarını veya yanlışıklarını gösterecek hiçbir şey yoktur. Bu nedenle bu önermelere bir anlam yüklenemez.

Mantıkçı pozitivistler önermeler arasında yaptıkları bu ayrımla metafiziğin önermelerinin anlamdan yoksun, boş ve gereksiz olduğunu göstermek isterler. Çünkü onlara göre yalnızca kesin olarak doğrulanabilen önermeler anlamlı olabilir. Bu bağlamda, mantıkçı pozitivistlere göre anlamdan yoksun olan metafiziğin, bilgi ortaya koymadaki yetersizliği gözler önüne serilmiş ve epistemolojik anlamda hiçbir değerinin olmadığı ispatlanmıştır. Bize denetlenebilir olan bilgiyi veren bilim yüceltilmeli, metafizik ise tamamen reddedilmelidir.

Metafiziğe karşı çıkışlar genellikle onun bilim karşıtı olarak nitelendirilmesinden kaynaklanır. Ancak bilimciler bunu kabul etmeseler de bilimlerin de bir anlamda metafizikle iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Tek tek bilimlerin getirdikleri açıklamalarda varsaydıkları pek çok sorun, ilişki, varsayım, kavram ya da tasarım metafizik temellendirme gereğini doğurmaktadır. Sözelimi, kimyadaki maddenin değişik hallerde oluştuğuna yönelik açıklama ister istemez “madde nedir?” gibi bir metafizik soruyu gündeme getirirken, biyolojideki yaşamın doğası ile ilgili sorular da doğrudan “yaşam nedir?” gibi bir metafizik soruya yanıt aramayı zorunlu kılmaktadır.⁴⁵ Birçok eleştiriye maruz kalan metafizikçiler bu anlamda metafiziğin bilimlerden daha değerli olduğunu da söyleyebilirler; çünkü insan yaşamının her anında olduğu gibi bilimsel çalışmaların da her anında metafizik vardır.

Görüldüğü gibi tarih boyunca metafiziğe yönelik eleştirilerin ardı arkası kesilmemiştir ve bu günümüzde de devam etmektedir. Bu durum, bu kadar eleştiriye rağmen metafizik düşünüş biçiminin bir türlü önüne geçilememesinden kaynaklanır. Metafiziğin ortadan kalkması da zaten mümkün değildir. İnsan varsa metafizik de vardır.

⁴⁵ http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=37774, Erişim Tarihi: 22.02.2013.

2.3. İMMATERYALİZM NEDİR?

İmmateryalizmin ne olduğunu daha iyi kavrayabilmek için öncelikle materyalizmin ne anlama geldiğini araştırmakta fayda vardır. Materyalizm yalnızca maddenin gerçek olduğunu, madde ve maddenin değişimleri dışında hiçbir şeyin varolmadığını, varlığın maddeden ibaret olduğunu öne süren görüştür.⁴⁶ Materyalizme göre evrende tinsel bir töz bulunmaz; tek töz maddedir. Madde evrenin asli veya temel kurucu unsurudur.

Bazı felsefecilerin Aksiyal Çağ olarak adlandırdığı M.Ö. 800 ile 200 yılları arasındaki dönemde ortaya çıktığı düşünülen materyalist düşünceler, birçok İlkçağ medeniyetinde görülmektedir. Eski Hint felsefesinden Eski Çin medeniyetlerine kadar Asya'nın birçok farklı bölgesindeki düşünürler tarafından savunulan materyalizm, günümüzde daha çok Antik Yunanlılar ile özdeşleştirilmiştir.

İlkçağ felsefesinde sırasıyla Leukippos, Demokritos, Epiküros ve Lukretius tarafından savunulmuş olan atomculuk materyalist felsefelere örnek olarak gösterilebilir. Bu düşünürler evrenin bileşik cisimlerden, bu bileşik cisimlerin ise maddenin en küçük bölünemez parçasına karşılık gelen atomlardan oluştuğunu, her şeyin atomların boşluk içindeki hareketleri sonucunda ortaya çıktığını öne sürerler. Evrende mutlak bir nedenselliğin hüküm sürdüğünü, insan ruhunun ince atomlardan meydana geldiğini, tanrıların bile cisimsel olduğunu söylerler. İnsan atomlardan meydana geldiği gibi, insan ruhu da ötekilerinden daha ince ve akıcı atomlardan kurulmuştur. Bu doktrine göre bilgi, maddi atomların ruh atomları üzerinde bıraktığı izlerden doğar.⁴⁷

Gassendi atomculuğu on yedinci yüzyılda yeniden canlandırmıştır. Gerçekliğin maddi bir yapıda olduğunu öne süren Gassendi'ye göre atomlar büyüklüğü ve ağırlığı olan katı maddelerdir. Gassendi bir yandan da atomların ezeli olmayıp, Tanrı tarafından yaratıldığını iddia eder. Atomlar bir kez yaratıldıktan sonra, dünyayı meydana getirecek şekilde hareket içinde olmuşlardır.⁴⁸

⁴⁶ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 343.

⁴⁷ Ülken, s. 107.

⁴⁸ cetinyilmaz.wordpress.com/2009/11/03materyalizm-nedir/ s.2, Erişim Tarihi: 25.03.2013.

Materyalizme göre varoluş maddi kavramlarla temellendirilmelidir. Dış dünyanın sorgulanamaz bir gerçekliği vardır ve insan da bu maddi dünyaya bağlıdır. Bu maddi dünyayı insan bilinci gibi maddi olmayan bir kavramla anlamak, açıklamak ve temellendirmek mümkün değildir. Madde zihnin ürünü değil, bilakis zihin maddenin ürünüdür. Materyalistler doğaüstü olan hiçbir şeyin varlığına inanmazlar. Onlara göre maddeden bağımsız olduğu iddia edilen bir ruh yoktur. Şeytan, cin, melek, Tanrı gibi metafiziksel kavramların varlığını da kabul etmezler. Kısacası materyalizm maddenin dışında hiçbir gerçeklik tanımaz.

Berkeley ise materyalistlerin bu öğretilerini eleştirir ve reddeder. Üç temel eseri olan “İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine”, “Yeni Bir Algı Teorisi” ve “Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma” adlı eserlerinde Berkeley, materyalizm ve ateizm karşıtlığını ortaya koyar. Tamamıyla materyalist ve mekanist bağlamda insan deneyimi ve bilgisi hakkında uygun bir açıklamanın olamayacağını söyler. Berkeley’in materyalizme karşı ciddi saldırılarda bulunmasının esas nedeni, materyalizmin bizi kaçınılmaz olarak ateizme götürdüğünü düşünmesidir. Madde dışında hiçbir gerçekliği kabul etmeyen materyalizm, bu tavrının bir gereği olarak Tanrı’nın varlığını kabul etmez. Bir din adamı olan Berkeley ise buna karşı çıkar.

Berkeley’in yalnızca idelerin ve ruhun varolduğunu, fakat maddenin hiçbir şekilde varolmadığını, zihinden bağımsız bir madde düşünmenin çelişik olduğunu dile getiren idealist öğretisine⁴⁹ immateryalizm denir. Berkeley’e göre madde yoktur. Onları var eden bizim onları algılayan ruhsal varlığımızdır. Zihnimiz olmasaydı cisimler de olmazdı. Buna göre varlığın zihinden bağımsız bir gerçekliği yoktur. Maddi bir gerçeklikten söz edilemez. Gerçek olan tinsel ya da zihinseldir.

Berkeley için immateryalizm üstün özelliklere sahiptir. O, bilenle bilinen arasındaki engelleyici araçları dışında tutar ve zihnin, nesnelerin gerçek doğasını bilme kapasitesi hakkındaki marazi ve boş şüpheleri de ortadan kaldırır. İmmateryalizm septisizmin etkili bir reddidir.⁵⁰ Maddi cevherin varlığını kabul etmek septisizme yol açmaktadır. Maddi cevherin kendisi ne olduğu bilinmeyen soyut bir varlık olduğu için, varlıklar hakkında kesin bilgiye ulaşmamız da mümkün görülmez. Ne olduğunu

⁴⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 345.

⁵⁰ Gerald Hanratty, *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, (Çev.: Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük), Anka Yayınları, İstanbul 2002, s. 90.

bilmediğimiz ve algılayamadığımız bu gizli gerçeğin bilinemez olduğunu kabul ederek septik bir tavır içine girmiş oluruz. Septisizm ise bizi inanç alanında çıkmaz yollara götürür. Genel olarak, septik bir bakış açısına sahip olan birisine din, Tanrı gibi kavramlardan bahsetmek çok da bir şey ifade etmeyebilir.

Materyalizm eğer bir şey varsa, bu varolan şeyin mutlaka materyal cinsinden bir şey olduğunu, idealizm ise eğer bir şey varsa bu varolan şeyin mutlaka idea cinsinden zihinsel bir şey olduğunu iddia eder. Materyalist için gerçekten verili olan şey suretleri duyularımızdan ibaret olan dış dünyadır. İdealist için gerçekten verili olan şey duyustur. Dış dünyaya gelince, o bir duyuşlar kompleksi olarak bildirilir. Materyalist için tabiat ruhtan önce gelir, idealist için iş bunun büsbütün zıddıdır. Materyalistlere göre duyularımız dışımızda gerçekten varolan dünyayı yansıtırlar. İdealistlere göre duyularımız, içimizdeki dünyayı dış gerçeklik biçiminde dışımıza yansıtırlar.⁵¹

⁵¹ Ali Kızılırmak, *Bilimde ve Felsefede Diyalektik Nedir?*, Odak Yayınları, Ankara 1974, s.28-29.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERKELEY'İN İMMATERİYALİST METAFİZİĞİ

3.1. MADDENİN İNKÂRI

Berkeley'in yaşadığı çağ olan on yedinci yüzyılda bilimin yükselişe geçişiyle birlikte materyalist dünya görüşü yayılmaya başlamıştı. Filozof kimliğinin yanı sıra aynı zamanda bir teolog olan Berkeley'e göre madde merkezli bu dünya görüşü din ve ahlak alanlarında büyük tahribatlara yol açmaktaydı. Tanrı'nın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü gibi konular ciddi tehdit altındaydı. Bu nedenle Berkeley mevcut mekanik materyalist evren anlayışının karşısına kendi immateryalist metafiziğiyle çıktı. Septisizm ve ateizmin temellerinde bir cisimler dünyasının varolduğu görüşünün yattığını söyleyen Berkeley ortaya koyduğu immateryalist metafiziğiyle Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamak istedi.

Berkeley, felsefesinde her şeyden önce maddenin varoluşunu yadsır. Zihnimizdeki idelerin nedeni madde değil Tanrı'dır. O, maddi dünya diye bir şeyin olmadığını, biz insanların maddi dünyadaki varlıklar ya da cisimler olduğunu düşündüğümüz şeylerin gerçekte sadece Tanrı'dan alınan duyumsal mesajlarla ilgili yorumumuz olduğunu söyler.⁵² Maddi tözün deneysel yönden de hiçbir belirgin ya da olumlu yönü bulunmadığını ve bütünüyle olumsuz yönlerle betimlenen bir kavram olduğunu vurgular ve ona göre böyle bir kavramın gerçekliği dile getirdiğini söylemek deneycilik açısından geçersiz ve tutarsızdır. Onun için maddi töz yadsınmalıdır.⁵³

Berkeley'in maddeyi inkâr ederken kullandığı argümanlar beş başlık altında toplanabilir:

- 1- Niteliklerden hareket eden argüman
- 2- Anlamdan hareket eden argüman,
- 3- Soyut genel fikirlerin reddine dayanan argüman
- 4- Epistemolojik argüman
- 5- Nedensellikten hareket eden argüman

⁵² Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 338.

⁵³ E. Ali Ergat, *Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi Locke ve Berkeley Örneği*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 92.

3.1.1. Niteliklerden Hareket Eden Argüman

Berkeley maddi tözün varlığını reddederken ilk olarak nitelikler öğretisinden yola çıkar. Bu amaçla da ilk olarak Locke'un nitelikler öğretisini eleştirir. Locke idelerin nesnelere nasıl bağlı olduğu sorusunu yanıtlamak amacıyla birincil ve ikincil nitelikler arasında bir ayrım yapar. Bu bir anlamda nesnelerde gözlemlediğimiz özelliklerden hangilerinin nesnelerin gerçek özellikleri olduğu problemidir. Locke birincil niteliklerin maddi varlıktan ayrılamayan nitelikler olduğunu ve onlara ait idealarımızın bu niteliklere tıpa tıp benzediğini söyler.

“Birincisi cisim ne durumda bulunursa bulunsun, ondan sonuna dek ayrılamaz olanlardır; cisim bunları uğradığı bütün başkalaşım ve değişmelerde ve kendisine uygulanan bütün güçlere karşı korur... Bizde yalın ideler ürettiklerini gözlemleyebildiğimizi düşündüğüm bu katılık, uzam, şekil, devim ya da durgunluk ve sayı niteliklerine cismin temel ya da birincil nitelikleri diyorum.”⁵⁴

Locke katılık, yer kaplama, şekil, sayı, hareket ve atalet gibi birincil nitelikleri, cisimlerden ayırt edilemeyen ve maddi tözün özünü meydana getiren nesnel nitelikler olarak değerlendirir. Bu niteliklerin ortadan kalkması demek cismin ortadan kalkması demektir. Bir cisim varsa eğer, onun mutlaka bir şekli vardır ve bir yer kaplar. O ya katıdır ya sıvıdır, ya bir tanedir ya da birden fazladır, ya hareket halinde ya da atalet halindedir. Bir nesne olacaksa zorunlu olarak bu niteliklere sahip olacaktır. Bu nedenle birincil nitelikler cisimlerin ilk ve kalıcı nitelikleridir.

“İkincisi, gerçekte, cisimlerin kendilerinde bulunan bir şeyler değil de, cisimlerin birincil nitelikleriyle yani onların hacim, şekil, yapı ve devimleriyle bizde renkler, sesler, tatlar vb. gibi duyumlar üreten güçler olan niteliklerdir. Bunlara ikincil nitelikler diyorum.”⁵⁵

Locke'un belirttiği ikincil nitelikler, bir nesnenin rengi, kokusu, tadı ve sesidir. Bu nitelikler cisimlerin kendilerinde bulunmaz. İkincil nitelikler görünüştedir. Nesnelerin kendilikleri yerine bireysel duyumları verirler. Ortadan kalktığı halde nesneyi ortadan kaldırmayan nitelikler ikincildir. Örneğin; mavi renkli bir nesne mavi olduğu için bir

⁵⁴ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (Çev.: Vehbi Hacıkadıroğlu), Ara Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 109.

⁵⁵ Locke, s. 109

varlığa sahip değildir. İkincil niteliklerin varlığı duyuma ve birincil niteliklere bağlıdır. Cisimler birincil nitelikler vasıtasıyla bizde ikincil niteliklerin algısına yol açarlar. Güneş ışınlarının bal mumu üzerinde ürettiği beyazlık nasıl ki bizatihi balmumunda var olan bir şey değilse, sıcaklık da bizatihi güneşte bulunmaz.⁵⁶ Elimizi daldırdığımız suda hissettiğimiz sıcaklık sadece sinir uçlarında üretilmiş bir harekettir; aynı su, iki kişinin elinde farklı duyumlar üretebilir. Özetle, birincil nitelikler cisimlerde; ikincil nitelikler ise aslında hiç de öyle olmadığı halde, onların cisimlerde olduğuna biz hükmederiz.⁵⁷

Berkeley'e geldiğimizde o, Locke'un ortaya koymuş olduğu nitelikler öğretisini kabul etmez. Ona göre birincil ve ikincil nitelikler birbirlerinden ayırt edilemezler. Berkeley Locke'u kast ederek:

“Birincil ve ikincil nitelikleri birbirinden ayıranlar var. Onlara göre uzam, beti, devinim, devinimsizlik, katılık ya da geçirmezlik ve sayı birincil; renk, ses, tat vb. tüm diğer duyulur nitelikler de ikincil niteliklerdir. Böyle düşünenler ikincil niteliklerden edindiğimiz ideaların zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın varolan bir şeyin benzerleri olmadığını kabul ediyorlar; öte yandan birincil niteliklere ilişkin idealarımızın ise “özdek” adını verdikleri, yani zihin olmaksızın varolan ve düşünmeyen bir tözde bulunan şeylerin resimleri ya da imgeleri olduğunu öne sürüyorlar. O halde özdek içinde uzam beti ve devinimin edimsel olarak kalıcı olduğu, eylemsiz, duyumsuz bir töz anlamına geliyor. Ancak buraya kadar tanıtladıklarımıza göre uzam, beti ve devinimin yalnızca zihinde varolan idealar oldukları, bir ideanın bir başka ideadan başka bir şeye benzeyemeyeceği ve sonuç olarak ne bunların ne de bunların ilk örneklerinin algılamayan bir tözde var olamayacakları apaçıktır. Buradan özdek ya da cisimsel töz kavramında bir çelişme olduğu kolayca anlaşılır.”⁵⁸

Berkeley'e göre biz yalnızca idealarımızı doğrudan doğruya kavrarız. Bunun dışında, cisimlerin nitelikleri de buna dâhil olmak üzere, hiçbir şeyi doğrudan ve tam olarak kavrayamayız. Bu nedenle birincil niteliklerle bunların ideaları arasında bir uyuma olup olmadığını söyleyemeyiz. Biz nitelikleri değil, ideaları doğrudan algılarız. Bu anlamda niteliklerle, bu niteliklerin idealarını birbirleriyle karşılaştırmak

⁵⁶ Jean Didier, *John Locke*, (Çev.: Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 12.

⁵⁷ Didier, s.13.

⁵⁸ Berkeley, *İlkeler*, s. 40.

istediğimizde, aslında o niteliğe ait idea ile yine bu ideanın kendisini karşılaştırmış oluruz. Biz ideaların dışında başka bir şeyi kavrayamadığımız için, başka şeyleri idealarıyla karşılaştırıp, onlarla ideaları arasında bir benzerlik olduğunu iddia edemeyiz. Berkeley'in yukarıda da belirttiği gibi bir idea bir başka ideadan başka bir şeye benzeyemez. Bütün bunlardan dolayı, birincil niteliklerle ikincil nitelikler arasında herhangi bir fark olduğu düşünülemez.

Berkeley ikincil niteliklerin sadece zihinde var oldukları konusunda Locke'a katılır. Onun itirazı daha çok birincil niteliklerle ilgilidir. Ona göre tüm nitelikler aslında akılda veya zihindedir. Bütün nitelikler etkin bir varlıkta olmalıdır. Birincil nitelikler ikincil nitelikler ile ayrılamaz bir şekilde birleşmişlerdir; ikincilleri soyutlayarak, uzamlı, katı bir tözün arkasında bırakamayız.⁵⁹ İkincil nitelikler için geçerli olan şeyler birincil nitelikler için de geçerlidir. Buna göre, nesneler algılayan öznenin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak büyük ya da küçük, hareketli veya hareketsiz olarak görünürler. Hacimce küçük olan bir şeye göre büyük görünen şey, hacimce büyük olan şeye göre küçük görünebilir. Öyle ki, bizim zorlukla görüp seçebildiğimiz bir şey, oldukça küçük olan bir başka hayvana kocaman bir dağ gibi görünebilir. Bizim görmekte zorlandığımız bir böceğin ayakları kendine göre son derece büyüktür. Büyük ve küçük, çabuk ve yavaş zihin olmaksızın hiçbir yerde olamazlar; bunlar bütünüyle görelidirler ve duyu organlarının yapısı ya da konumu farklılaştıkça değişirler. O halde, zihin olmaksızın varolan uzam ne büyük ne de küçük, devinim ise ne çabuk ne de yavaştır; yani bunlar hiçbir şey değildirler.⁶⁰

Uzam zihinden bağımsız maddi bir tözde değil, onu aktif olarak algılayan, onun farkında olan bir varlıktadır. Bu varlık da ruhtur, zihindir. Biz bir nesneyi her açıdan, her mesafeden, her ortamda ve her zaman aynı şekilde algılamayız. O nesne aslında hep aynıdır, yani fiziksel anlamda kendisinde bir değişiklik olmamıştır; ancak onu algılayanın mesafesine ve duruşuna göre veya yine algılayana bağlı olan başka nedenlerle farklı görülebilir. Nesnenin görünüşünde meydana gelen bu değişimler nesnenin kendisinde olmadığına göre, bu değişimler algılayanın kendisindedir. Nesnenin nasıl görüldüğü nesneye değil onu algılayana bağlıdır. Buradan çıkarılan sonuç, uzamın zihinden bağımsız bir nesnede değil, onu algılayan zihinde olduğudur.

⁵⁹ H. Gazi Topdemir, *Felsefe*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008, s. 170.

⁶⁰ Berkeley, *İlkeler*, s. 42.

Eğer bir nesnenin her zaman kırmızı görünmemesinden biz, kırmızılığın aslında o nesnede olan bir nitelik olmadığı sonucunu çıkarıyorsak, bir nesnenin her zaman yuvarlak görünmemesinden de, o nesnenin gerçekte ve zorunlu olarak yuvarlak olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Buna göre ikincil niteliklerin öznelliğini onların görelî doğalarından çıkarmak ne kadar doğru ve akla uygunsa, birincil niteliklerin öznelliğini de bu niteliklerin görelîliklerinden çıkarmanın o kadar doğru ve akla uygun olması gerekir.⁶¹

“Yine tat alma duyusunun ateşlenme ya da başka bir nedenle etkilenmesi durumunda olduğu gibi, nesnenin kendisi değişmeden kalırken tatlılık acılığa dönüştüğü için, tatlılığın tatlı şeyde olmadığı tanıtlanır. Dışsal nesnede hiçbir değişim olmazken zihindeki idea dizisi hızlanırsa devinimin daha yavaş görüneceği kabul edildiğinde, zihin olmaksızın devinim yoktur demek de aynı ölçüde akla uygun değil midir?”⁶²

Parçadan da anlaşılacağı üzere Berkeley hareketin de zihne bağımlı olduğunu iddia eder. Berkeley hareketin zihindeki ideaların ard arda gelişiyile ortaya çıktığını söyleyerek, zihindeki idea dizisi hızlandığında hareketin daha yavaş, zihindeki idea dizisi yavaşladığında da hareketin daha hızlı algılanacağını ifade eder.

Philonous: *“Herhangi bir cismin gerçek hareketi aynı zamanda hem çok hızlı hem de çok yavaş olabilir mi? Bir cismin hareketi, belli bir mekân parçasını geçmek için harcadığı zamanla orantılı olarak hızlı olmaz mı? Böylece, örneğin bir saatte bir mil kateden bir cisim, bir mili ancak üç saatte katettiği hale göre üç kat daha hızlı hareket ediyor demektir. Zaman da fikirlerin zihinlerimizde ardarda gelişiyile ölçülmez mi? Senin zihninde benimkine, ya da başka türlü bir ruhun zihnine kıyasla fikirlerin bir kat daha hızlı ardarda gelmeleri mümkündür. Öyleyse, bir cismin belli bir mekândaki hareketinin süresi, bir başkasına sana görüldüğünün yarısı kadar görünebilir. Aynı muhakeme başka herhangi bir orantı için de geçerlidir: yani senin ilkelerine göre (algılanan hareketlerin hepsi objede gerçekten var kabul edildiğine göre), tek ve aynı bir cismin aynı yolu aynı zamanda hem hızlı, hem de yavaş olarak katetmesi*

⁶¹ M. Kaya Keha, “Berkeley’in Özel İdealizmi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 36, s. 163-170.

⁶² Berkeley, *İlkeler*, s. 43-44.

*mümkündür. Peki, bunun sağduyu ile ya da senin az önce kabul ettiğin hususla bağdaşması mümkün müdür?”*⁶³

Böylece Berkeley şekil, hareket, uzam gibi niteliklerin de cisimlerde değil de insan zihninde olduğunu ortaya koymak ister. Onun yapmak istediği şey birincil nitelikler ile ikincil nitelikler arasındaki farkı ortadan kaldırmaktır. Bunu yapmasındaki amaç bütün duyulur niteliklerin zihin dışındaki varlığının reddedilmesini sağlamaktır. Bir ele sıcak öbür ele soğuk geldiği için, suda ne sıcaklığın ne de soğukluğun bulunduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi; bir göze küçük, düz ve yuvarlak, aynı anda başka bir göze büyük, pürüklü ve köşeli görüldüğü için bir objede zihinden bağımsız ne uzamın ne de şeklin varolduğunu söyleyebiliriz.⁶⁴

Berkeley’e göre birincil ve ikincil nitelikler arasında sujeye bağlı olmak bakımından bir fark olmadığını göstermek son derece önemlidir. Çünkü zihinden bağımsız olarak varolduğu düşünülen birincil niteliklere bir dayanak, bir taşıyıcı aranırken maddi cevher fikri ortaya atılır. İkincil nitelikler gibi birincillerin de zorunlu olarak varlığa ait olmayan ve tamamıyla algılayan varlığa bağlı subjektif nitelikler olduğu kabul edildiği takdirde, bu nitelikleri taşıyan ve spiritüel gerçeklikten bağımsız olarak kendi başına varolan bir “maddi cevher” arama ihtiyacından da kurtulunmuş olacaktır.⁶⁵ Birincil veya ikincil, hangi türden olursa olsun bütün nitelikler pasif olan bir nesnede değil de aktif olan zihin ya da ruhta bulunmaktadır.

3.1.2. Anlamdan Hareket Eden Argüman

Berkeley maddenin varlığını reddederken ilk argümanda Locke’ un birincil-ikincil nitelikler ayrımını temele almıştı. Berkeley ikinci argümanda da Locke ’un maddi töz tanımını hareket noktası olarak alır.

Locke felsefesinde maddi töz bir dayanaktır. Töz dış dünyadan algıladığımız niteliklere dayanak oluşturur. Ancak Locke, maddi tözün ne anlama geldiğini tam olarak açıklayamaz. Locke’a göre maddi töz vardır ve o “ne olduğunu bilmediğimiz bir şey”dir. Locke tözden “ne olduğunu bilmediğimiz şey” diye söz ettiğinde, maddi tözün

⁶³ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 35.

⁶⁴ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 34.

⁶⁵ Çetin, s.32.

hiçbir şey olduğunu söylemekten yalnızca bir adım uzaktaydı ve Berkeley işte o adımı atıyordu.⁶⁶

“Uzamın özdeğin bir kipi ya da bir ilineği olduğu, özdeğin de onu taşıyan dayanak olduğu söylenir. İmdi, özdeğin uzamı taşımasının ne anlama geldiğini açıklamanızı istiyorum. Özdeğe ilişkin hiçbir ideanız olmadığı için bunu yapamayacağınızı söylüyorsunuz. Benim yanıtlım da şu: eğer sözlerinizin bir anlamı varsa, özdeğe ilişkin olumlu bir ideanız olmasa bile, en azından görelî bir ideanız olmalıdır; ne olduğunu bilmeseniz bile ilineklerle olan bağıntısını ve ilinek taşımanın ne anlama geldiğini bilmeniz gerekir. “Taşıma”nın burada sıradan ya da sözel anlamda –sütunlar yapıyı taşırlar dediğimizdeki anlamda- kullanılmadığı açıktır.”⁶⁷

Yirminci yüzyılda mantıkçı pozitivizmle birlikte doruk noktasına ulaşacak olan görüşü önceleyen Berkeley, bir önermenin olgusal alanda karşılığı bulunmadıkça anlamsız olduğunu ifade ederek, niteliklerin dayanağı olan tözün empirik açıdan doğrulanmadığı için anlamsız olduğunu iddia eder.⁶⁸ Maddî tözün nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki sorularına yeterli ve tutarlı cevaplar alamayan Berkeley, onun anlamsız bir şey olduğunu gözler önüne serer. “Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma” adlı eserinde maddî tözün anlamsızlığını bir kez daha göstermek ister. Hylas ile Philonous nesne ve duyum arasındaki ayrım üzerine tartışmaktadırlar. Hylas duyulur şeyler hakkında iyice düşündüğünde maddî bir dayanağın varolması gerektiğini zorunlu bulduğunu ve maddî bir dayanak olmadan duyulur şeylerin var olarak düşünülemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Philonous Hylas’a maddî dayanak ile ne demek istediğini söylemesini ve onun hakkında açıklamalar yapmasını ister. Buna cevap olarak Hylas onun hakkında tam ve müspet herhangi bir fikri olmadığını; fakat onun var olduğuna hükmettiğini, çünkü niteliklerin dayanaksız varolamayacaklarını söyler. Philonous’a göre ise eğer maddî dayanak duyulur niteliklerin ya da ilineklerin altına yayılmış bir şeyse uzamın altına yayılmış olmalıdır. Şu halde yaygınlığın dayanağı olan herhangi bir cisimsel cevher, kendisine dayanak olmak niteliğini kazandıran başka bir yaygınlığı kendisinde bulundurmamak zorundadır ve bu böyle

⁶⁶ Solmaz Zelyüt, *Dört Adalı*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012, s. 82.

⁶⁷ Berkeley, *İlkeler*, s. 44.

⁶⁸ A. Kadir Çüçen, Melek Zeynep Zafer, Adnan Esenyel, *Varlık Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2011, s.320.

sonsuzca sürüp gider.⁶⁹ Philonous böylece dayanağın yaygınlıktan ayrı ve onun dışında bir şey olduğu görüşünün saçma olduğunu gösterir.

- HYL: *Sen her şeyi lafzi anlamda alıyorsun, bu doğru değil Philonous.*

- PHIL: *Senin kelimelerine zorla anlam verdiğim yok. Onları istediğin gibi açıklamakta serbestsin. Yalnız, çok rica ederim, bir şeyler anlat bana onlarla. Bana diyorsun ki, madde ilineklere destek olur, ya da onların altında yer alır. Nasıl yani! Bacaklarının bedenine destek olması gibi mi?*

- HYL: *Hayır, bu lafzi anlamdadır.*

- PHIL: *Gözünü seveyim, ister lafzi, ister gayrı lafzi anlamda olsun, ne anlıyorsun bundan söyle bana. Ee, daha ne kadar bekleyeceğim cevabını Hylas?*

- HYL: *Doğrusu ne diyeceğimi ben de bilmiyorum. Evvelce, ilineklere destek olan maddenin ne anlama geldiğini yeterince bildiğimi sanıyordum. Oysa şimdi onun üzerinde ne kadar çok düşünürsem, onu o kadar az kavrayabiliyorum; kısacası, onun hakkında hiçbir şey bilmediğimi anlıyorum.*

- PHIL: *Öyle anlaşıyor ki, senin madde hakkında ne rölatif, ne de pozitif hiçbir fikrin yok. Ne onun kendi başına ne olduğunu biliyorsun, ne de ilineklele olan ilişkisini.*

- HYL: *İtiraf ederim ki öyle.⁷⁰*

Bu tartışmanın sonucunda Hylas Philonous tarafından iyice köşeye sıkıştırılmış ve maddi şeylerin zihinden bağımsız bir varlığının olabileceğinin düşünülmesinin anlamsızlığı ortaya koyulmuştur. Kendisi temel ve dayanaktan yoksun olan maddi töz, mantıksal olarak nesnelere ya da niteliklere bir dayanak noktası oluşturamaz. Bu nedenle Berkeley' e göre maddi töz kavramı gereksiz ve boş bir kavramdır. Son derece soyut ve anlaşılmaz bir kavram olan maddi töz, kendisinin varolduğunu savunan Locke ve benzeri filozoflar tarafından bile açıklanamayan müphem bir kavramdır. O sadece bir varsayımdan ibarettir. Berkeley'e göre ise sadece bir varsayımdan ibaret olan maddi

⁶⁹ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 46.

⁷⁰ Berkeley, *Üç Konuşma*, s.47.

tözün varlığının kabul edilmesi sağduyuya uygun değildir. İçi doldurulamayan bu kavrama karşılık gelen bir gerçeklik yoktur; maddi töz yoktur.

3.1.3. Soyut Genel Fikirlerin Reddine Dayanan Argüman

Berkeley “anlamsızlığı” nedeniyle maddenin varoluşunu yadsırken soyut idealar kuramını da eleştirir. Soyut idealar konusunda Skolastikleri de eleştirse de daha çok “hak ettiği saygıyı görmüş bir filozof” olarak nitelendirdiği Locke üzerinde yoğunlaşır. Locke soyut genellemeler yapmamızın nedenini, nesnelere ayrı ayrı adlar vermemizin güç olmasına bağlar. Genel kavramlarla bu güçlük önlenerek nesneler tek bir soyut genel idea içerisinde ifade edilmiş olurlar.⁷¹ Berkeley ise soyut genellemeler yapmanın bizi maddi tözün varolduğu yanılgısına götüren yanlış bir düşünme biçiminden başka bir şey olmadığını ifade eder.

Locke insanla hayvan arasındaki temel ayrımın hayvanların soyutlama yapma ya da genel idealar oluşturmamalarından kaynaklandığını ifade eder. Berkeley hayvanların yetilerinin hiçbir biçimde soyutlamaya yetmeyeceği konusunda Locke ile hemfikirdir; ancak o, insanların da soyutlama yapma yetisinden yoksun olduğunu düşünür. Locke soyut idelerin çocuklar ya da alışmış olmayanlar için tikeller kadar açık ve kolay olmadığını söyler. Soyut genel ideler zihnin kurgularıdır ve birtakım zorluklar getirirler. Örneğin bir üçgenin (bu da en soyut, en kapsamlı ve zor ide değildir) genel idesini oluşturmak belli bir uğraş ve ustalığı gerektirir; çünkü bu ne eğik ne dik açılı, ne eşkenar, ne ikizkenar, ne de çeşitkenar olacak; fakat aynı zamanda bunların hepsi birden olacaktır.⁷²

Berkeley burada tanımlanan üçgen ideasının zihinde tasarlanamaz olduğunu söyler. “ Ne eğik, ne dik açılı, ne eşkenar, ne ikizkenar, ne de çeşitkenar olan, ancak aynı zamanda bunların hem hepsi olan hem de hiç biri olmayan” bir üçgen ideasına karşılık gelen bir ideamız yoktur. Yine aynı şekilde Berkeley, soyut bir fikri algılayabileceğimizi, düşünebileceğimizi, aklımızda canlandırabileceğimizi zannetmiyorum der. “*Ne siyah, ne beyaz, ne mavi, ne sarı, ne uzun, ne kısa, ne pürüzlü,*

⁷¹ Tunca İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtlaması Olarak Berkeley İdealizmi*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004, s. 66.

⁷² Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, s. 376.

ne pürüzsüz, ne kare, ne daire, vs. olan bir doğru ya da yüzey hiçbir şekilde algılanamaz. İnsanların yetenekleri hangi seviyeye ulaşırsa ulaşsın, bundan eminim.”⁷³

“En yalın, en yakından, en eksiksiz bildiğimiz şeyleri soyutlayarak düşündüğümüzde bize garip bir biçimde güç ve kavranılmaz görünürler. Tek başlarına ele alındıklarında, zaman, yer ve devrim herkesin bildiği şeylerdir, ancak bir metafizikçinin eline düştükten sonra sıradan duyuları olan insanların kavrayamayacağı kadar soyutlaşır, incelikler.”⁷⁴

Berkeley’in ortaya koymaya çalıştığı şey soyut ideaların olanaksızlığı ve hiçbir soyut genel düşüncenin olamayacağıdır. Berkeley’e göre şeylere tinden yani zihinden bağımsız bir varoluş yüklemek anlaşılmasız bir şeydir ve bu durum soyutlama saçmalığının bir sonucudur. Berkeley, soyutlama diye bir şeyin olamayacağını göstermek için okurlarından, kendi kendilerine düşünüp duyulur bir şeyin varlığını algılanmasından ayırmayı denemelerini ister. Bunun sonucunda görülecektir ki böyle bir soyutlama mümkün değildir. Nasıl ki edimsel bir duyumu olmaksızın bir şeyi görmem ya da duyumsamam olanaklı değilse, duyulur bir şeyi ya da bir nesneyi de duyumundan ya da algısından ayrı düşünmem olanaklı değildir.⁷⁵

Görüldüğü gibi Berkeley, soyut genel idelerin varlığı konusunda nominalist bir tavır takınır. Ontolojik anlamda bir karşılıkları bulunmayan soyut genel fikirler isimlerden ibarettir. Bu fikirler, düşünme ve konuşmada kolaylık olsun diye, bir grup ideayı topluca temsil etmek üzere, zihnin soyutlama gücü tarafından oluşturulmuştur; onlar zihnin bir ürünüden ibarettir.⁷⁶ Soyut genel fikirler konuşma ve düşünmede kullanılabilse de dış dünyada onlara karşılık gelen bir gerçeklik yoktur. Örneğin; tek tek bireylerin dışında dış dünyada varlığı bulunan bir insan ideasından bahsedemeyiz. Sahip olduğumuz bilgi tek tek deneyimlerin bilgisidir.

Dışsal nesnelerin (evler, dağlar, ırmaklar) algılanmaktan ayrı doğal ya da olgusal bir varoluşları olduğu sanısının başlıca nedeni anlığın soyut düşünceler oluşturabildiği öğretisidir.⁷⁷ Enine boyuna incelendiğinde cisimlerin algılanmadan varolması inancının temelde soyut idealar öğretisine dayandığı görülür. Berkeley’ e göre duyulur nesnelerin

⁷³ Berkeley, *Yeni Bir Algı Teorisi*, (Çev. Ertuğ Ergün), Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2003, s. 68-69.

⁷⁴ Berkeley, *Yeni Bir Algı Teorisi*, s. 93.

⁷⁵ Berkeley, *İlkeler*, s.38.

⁷⁶ Çetin, s. 35.

⁷⁷ Frank Thilly, *Bir Felsefe Tarihi*, (Çev.: Nur Küçük, Yasemin Çevik), İdea Yayınları, İstanbul 2010, s. 324.

varoluşlarını algılanmalarından ayırt etmekten daha ustaca bir soyutlama olamaz. Bu nedenle Berkeley soyut düşüncelerin olanaksızlığını göstererek algılanmaktan ayrı bir varoluşun imkânını da ortadan kaldırır.

Burada dikkati çeken bir konu Berkeley'in genel ideaların varlığına değil soyutlama yoluyla elde edilmiş soyut genel ideaların varlığına karşı olmasıdır. “*Genel ideaların varolduklarını saltık anlamda yadsımadığıma, yalnızca soyut genel idealar olduğu düşüncesine karşı çıktığıma dikkat edilmelidir. Bunu bir örnekle açıklayalım: bir geometri uzmanının bir doğruyu iki eşit parçaya bölme yöntemini uyguladığını düşününüz. Diyelim ki bir inç uzunluğunda siyah bir doğru çiziyor. Bu her ne kadar kendi başına tikel bir doğru ise de, bu doğru genel anlamı bakımından olabilecek bütün doğruları temsil eder; çünkü bu tikel doğruya tanıtlanan bütün doğrularda ya da genel olarak doğruya tanıtlanmış demektir. Bu tikel doğru nasıl gösterge durumuna getirildiğinde genel oluyorsa, salt kendi başına tikel olan “doğru” adı da gösterge olduğunda genelleştirilmiş olur. İlki genelliğini nasıl soyut ya da genel bir doğrunun değil de olabilecek bütün tikel dik doğruların göstergesi olmasına borçluysa, ikincisinin genelliğinin de aynı nedenden, çeşitli tikel doğruları yansızca belirtmesinden kaynaklandığı düşünülmelidir.*”⁷⁸

Zihnimizde bulunan şeyler yalnızca özel tikel nesnelerdir. Maddi töz düşüncesine karşılık gelen özel tikel bir nesne yoktur; o soyut genel bir ideadır. Berkeley soyut genel ideaları reddederek maddi tözün varolmadığını ortaya koymak adına bir adım daha atar. Soyut genel idealar olmadığından büyük oranda bu fikre dayanan maddi töz de yoktur.

3.1.4. Epistemolojik Argüman

Berkeley'in maddi cevherin varolmadığını göstermek için ortaya koyduğu delillerden biri de epistemolojiktir. Berkeley'in epistemoloji temelli reddine geçmeden önce Locke ve Berkeley'in bilgi görüşlerine bir göz atalım.

Locke ve Berkeley bilgi teorilerinde ampirist olarak sınıflandırılırsalar da, başka birçok konuda olduğu gibi bu konuda da farklı düşüncelere sahiptirler. Locke'a göre biz dış nesnelerin bilgisine ancak dolaylı olarak ulaşabiliriz. Örneğin; şu an önümde duran kitaba baktığımda, zihnimin içinde olan şey kitap değil, kitabın görsel imgesidir. Görme

⁷⁸ Berkeley, *İlkeler*, s.22-23.

duyusu yoluyla önümde duran kitabın deneyimine sahip olurum. Locke bunu kitap idesi olarak adlandırır. Kalem gördüğümde bir kalem idesine, defteri gördüğümde bir defter idesine sahip olurum. Locke, “beş duyu yoluyla gerçekleşen tüm deneyimlerim, aynı şekilde dış dünyanın nesneleriyle doğrudan temas içinde olmaktan değil de, onlara ilişkin imge, temsil ya da tasarımlara - ki, Locke onların hepsine birden “ideler” adını verir - sahip olmaktan oluşur.” der.⁷⁹ Locke’a göre, biz ancak tasarımların kendi aralarındaki bağlantılarının uygun olup olmadıklarını biliyor, ama bunların bilincin dışındaki şeylerle olan uygunluğunu bilemiyorduk. Bu anlayış, bir cisimler dünyasının varlığını ortadan kaldırmak düşüncesini hazırlamıştı. İşte Berkeley’in de yaptığı bu düşünceyi tutarlı olarak sonuna kadar götürmek olmuştur.⁸⁰

Metafiziği ve bilgi kuramı iç içe olan Berkeley ise, Locke’ta bir sorun olarak kalan dış dünyanın gerçek anlamda bilinmemesi problemini çözmek için, maddi varlık veya töz denilen şeyin olmadığını ileri sürer.⁸¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi Berkeley’de gerçek şeylerle ideler bir ve aynı şeylerdir, birbirleriyle özdeştir. Onun için doğrudan algının nesneleri olan ideler gerçek nesnelerdir ve Locke’un dış dünyanın gerçek varlığı hakkında duyduğu kuşkuyu reddederek, nesnelerin gerçek doğasına ilişkin hiçbir kuşkuya yer vermez.⁸² Kuşkuculuğa karşı çıkan Berkeley, kesin bilginin mümkün olduğunu söyler.

Berkeley’ e göre bilgi deneyim yoluyla sahip olduğumuz idelerden türer. “ İnsan bilgisinin nesneleri üzerine bir araştırma yapan, bu nesnelerin ya edimsel olarak duyulara verilen ya da tinin tutku ve işleyişi izlenerek algılanan ya da belleğin ya da imgelemin bu yollarla algılananları birleştirmesi, bölmesi ya da bunları oldukları gibi tasarımılamasıyla oluşturulan ideler olduğunu görecektir.”⁸³ Berkeley ne duyuların verilerinden ne de bu verilerden sorumlu olan bir şeyin orada var olduğundan hiçbir şekilde kuşku duymadığını büyük bir güçle iddia etmiştir. Onun iddiası orada var olanın ne madde ne de maddi olduğudur.⁸⁴

⁷⁹ Bryan Magee, *Büyük Filozoflar*, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 122.

⁸⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 340.

⁸¹ A. Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, Bursa 2005, s. 198.

⁸² Çüçen, s. 200.

⁸³ Berkeley, *İlkeler*, s. 35.

⁸⁴ Magee, *Büyük Filozoflar*, s.139.

Locke ve Berkeley’ in bilgi görüşlerindeki bazı hususlara değindikten sonra, Berkeley’ in maddi tözün varlığını epistemolojik anlamda nasıl yadsıdığına bakalım. Berkeley her şeye rağmen maddi tözün var olduğunu düşünelim, der. Ona göre bu doğru olsa bile, yani maddenin zihinden bağımsız tek başına bir gerçekliği olsa bile, biz bunu bilemeyiz. Maddi bir tözün var olması ve bizim bunu bilemememiz Berkeley’e pek anlamlı gelmez. Bu nedenle ona göre ne olduğunu bilmediğimiz bir maddi töz yoktur.

Berkeley, zihinden bağımsız nesneler olsaydı bunları ya duyu ya da akıl yoluyla bilmemiz gerektiğini söyler. Duyular bize bu bilgiyi vermez.

“Duyularımızla ancak duyularımızın, idealarımızın ya da nasıl adlandırırsanız adlandırın, duyuyla dolaysızca algılanan şeylerin bilgisini ediniz; ancak duyular algılanan şeylere ilişkin bilgi verirler, şeylerin zihin olmaksızın ya da algılanmaksızın var olduklarına ilişkin bilgi değil.”⁸⁵

Berkeley burada duyuların bize yalnızca algılanan şeylerle ilgili bilgi verdiğini söyleyerek, bunun maddi objelerin varlığını ispat edecek bir şey olamayacağını söyler. Çünkü zihin olmaksızın duyu deneyimi de olamaz ve böylece nesnelerin zihinden bağımsız bir varlığından söz edilemez. Maddi tözler hakkında bildiğimiz şeyler duyulardan kaynaklanıyorsa bu hiçbir şey bilmiyoruz demektir. Duyularla maddi tözün bilgisine ulaşılamıyorsa geriye akıl kalır.

“Bu durumda geriye, eğer dışsal şeylere ilişkin bir bilgimiz varsa bunun usla, şeylerin varoluşunu duyuyla dolaysızca algılanandan çıkarsayarak elde edilebileceği kalıyor. Ancak, özdek düşüncesinin hamilerinin kendi leri bile idealarımız arasında zorunlu bir bağlantı olduğunu öne sürmezken, hangi usavurma bizi algıladıklarımızdan yola çıkarak cisimlerin zihin olmaksızın da var olduklarına inandırabilir ki?”⁸⁶

Kendisi deneyimci olan Berkeley için akıl tek başına çok da güvenilir bir araç değildir. Akıl, deneyimlerin varlığından maddi nesnelerin varoluşunu çıkaramaz. Eğer akıl ve deney zihinlerden bağımsız olarak fiziksel objelerin varlığına yönelik bilgide sadece varsayımsal bir araç ise ve eğer akıl ve deney bu bilgiyi sağlayamaz ise öyleyse, bu durumda zihinden bağımsız veya ayrı olan fiziksel objelerin varlığını bilmek

⁸⁵ Berkeley, *İlkeler*, s.45.

⁸⁶ Berkeley, *İlkeler*, s. 46.

imkânsızdır.⁸⁷ Ne olduğunu bilmediğimiz bir şeyin varolduğunu iddia edemeyeceğimizden, maddi tözün varolduğunu söyleyemeyiz.

3.1.5. Nedensellikten Hareket Eden Argüman

Berkeley maddi tözün varlığını reddederken nedensellik ilkesinden de hareket eder. İnsan doğal olarak zihnimizdeki ideaları oluşturan şeyin ne olduğunu, bu idealar bizde başlangıçsız olarak bulunmadığına göre bunlara neden olan şeyin ne olduğunu bilmek ister. Zihnimizdeki idelere sebep olan şey nedir? İdelerimizin nedeni dış dünyadaki cisimler olabilir mi?

Berkeley zihnimizdeki idelerin nedeninin zihinden bağımsız fiziki nesneler olma ihtimalini ele alır. Zihinden bağımsız bir maddi tözün varolduğunu iddia edenler, madde vardır çünkü o zihnimizdeki idelerin nedenidir, şeklinde bir iddia ortaya atabilirler. Berkeley bu iddiaya cevap verir:

“...maddecilere dışsal cisimlerini geri versek bile, bedenine tane nasıl etki ettiğini ya da herhangi bir ideayı zihne nasıl verebileceğini anlayamadıklarını söylediklerine göre, idealarımızın nasıl ortaya çıktıklarının bilgisine yaklaşamadıklarını kendileri itiraf ediyorlar. Zihinlerimizde idealar ya da duyular ortaya çıkıyor olmasının, maddeyi ya da cisimsel tözleri varsaymamızın gerekçesi olamayacağı apaçık, çünkü ideaların ortaya çıkışının bu varsayım yapılsa da yapılsa da açıklanamaz kaldığı kabul edilmektedir. Öyleyse, cisimlerin zihin olmaksızın varolmaları olanaklı olsa bile, gerçekten böyle var olduklarını ileri sürmek çok tehlikeli bir sanıdan kaynaklanıyor olmalı; çünkü bu Tanrı’nın hiçbir gerekçe yokken, büsbütün yararsız, hiçbir amaca hizmet etmeyen sayısız varlık yaratmış olduğunu varsaymak demektir.”⁸⁸

Berkeley’in de ifade ettiği gibi maddenin varlığı bizim yaşantımızın kaynağını açıklayamaz. Hiçbir felsefeci maddenin ruhu nasıl etkilediğini ve ideaların nasıl meydana geldiğini açıklayamamıştır.⁸⁹ Bunun en iyi örneği Descartes ’tır. Descartes ’ta zihin ve beden birbirleriyle hiçbir ortak noktaları olmayan, birbirinden tamamen

⁸⁷ Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Ayyıldız Matbaacılık, İzmir 1998, s. 226.

⁸⁸ Berkeley, *İlkeler*, s. 46-47.

⁸⁹ Şeref Günday, *Berkeley İdealizminin Temel Kavramları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s. 82.

bağımsız iki ayrı tözdür. Ancak Descartes zihin ve beden arasındaki etkileşimin nasıl oluşturulduğu konusunda tatmin edici açıklamalarda bulunamamıştır. Berkeley maddenin ruhtan ayrı bir varlığı olduğunu inkâr etmekle, maddenin ruhla nasıl etkileşim içine girdiği problemini de ortadan kaldırmış olur.

Berkeley maddenin herkesçe kabul edilen anlamıyla; yaygınlığı olan, katı, hareket edebilir, düşünmeyen, aktif olmayan bir cevheri gösterdiğini ifade eder. Ona göre, maddenin varlığını kabul etsek bile, onun ideaların nedeni olduğunu söyleyemeyiz; çünkü aktif olmayan bir şey neden olamaz. Aynı şekilde, düşünmeyen bir şey düşüncenin de nedeni olamaz. Peki, ama idealarımıza neden olan şey nedir? Bu nedenin algı sahibi olmayan, pasif ve bilinçsiz bir neden olamayacağı açıktır. Algı idealarımıza baktığımızda, onların zihnimize, sanki bir amaca hizmet etmek istercesine sürekli, düzenli ve tutarlı bir şekilde sunulduğunu görüyoruz. Bu da, söz konusu idealarımızı meydana getiren ruhun bilge ve iyiliksever bir Yaratıcı olduğunu göstermektedir.⁹⁰ Şu halde, fikirlerimizin tek etkin nedeni vardır. O da Tanrı'dır.

İdealarımız Tanrı tarafından doğrudan bize verilmez. Biz Tanrı'nın yaratmış olduğu duyulur varlıkları algılayarak zihnimizde ideaları oluştururuz. İdealarımızın gerçek nedeni duyulur varlıklar değildir. Burada duyulur varlıklar ideaları oluşturmamız için bir vasıtaadır. İdealarımızın gerçek ve birinci nedeni Tanrı'dır. Fenomenler ise ideaları algılamamız amacıyla Tanrı tarafından yaratılmış olan ikincil nedenler olarak nitelendirilebilir. İnsan zihni ideaları oluşturmak için bir vasıtaya ihtiyaç duyduğundan Tanrı fenomenleri yaratmıştır.

Bu noktada dikkati çeken bir konu da maddi cevherin varolmadığını söylemekle duyulur dünyanın varolduğunu söylemek arasında bir çelişki olup olmadığıdır. Duyulur dünyanın varlığı ile maddi cevherin yokluğu bir çelişki doğurmaz; çünkü Berkeley, "maddi cevherin varolmadığını söylerken, görünüşlerin ardında bulunan, bizim tarafımızdan algılanamayan ve herhangi bir spiritüel gerçekliğe dayanmayan, mutlak ve soyut bir entiteyi kastetmektedir. Onun ikinci nedenler dediği fenomenler ise, Tanrı tarafından var kılınmış ve O'na dayanan görünüşlerdir; bu görünüşlerin Tanrı'dan bağımsız bir yapısı yoktur, ayrıca onlar, bizim algıladığımız ve bildiğimiz şeylerdir."⁹¹

⁹⁰ Çetin, s. 42.

⁹¹ Çetin, s. 43.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Berkeley'in varlığını yadsıdığı şey dış dünyadaki varlıklar değil, bu varlıkların ardında bulunduğu iddia edilen soyut maddi tözdür.

Berkeley'e göre zaten nedensellik ilkesi insanlar tarafından yanlış anlaşılmaktadır. Doğadaki olaylar diğer olayları meydana getirmezler. Bunlar sadece belirli bir düzenle birbirlerini takip ederler. Olayların zihinleri yoktur, onlar aktif değildirler. Doğadaki olay ve oluşlar pasif ve edilgendirler. Dolayısıyla onların gerçek anlamda kendilerinden sonra gelen başka bir olayın nedeni olmaları mümkün değildir. Eğer A verildiğinde B'nin onu izleyeceği ve A'nın yokluğunda B'nin olmayacağı bir yolda B düzenli olarak A'yı izliyorsa A'dan neden ve B'den etki olarak söz ederiz. Ama bu demek değildir ki A etker olarak B'nin üretimine katılır. B Tanrı'nın belirlemesine göre A'yı izler.⁹²

Tanrı idealara belirli bir düzen vermiştir. Onlar belirli bir düzen içinde birbirleriyle ilişki halindedir. Örneğin; açlık ideasıyla yemek ideası, yorgunluk ideası ile uyku ideası, ateş ideası ile sıcaklık ideası arasında ilintiler oluşturulmuştur. Bu ilintiler bizim günlük yaşamımızı düzenlemektedir. Eğer bu ideaların arasında Tanrı tarafından oluşturulmuş düzenli ilişkiler olmasaydı nasıl hareket edeceğimizi bilemezdik. Bizim bir dumanı gördüğümüzde hemen ona neden olan bir ateşin varlığını çıkarsamamız, neden ve etki olan iki şeyi de aynı şekilde gözlemleyebilmemize bağlıdır. Başka bir ifadeyle ikisi de aynı ölçüde bilgi alanımıza dâhildirler. Oysa aynı durum maddi cevher ve idealar arasında geçerli değildir. Biz idealarımızı doğrudan algılarız; ancak maddi cevheri algılamamız söz konusu değildir. İdealarımızla maddi cevher aynı ölçüde bilgi alanımıza dâhil olmadıklarına göre, idealarımızın nedeninin maddi cevher olduğu söylenemez.

Sonuç itibariyle nedensel ilişkinin aynı cinsten şeyler veya kendilikler, söz gelimi zihinler veya zihin içerikleri arasında olabileceğine inanan Berkeley'in gözünde, maddi töz gibi bütünüyle atıl bir şeyin nedensel bir etkinlik içinde olabilmesi mümkün değildir.⁹³ Zihnimizdeki ideaların nedeni cisimsel ya da maddi bir töz değildir. Berkeley için böyle bir maddi töz zaten yoktur. O halde idealarımızın nedeni maddi olmayan aktif bir cevherdir. İdealarımızın nedeni Tanrı'dır.

⁹² Copleston, s.56.

⁹³ Ahmet Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s. 345.

Böylece Berkeley birçok farklı noktadan hareket ederek maddi tözün imkânsızlığını ortaya koyar. Berkeley bir şeyin varlığına inanmak için herhangi bir neden görülmüyorsa bunun, o şeyin varlığına inanmamak için yeterli bir neden olduğunu düşünür. Birçok farklı şekilde maddi tözün varolup olmadığını araştıran Berkeley sonunda kendisini maddi tözün varlığına inandıracak hiçbir delil bulamamıştır. Bu nedenle sonuç itibarıyla o, maddi tözün varlığını kesin olarak reddetmiştir.

3.2. ESSE EST PERCIPI

Berkeley'in ortaya koyduğu temel argüman zihinden bağımsız bir maddenin olamayacağıdır. O, bu düşüncesini felsefesinin özünü oluşturan “ Varolmak algılanmış olmaktır.” (esse est percipi) sözüyle en net biçimde ifade eder. Bu ifadesiyle Berkeley, dış dünyadaki varlıkların varoluşunu insan zihnindeki idelere indirger.

Berkeley “varolmak algılanmaktır” yargısını ileri sürerken şu önermelerden hareket eder:

- Duyumlanır objeler kişinin duyuları aracılığıyla algıladığı şeylerdir;
- Kişinin duyular aracılığıyla algıladığı bu şeyler idealardır;
- Nesnelerin zihinsel resimleri demek olan idealar algılanmaksızın (suje tarafından muhatap alınmaksızın) var olamazlar; öyleyse,
- Duyumlanır objeler algılanmaksızın varolamazlar.⁹⁴

Duyulur bir şeyin varolduğunu söylemek onun algılanmakta ya da algılanabilir olduğunu söylemektir. Bir kitabın varlığından bahsetmek, birinin onu gördüğünden ya da ona dokunduğundan bahsetmek demektir. Bir kokunun varlığından bahsetmek o kokunun biri tarafından duyumsandığından bahsetmek demektir. Bir yemeğin lezzetinden bahsetmek o yemeğin biri tarafından tadıldığından bahsetmek demektir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, varolmak algılanmış olmak demektir.

Varlığından bahsettiğimiz bir nesne ancak bizim algıladığımız niteliklerin bütünüdür. Örneğin; elma nedir? O, sert, kırmızı ya da yeşil, yuvarlak, tatlı ya da ekşi ve hoş kokuludur. Bu niteliklerin hepsi birleşerek elmayı oluşturur. Sertlik hissedilir,

⁹⁴ Açıköz, s.135-136.

renk görülür, tatlılık tadılır, koku koklanır. Yani elmanın varlığı onun algılanmış olmasıdır. Bu niteliklerden ayrı olarak elmanın hiçbir varlığı yoktur. O halde elma algıladığımız niteliklerin bütünüdür. Bir şey, onun algılanan niteliklerinin bütünü olduğu için varolmak algılanıyor olmaktır. Nesnelerin ardında varolduğu söylenen maddi töz ise asla algılanmadığı için onun var olduğu söylenemez.

Berkeley algılanmadan varolan bir fiziksel nesneyi hayal etmeyi denememizi söyler. Örneğin hiç kimse gözlemlemediği halde varolmayı sürdüren bir ağacı hayal etmeyi deneyelim. Berkeley'e göre bunu yapmak mümkün değildir, çünkü ağacı hayal etme sırasında kendimizi ona bakarken ve dolayısıyla onu algılarken hayal ederiz.⁹⁵ Berkeley bu durumu Hylas'ı konuşturarak şu şekilde ifade eder: *“İssız bir yerdeki bir ağacı düşünüyordum; onu görecektim kimse yoktu; böylece hiç algılanmayan ve düşünülmeyen bir ağaç tasarladığımı sandım, oysa bu sırada onu bizzat kendim tasarlamakta olduğumu düşünmedim. Ama şimdi açıkça görüyorum, bütün yapabileceğim şey kendi zihnimde fikirler meydana getirmekten ibarettir. Gerçekten de, ben kendi kafamda bir ağaç, bir ev ya da bir dağ fikri tasarlayabilirim, ama bütün yapabileceğim bu kadardır işte. Bu da, onları bütün ruhların bütün zihinleri dışında var olarak tasarlayabileceğimi ispatlamaktan uzaktır.”*⁹⁶

Böylece bir zihin onu algılamadığı halde varolan hiç bir şeyin olamayacağı sonucu çıkar. Bir şey varsa, mutlaka onu algılayan bir zihin vardır. Başka bir ifadeyle o şey bir zihnin algısına konu olmuştur. Herhangi bir zihnin algısından ayrı bir varoluş düşünülemez. Algı kavramı zorunlu olarak özne (zihin) kavramını gerektirir. Zaten özne için varolmak algılamak anlamına gelir. Berkeley' e göre algılananın dışında bir nesneler dünyasının varlığından söz etmek mümkün değildir. Bir şeyin varlığı bizim onu düşünmemize, idrak etmemize bağlıdır. Algımızın dışında varolan herhangi bir şeyi düşünemeyiz.

*“Duyu nesneleri yalnızca algılanırken vardır; o halde ağaçlar bahçede sandalyeler oturma odasında ancak çevrede onları algılayacak birisi olduğu sürece vardır. Gözlerimi kapattığımda odadaki bütün eşya hiç indirgenir, yeniden yaratılmaları içinse gözlerimi açmam yeter.”*⁹⁷

⁹⁵ Stephen Law, *Büyük Filozoflar*, (Çev. Feza Çakır), İnkılap Yayınları, İstanbul 2007, s. 109.

⁹⁶ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 49-50.

⁹⁷ Berkeley, *İlkeler*, s.61.

Son cümleleriyle tekbenci (solipsist) bir tavır sergiliyor gibi görünen Berkeley, daha sonraki ifadelerinde bu tavrından uzaklaşır. “Varolmak algılıyor ve algılanıyor olmaktır.” sözüyle Berkeley, nesnelerin algı alanımızın dışına çıktığında artık varolmadıklarını söylemek istemez elbette. Odadayken oturduğumuz koltuğun biz odadan çıktığımızda da orada varolmaya devam edeceğini o da herkes gibi bilmektedir. Peki, madem varlıklar ancak algılandıklarında var, algılanmadıklarında yok iseler, nasıl devamlı varlık göstermektedirler? Berkeley’in felsefesinde bunun cevabı son derece açık ve nettir: Ben her nesneyi her an algılayamasam da, onları kesintisiz olarak algılayan sonsuz bir Algılayıcı vardır. Tanrı, algılamasında hiçbir kesinti olmayan algılayıcılar Algılayıcısıdır. İşte bu nedenle varlıklar vardır ve varlıklarını sürekli olarak devam ettirmektedirler. Gerçek olan yalnız algılardır, dolayısıyla ideleri algılayan ruhlar ile ayrı ayrı ruhlardaki duyumları birbirine bağlayarak objeler haline getiren, böylelikle düzenli ve yasalı bir doğa tasarımını oluşturan “Evrensel Ruh” tur, Tanrı’dır.⁹⁸

“Duyu nesnelerinin algılanmaksızın varolamayacak idealardan başka şeyler olmadıklarını ileri sürdüğümüz doğru, ancak buradan yalnızca bizim tarafımızdan algılandıkları sürece varoldukları, başka zaman hiç varolmadıkları sonucuna varamayız, çünkü biz algılamıyorsak da onları algılayan başka bir tin olabilir. Cisimlerin zihin olmaksızın varolmadıklarından söz ettiğim yerlerde şu ya da bu zihni değil de, olabilecek bütün zihinleri düşündüğüm anlaşılmalıdır.”⁹⁹

Berkeley “Üç Konuşma” da da varolmanın algılanmış olmak olduğu hakkındaki görüşlerini uzun uzun tartışarak görüşlerine açıklık getirmek ister. Philonous Hylas’ı varolmanın algılanmış olmakla ayırt edilemeyeceğine dair ikna etmeye çalışır.

- HYL: “Duyulur şeylerin gerçek varlığının, onların bilfiil algılanmalarından başka bir şey olmadığını ciddi olarak düşünüyor musun? Eğer öyleyse nasıl oluyor da bütün insanlar bu iki şeyi birbirinden ayırıyorlar? Rastlayacağın ilk adama sor bak, göreceksin algılamak başka şeydir, var olmak başka, diyecektir.”

- PHIL: “Görüşümün doğruluğunu anlamak için herkesin sağduyusuna başvurmana sevindim, Hylas. Bahçivana sor bakalım, bahçedeki kiraz ağacının varlığına niçin inandığını; göreceksin, onu görüp

⁹⁸ Gökberk, s.340.

⁹⁹ Berkeley, *İlkeler*, s.63.

hissettiği, yani tek kelimeyle onu duyuları ile algıladığı için buna inandığını söyleyecektir. Bir de, bir portakal ağacının orada bulunmadığına niçin inandığını sor ona; o zaman da onu algılamadığı için inandığını söyleyecektir. Duyu ile algıladığı şeye, o, gerçek adını verir ve onun orada bulunduğunu ya da varolduğunu söyler; algılayamadığı şeyin ise varolmadığını ileri sürer.”¹⁰⁰

Philonous şu sözleriyle de bu konudaki görüşlerine iyice açıklık getirir:

- PHIL: “Ben yalnızca duyularına inanacak kadar sade ve şeyleri bulduğu halleriyle kabul eden halktan bir adamım. Açıkçası benim görüşüme göre, gerçek şeyler kendi gördüğüm, kendi duyduğum ve duyularım ile algıladığım şeylerdir ancak... Bir şey duyularım tarafından gerçekten algılandıkça da, aynı zamanda, gerçekten var olmasın, bu benim için apaçık bir çelişkidir. Bunun için, duyulur bir şeyin varlığını onun algılanmışlığından, düşüncemde bile olsa, ayıramam ya da soyutlayamam. Adlarını söylediğim ve kendilerinden söz ettiğim odun, taş, ateş, su, et, demir ve benzeri şeyler hep bildiğim şeylerdir. Duyularım ile algılamasaydım onları bilmeyecektim ve duyularla algılanan şeyler doğrudan doğruya algılanırlar; doğrudan doğruya algılanan şeyler ise fikirdirler; ve fikirler zihinsiz varolamazlar; onun için onların varlığı algılanmalarından ibarettir; bu yüzden onlar bilfiil algılandıklarında artık varlıkları hakkında hiçbir şüpheye yer kalmaz. Böylece her türlü septisizme, her türlü gülünç felsefi şüpheye artık paydos. Duyulur şeylerin varlığı, Tanrı’nın hakikiliği ve hakikat severliği ile ispatlandıktan sonra, onların varolup olmadıklarını soruşturmak ya da bu konuda bilginizin sezgi bakımından da, ispatlama bakımından da yetersiz olduğunu iddia etmek bir filozof için ne kadar gülünçtür!”¹⁰¹

Berkeley’e göre varlığı başka bir şeye bağlı bulunmamak anlamında gerçekten varolan tek şey zihindir. Bir Tanrı’nın zihni, bir de tek tek bireysel zihinler vardır. Diğer bütün varlıklar bu zihinlerdeki idelerden ibarettir. Berkeley’in ontolojisinde iki tür varlıktan bahsedilebilir:

¹⁰⁰ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 100.

¹⁰¹ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 93-94.

- a) Duyumsayan ve algılayan etkin varlık olarak zihin (ruh)
- b) Duyumsanan ve algılanan edilgin varlık olarak idealar.

Zihin ve idea yapı itibariyle birbirlerinden farklı varlıklardır. Ruh ne duyulur idealar gibi niteliklerin bir toplamı, ne de soyut maddi töz gibi anlamsız bir soyutlamadır. Ruh hep aynı kalan değişmez ve basit bir tözdür. İnsan bedeninin de dâhil olduğu idealar dünyası ise sürekli olarak değişir.¹⁰² Zihin kendi başına bağımsız bir varlıkken, ideanın böyle bir bağımsızlığından bahsedilemez. Dış dünyadaki nesneler algılanan, insan zihni ise algılayandır. Dolayısıyla insanın evrene ilişkin bilgisi ve onun içindekilere yüklediği anlam veya çizdiği evren tablosu işte algılayan ve algılanan ikilisinin birlikteliğinden kaynaklanır.¹⁰³

Berkeley idelerle varlık arasındaki farkı ortadan kaldırır. Nesnelerle ideler bir ve aynı şeylerdir. İdelerle varlığın aynışması, varlığın algıladığımız şeylerin ta kendisi olduğu anlamına gelir. Algılayamadığımız ve deneyim alanımızın dışında kalan hiçbir şey yoktur. Bir şey ancak algılanıyorsa vardır. Algılanmış olmak varolmanın zorunlu bir şartıdır.

Berkeley doğuştan idelere sahip olmadığımız konusunda Locke ile aynı fikirdedir. Berkeley de Locke gibi sahip olduğumuz bütün idelerin algısal deneyimden türediğini söyler. Bilgi ise deneyim yoluyla sahip olduğumuz bu idelerden türer. Bilen öznenin bilebileceği tek şey zihnin algıları, yani bilinç içerikleridir. Berkeley'e göre cisimlerin bilen öznenin bağımsız bir varlıkları yoktur. Onlar ancak özneye bağlı olan bir varlığa sahiptirler.¹⁰⁴ Biz sadece algısal deneyimlerimiz sonucunda elde ettiğimiz idelerin bilgisine sahip olabileceğimize göre ve zihnimizin idesine de sahip olmadığımıza göre, onun varlığından nasıl emin olabiliriz?

“Ancak bütün bu sonsuz çeşitlilikteki ideaların ya da bilgi nesnelerinin yanında, bunları bilen ya da algılayan, istemek, imgelemek, anımsamak gibi çeşitli işlemler uygulayan bir şey daha vardır. Ben bu algılayan etkin şeye zihin, tin, ruh, ya da kendim diyorum. Bu sözcüklerle idealarımın herhangi birini değil de, onlardan büsbütün farklı bir şeyi, idealarımın kendisinde var oldukları ya da kendisiyle algılandıkları - bir ideanın varoluşu

¹⁰² A. Campell Fraser, *Berkeley and Spritüel Realizm*, Bristol 1993, s.25'den aktaran T. İmamoğlu, s. 40.

¹⁰³ Açıköz, s.128.

¹⁰⁴ Kazimierz Adjukiewicz, *Felsefeye Giriş Temel Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. A. Cevizci), Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 96.

algılanmasından başka bir şey olmadığına göre bunlar aynı anlama gelir - bir şeyi gösteriyorum. Tin olmaksızın ne düşüncelerimizin, ne tutkularımızın, ne de imgelemimizin biçimlendiği idealarımızın varolamayacağını herkes kabul edecektir.”¹⁰⁵

Biz zihnin kendisini bire bir algılayamayız. Bunun nedeni zihnin bir idea olmamasıdır. Bizim algıladığımız şey onun meydana getirdiği etkilerdir. İstemek, sevmek, nefret etmek, hatırlamak, karşılaştırma yapmak gibi birçok zihin halleri yaşarız. Bazı şeyleri severek yaparken, bazı şeyleri sevmez ve onlardan uzak dururuz. Burada zihnimiz etkindir. Zihnin varlığını biz algılayarak değil, bizde meydana getirdiği etkiler vasıtasıyla biliriz. Bizim zihnimiz hakkındaki bilgimiz bir anlamda sezgisel bir bilgidir. Çünkü biz onun hakkında doğrudan bir algıya sahip değiliz. Biz onun varlığını sezgiye dayalı olarak kavrarız. “Varolmak algılanmış olmaktır” prensibinin tek istisnası zihindir. Zihin algılanmadığı halde varolan ve varoluşu algılanmak değil algılamak olan tek gerçekliktir. Kendisi deneyim nesnesi olmayan zihin, tüm deneyimin gerçekleştiği ve idelerin toplandığı yer olmak bakımından zorunlulukla vardır.

Berkeley zihin ya da ruhun sezgisel olarak bilindiğini söyler. Ancak her insan yalnızca kendi zihninin sezgisel bilgisine sahip olabilir. Böylece kendi ruhumuzun varolduğuna dair bir şüphemizin olmaması doğaldır; fakat diğer ruhlar söz konusu olduğunda bunların varlığını nereden bilebiliriz? Her insanın yalnızca kendi ruhunun varlığını bilmesinden yola çıkarak diğer ruhları bilemeyeceğimizi ve onların olmadığını söyleyemeyiz. Bu düşünce bizi solipsizme götürür. Berkeley solipsist bir düşünür değildir. O kendi zihninden ayrı, diğer zihinlerin de varolduğunu kabul eder. Kendi zihnimizin varlığını içebakışla ya da sezgisel olarak bilebileceğimizi söyleyen Berkeley’e göre diğer zihinlerin varlığını da akıl yürütmeye biliriz. Diğer insanların da bize benzediğini, bizimle aynı duyu organlarına sahip olduğunu ve bize benzer davranışlar sergilediğini görürüz. Benzer olaylara benzer tepkiler veririz. Benim elime bir iğne battığında canımın acıması gibi, başka bir insanın eline iğne battığında da verdiği tepkilerden onun da canının acıdığını görebilirim. Dolayısıyla biz diğer insanların da bizim gibi bir ruha sahip olduğunu onların hareketlerini ve davranışlarını yorumlayarak anlayabiliriz. Berkeley şöyle der: “*Bir insanın aklındaki arzuları*

¹⁰⁵ Berkeley, *İlkeler*, s. 36.

*görebilirim. Ancak hemen olmasa da yüz ifadeleri olarak yansımaları sayesinde, onları görme duyumu kullanarak algılayabilirim. Çoğunlukla bir insanın utanç veya korku hissini, yüzündeki kızarma veya soluklaşma yardımıyla görebiliriz.”*¹⁰⁶ Bu nedenle sadece kendi ruhumuzun varlığını değil, diğer ruhların varlığını da bilebiliriz.

Berkeley zihninin varlığını idelerin varlığı için gerekli olan bir şey olarak görür. Bir anlamda zihninin varlığı idelerin varlığının ön koşuludur. İdelerin varolabilmeleri için, bu idelere sahip olan bir zihin gerekir. Zihin idelere sahip olan varlıktır ve algılayan olarak vardır. O algılar, imgeler, anımsar ve düşünür. Berkeley “esse est percipi” derken yalnızca duyulur şeyler ya da nesneler üzerine konuşur. İkinci olarak, tam formül “esse est aut percipi aut percipere”dir; “varolmak ya algılamak ya da algılanmaktır.” Duyulur nesneler söz konusu olduğunda varolmak algılanmış olmak iken, zihin söz konusu olduğunda varolmak algılayan olmaktır. Varoluşları algılanmaktan oluşan duyuşal “düşünmeyen” şeylerin yanında, anlıklar ya da algılayan özneler de vardır ki etkindirler ve varoluşları algılanmaktan çok algılamaktır.¹⁰⁷

Böylece Berkeley felsefesinde varolmak algılanmış ve algılıyor olmaktır denebilir. Sadece bilen öznenin ve onun bilinç içeriklerinin varlığını kabul eden Berkeley’e göre ancak algılayan varsa algılanan varlığa gelebilir. Varolmak anlıkta olmak demektir.

Berkeley’ in tin ya da ruh da dediği zihin kavramı maddi töz gibi anlamsız ve belirsiz bir kavram değildir. O idelere sahip bir varlık olarak herkesin farkında olduğu bir kavramdır. Zihin ya da ruh olmaksızın birey de olamaz. İnsan yine zihni ile kendi varlığının farkına varır. Bu nedenle zihin ya da ruhu algılayamasak ve onun idesine sahip olamasak bile kimse onun varlığından şüphe duymaz. Çünkü zihninin varlığından şüphe duymak kendi varlığından şüphe duymak demektir. Maddi töz kavramının olmaması hiçbir şey ifade etmez, yani maddi töz olmadan da yapabiliriz. Berkeley’e göre maddi töz yok sayıldığında en fazla ateistler inançsızlıklarını dayandırdıkları önemli bir desteği, felsefeciler ise üzerinde uzun tartışmalar yapabilecekleri önemli bir konuyu kaybetmiş olacaklardır. Ancak aynı şey zihin için geçerli değildir. Zihninin olmaması demek idelerin olmaması demektir. İdelerin olmaması demek ise hiçbir şeyin olmaması demektir. Bütün bu sebeplerden önce zihninin olmaması zaten düşünülemez.

¹⁰⁶ Berkeley, *Yeni Bir Algı Teorisi*, s.13.

¹⁰⁷ Copleston, s.29.

Çünkü zihin yoksa o zihne sahip olan bir özne de yoktur. Bu da bütün varlığı ortadan kaldırmak demektir. Sonuç itibariyle Berkeley düşüncesinde maddi tözün varlığı, zihnin ise yokluğu düşünülemez.

Berkeley zihin ya da ruh olarak adlandırdığı şeyin varlığını açıkça ortaya koyduktan sonra onun özelliklerini de sıralar. Ona göre ruh; bölünmez, cisimsel olmayan uzamsız bir şeydir. Ruh bölünemez; çünkü o parçaları olmayan basit bir şeydir. Cisimsel bir varlığı olmadığı için de yer kaplamaz. Ruh ayrıca bozulmaz ve ölümsüzdür. Doğal cisimleri sürekli etkileyen devinim, değişim, çürüme ve çözünmelerin (ki doğa düzeni deyimiyle anlatmak istediğimiz bunlardır) etkin, yalın ve bileşik olmayan bir tözü etkilemesinin olanaksızlığından daha açık bir şey olamaz; öyleyse böyle bir varlık doğanın gücüyle çözüldürülemez; bu da insan ruhu doğal olarak ölümsüzdür demektir.¹⁰⁸ Ruh, fikirleri algılamak bakımından zekâ, onları meydana getirmek bakımından irade denilen aktif bir varlıktır. Fikirleri algılayarak eşyayı meydana getiren ruhtur; bunlar birbirinden farklı iki işlem değildir; algılamak meydana getirmektir ve fikirler eşyanın ta kendisidir.¹⁰⁹

Zihin veya ruhun en temel özelliklerinden biri düşünmektir. Bu konuda Berkeley ve Descartes'ın benzer düşüncelere sahip olduğu söylenebilir. İkisi de Locke' dan farklı olarak ruhun en temel işlevinin düşünme olduğunu söylerler. Locke'a göre ruh her an düşünemez. Düşünebilmesi için algı halinde bulunması gerekir. Başka bir ifadeyle duyu verileri olmaksızın ruhun düşünmesi mümkün değildir. Örneğin; insanlar uyku halindeyken düşünemezler. Berkeley ve Descartes'a göre ise ruh uyku hali de dâhil her an düşünür. Düşünme faaliyeti yoksa ruh da yoktur.

Berkeley daha sonra zihin ile ide arasındaki farkları ortaya koymak ister. Zihin ve ide birbirinden son derece farklı olan iki kavramdır. Hatta zihin ve idelerin birbirine zıt özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Zihin idelerin algılayıcısı ve taşıyıcısı olarak aktif bir varlıkken, ide zihin tarafından algılanan, zihinden ayrı olarak bağımsız bir varoluşu bulunmayan pasif bir varlıktır. İdeler varolabilmek için bir zihin ya da ruha ihtiyaç duyarlar. Oysa zihin bir töz olarak Tanrı tarafından yaratıldıktan sonra varolmak için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Birisi algılayan diğeri algılanan olan zihin ve ide doğaları gereği birbirinden farklıdır ve bunların birbirinden ayırt edilmesi gerekir.

¹⁰⁸ Berkeley, *İlkeler*, s.124.

¹⁰⁹ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, (Çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 275.

“Sanırım söylediklerimizden sonra ruhlarımızın duyusuz, etkin olmayan nesnelerin bilindiği gibi ya da idea yoluyla bilinmeyeceği açıklığa kavuşmuştur. Tinler ve idealar birbirlerinden öyle farklıdır ki, bunlara ilişkin olarak “vardır” ya da “bilinir” ya da benzer şeyler söylediğimizde bu sözcüklerin her iki doğada da ortak olan bir şeyi gösterdiği düşünülmemelidir. Bunlarda benzer ya da ortak hiçbir şey yoktur.”¹¹⁰

Berkeley’e göre tutarlı bir deneycilik bizi, varolanların zihinsel şeylerle zihnin içerikleri ya da öznelere onların deneyimleri olduğu sonucuna götürmektedir. Başka herhangi bir şeyin varolduğuna inanmak için neden yoktur.¹¹¹ Biri bilginin malzemesi diğeri bilginin kaynağı olan varlık ve algı birbirine özdeştir. Bir zihinle bağıntılı olmanın dışında herhangi bir şeyi düşünmek bile imkânsızdır.

Berkeley’in zihnin varlığıyla ilgili düşüncelerini özetleyecek olursak o, sadece zihnin, yani algılayan, idrak edebilen ve bilen öznenin ve onun bilinç içeriklerinin varlığına inanır. Berkeley felsefesinde zihin her şeydir. Zihnin yokluğu varlığın yokluğu anlamına gelir. Bir şeyin varlığından bahsetmek mutlaka onun farkında olan, onun bilincinde olan ve o şeyin varlığının garantisi durumunda olan bir tin, ruh ya da zihinden bahsetmeyi gerektirir. Berkeley bu tavrıyla özneyi ön plana çıkararak nesneyi ikinci plana atar. Özne yoksa nesne de yoktur.

Gerek öznenin ön plana çıkarılması gerekse zihnin kendi kendisinin farkında olması ve kendi kendisini bilmesi durumu bize Descartes’ı hatırlatır. Şüpheyi bir metod olarak kullanan Descartes, son olarak kendisinden şüphe edemeyeceği bir şeyin varlığına ulaşmıştır. O da kendi “düşünen ben” inin varlığıdır. Descartes felsefe tarihinde özne merkezli felsefenin kurucusu olarak gösterilir. Cogito düşüncesiyle Descartes varlığını bedensel olarak değil, ruhsal olarak algılar. Yer kaplayıcı değil, düşüneni ön plana alır. Bu nedenle Descartes ve Berkeley’in düşünceleri arasındaki benzerliklerden birinin de düşünen varlık olarak zihni (özneyi) ön plana çıkarmış olmaları olduğu söylenebilir. İkisi de bizim kendi kendimizin farkında olan bilinçli varlıklar olduğumuzu ve bilinç içeriklerimizi doğrudan ve dolaysız olarak bilebileceğimizi söylerler.

¹¹⁰ Berkeley, *İlkeler*, s. 51.

¹¹¹ Bryan Magee, *Felsefenin Öyküsü*, (Çev. Bahadır S. Şener), Dost Kitabevi, Ankara 2000, s. 111.

Bu noktada Descartes ile Berkeley arasındaki önemli iki farkın da ortaya konması gerekmektedir. Descartes her şeyden önce tözü sonlu ve sonsuz töz olarak ikiye ayırır. Onun metafiziğinde sonsuz töz Tanrı iken, sonlu tözler ruh ve bedendir. Descartes maddeyi ruhla birlikte sonlu töz arasına dâhil ederek Berkeley'den ayrılır. Madde ve ruh Descartes' ta iki ayrı cevherdir. Berkeley düşüncesinde ise ruhtan ayrı bir cevher olarak maddeden bahsedilemez. Nitekim maddi tözün reddedilmesi Berkeley düşüncesinin temelini oluşturan görüştür.

İki düşünür arasındaki diğer önemli farka gelince o, özne ve Tanrı'nın öncelik sırasının ontolojik olarak iki isimde farklılık göstermesidir. Descartes' ta her şeyden önce özne gelir. Berkeley'de ise her şeyden önce gelen şey Tanrı'dır. Descartes'ın felsefesinde “ben varım” demeden “Tanrı vardır” denilemez. Berkeley'in felsefesinde ise tam tersi olarak “Tanrı vardır” demeden “ben varım” denilemez. Descartes' ta ontolojik anlamda her şeyin garantisi özne (düşünen zihin) iken, Berkeley'de her şeyin garantisi Tanrı'dır. Böylece bu iki konunun Descartes ve Berkeley' i birbirinden ayırdığı söylenebilir.

Konumuza dönecek olursak sonuç itibariyle Berkeley'e göre varlık ya bizim algımızda ya da biz algılamadığımız zaman başkalarının algılarında, algılayacak hiçbir bilinçli insanın bulunmadığı zamanlarda da Tanrı'nın algısında varolmaktadır. Varolmak algılanmış ve algılıyor olmaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BERKELEY’İN METAFİZİĞİNDE TANRI’ NIN YERİ

Berkeley’ in felsefesine baktığımızda onun bütünlüklü olarak Tanrı kanıtlamasına dayandığını söyleyebiliriz. Kendisi dindar bir Hristiyan olan Berkeley septikler ve ateistlere karşı savaş açarak Tanrı’ nın varlığını ortaya koyup Hristiyanlık dinini yaymak istiyordu. Onun felsefesinin temeli bu isteğe dayanır. Filozof kimliğinin yanı sıra din adamlığı kimliğiyle de öne çıkan Berkeley Hristiyanlığı yaymak amacıyla Amerika’da bir üniversite kurmayı bile planlamıştı; ancak İngiliz hükümetinin bu konuda bir adım atmaması üzerine bu planı gerçekleşmedi.

Felsefesinin en büyük amacı Tanrı’ nın varlığını ispat etmek olan Berkeley’ e göre septisizm ve materyalizm, ateizmin yayılması için uygun zemin hazırlar. Bu nedenle ateizmin yayılmasının önüne geçilebilmesi için öncelikle septisizm ve materyalizmin alt edilmesi gerekmektedir.

İlk olarak Septisizm Tanrı’ nın varlığı düşüncesi için ciddi bir tehdit oluşturur. Berkeley septisizmin insanları birçok çıkmaza ve sonu gelmez tartışmalara sürükleyen ve insanlara hiçbir faydası olmayan boş bir düşünce sistemi olduğunu söyler. Septisizme göre varlık hakkında gerçek bir bilgiye ulaşılamaz. Ayrıca insan bilgisi ile varlık arasında da herhangi bir uygunluk yoktur. Bu düşünceleriyle septisizm bilgiye duyulan güveni ortadan kaldırır. Ortada güvenilir bir bilgi olmadığına göre, bu bilgiden yola çıkarak başka sonuçlara ulaşmak da mümkün değildir. Şu halde kabul etmek gerekir ki, epistemolojik septisizmin yanlışlığı gösterilmediği takdirde, din ve ahlak alanında insan bilgisine dayanan her türlü açıklama ve ispat çabası gücünü yitirecektir. Bu septisizmin etkisiyle her şeyden şüphe eder hale gelen insanlara, kendilerini yaratan bir Yüce Varlığın var olduğunu, uyulması gereken birtakım kuralların bulunduğunu ve bu dünyada yapılanların karşılığının görüleceği bir günün geleceğini kabul ettirmek mümkün olmayacaktır.¹¹² Bu nedenle Berkeley’ in temel hedefinin de teolojik olduğunu düşünürsek onun en başta mücadele ettiği konulardan birinin septisizm olması son derece doğaldır.

¹¹² Çetin, s. 10.

İkinci olarak materyalizm, ateizme neden olan bir düşünce sistemi olarak Berkeley' in eleştirilerine maruz kalır. Berkeley kendisinden önceki birçok filozofun maddi dünyayı neredeyse bir tür Tanrı'ya dönüştürdüklerini ve bu durumun ateizmin nedenini oluşturduğunu düşünüyordu. Kaçınılmaz olarak aydınlanma ateizmi, geleneksel ahlak kurumlarını altüst etmişti. Natüralist ve determinist çerçevede değer ölçütü yalnızca, insan ve hayvanlarda ortak olan şehvet ve arzuların tatmin edilmesiydi.¹¹³ Bu durum Berkeley' i çok rahatsız ediyordu ve o, bu duruma sebep olan materyalist düşüncenin alt edilmesi gerektiğini düşünüyordu.

Materyalizm, algıladığımız varlıkların ardında, değişmeksizin hep aynı kalan ve bizim tarafımızdan bilinmeyen bir maddi cevher olduğunu öne sürer. Materyalist dünya görüşüne göre varlık maddeden ibarettir ve evrende tinsel bir töz bulunmaz. Bu görüşleriyle de materyalizm ateizme kapı aralar. Maddenin zihinlerden bağımsız olarak kendine ait bir doğası ve varlığı olduğunu düşünmek Berkeley'e göre Tanrı'ya rakip koşmaktır. Bu nedenle o, her şeyden önce septisizm ve materyalizmle savaşıyor. Onların ortaya koyduğu dünya görüşlerini eleştirip temel argümanlarını çürütmeye çalıştıktan sonra kendi immateryalist metafiziğini ortaya koyar.

Şimdi Berkeley' in metafizik sisteminde Tanrı' nın nerede durduğuna bakalım. Tanrı Berkeley felsefesinin tam da merkezindedir. Felsefi sisteminin sloganı haline gelen “Varolmak algılanmış olmaktır.” sözünün vardığı yer Tanrı'dır. Varolmak algılanmış olmaktır; ancak biz nesneleri her an algılayamayız. Odaya girdiğimde algıladığım masayı odadan çıktıktan sonra algılayamam. Bu durumda masa algımın dışında olduğuna göre yok mu olmuştur? O ben algıladığımda var, algılamadığımda yok mudur? Berkeley' e göre odadaki masa her zaman vardır. Çünkü bizim masanın üzerindeki algımız zaman zaman kesilse de, masayı sürekli algılayan bir varlık vardır. İşte bu varlık Tanrı'dır.

- HYL: “Diyelim ki sen yok oldun, duyularla algılanan şeylerin varolmakta devam edebileceklerini hiç düşünmüyor musun?”

- PHİL: “Düşünmüyorum; ama o zaman başka bir zihinde bulunmaları gerekir. Ben duyulur şeylerin zihin dışı varlıklarını reddettiğim zaman, özel olarak kendi zihnimi değil, bütün zihinleri kastediyorum.

¹¹³ Hanratty, s.93.

Şeylerin benim zihnim dışında bir varlığa sahip oldukları besbelli bir şeydir, çünkü onların zihnimden bağımsız olduklarını deneyimle görmekteyim. Demek oluyor ki, kendilerini algıladığım zamanlar arasındaki sürelerde, onların içinde varoldukları başka bir zihin vardır: eşya ben doğmadan önce varolduğu gibi, benim, farzettığım şekilde yok oluşumdan sonra da yine varolacaktır. Ve aynı şey bütün öbür yaratılmış sonlu espriler için de doğru olduğuna göre, bundan, zorunlu olarak, bütün şeyleri bilen ve kavrayan ve onları bizim doğa yasaları adını verdiğimiz birtakım kurallara göre düzenlediği tarzda gözlerimiz önüne seren her yerde hazır ve nazır, ezeli ve ebedi bir Zihin' in varolduğu sonucu çıkar.”¹¹⁴

Tanrı Berkeley için vazgeçilmez bir yaratıcı ve garantördür. Her daim bizim algımıza konu olmayan dış dünyadaki varlıkların garantisi Tanrı'dır. Berkeley' in algılanmış olmakla varolmayı bir tutmasındaki asıl amaç Tanrı'nın varlığını ortaya koymaktır. Varlıkla algı aynı şey ise bu Berkeley' in varlıkları zihnin varlığına bağlı kıldığı anlamına gelir. Onun burada asıl kastı insan zihni değil, sınırsız ve kesintisiz algısıyla her şeye varlık veren Tanrı'nın zihnidir.

Berkeley dış dünyadaki şeylerin varlığının garantisi olarak Tanrı'yı göstererek solipsizme düşme tehlikesinden kurtulur. Solipsizm yalnızca kendi beninin varolduğunu, kendi beni dışında hiçbir şeyin varolmadığını dile getiren görüştür. Berkeley bazı eleştirmenleri tarafından solipsist olarak nitelendirilse de kendi zihni dışındaki zihinlerin ve aşkın bir zihin olarak Tanrı' nın varlığını kabul ettiği için onun solipsist olarak nitelendirilemeyeceği söylenebilir.

4.1. TANRI' NIN SIFATLARI

Tanrı' nın sıfatları konusu teoloji ve felsefenin en önde gelen problemlerinden biri olmuştur. Tanrı' nın sıfatları en az Tanrı' nın varlığı kadar filozofları üzerinde düşündüren bir konudur. Hemen hemen her filozof bu konu üzerine eğilmiş, kendi felsefi görüşleri çerçevesinde de bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur. Kimi düşünürlere göre Tanrı ezeldir, ancak O sadece kendi özünü bilebilir. Kimilerine göre ise Tanrı ezeli olmakla beraber bütün evrenin bilgisine sahiptir. Kimilerine göre Tanrı evrene içkindir, yani her şey Tanrı'dır. Kimilerine göre ise her şey Tanrı'dadır.

¹¹⁴ Berkeley, *Üç Konuşma*, s.94-95.

Berkeley' in Tanrı tasavvuruna gelince onda klasik teizmdeki Tanrı tasavvuruyla karşılaşırız. Ona göre Tanrı ezeli ve ebedi olan bilinçli bir varlıktır. Tanrı her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten aşkın zihindir. Âlemi yoktan yaratması ve mutlak anlamda iyi ve adil olması da Berkeley' in Tanrı'sının özelliklerindendir. Berkeley' in düşüncesinde Tanrı deist düşüncede olduğu gibi evreni yaratıp kenara çekilmiş olamaz. Deist düşüncede her ne kadar Tanrı'nın yaratıcı olduğuna inanılsa da bu yeterli değildir. Deizm Tanrı'yı sadece yaratıcılık özelliği ile sınırlandırıp hayattan soyutladığında ateizme kapı aralamış olmaktadır. Çünkü deist anlayışa göre varlıklar yaratılıp düzen bir kez kurulduktan sonra günlük hayatta dışsal ilahi bir güce ihtiyaç yoktur. Berkeley ise ateizmle girdiği mücadelenin bir gereği olarak Tanrı'nın evrenin hem yaratıcısı hem de düzenleyicisi olduğunu ifade eder. O dünyadaki her şeyle ilgilenen, iradesi mutlak ve bağımsız olan, her şeye nedenlik eden, hiçbir şeyden muhalefet ya da direniş görmeyen, bilge, kudretli ve iyi bir Tanrı'dır.¹¹⁵

Berkeley panteist düşüncedeki Tanrı anlayışına karşı çıkar. Ona göre doğa ile Tanrı' nın bir ve aynı şey olduğu görüşü son derece yanlıştır. Sonlu ve birçok eksiklik ve kusurla dolu olan varlık âleminin, sonsuz ve bütün eksikliklerden münezzeh olma anlamında mükemmel bir varlık olan Tanrı' nın bir parçası veya bir tezahürü olarak görülmesi düşünülemez. Berkeley'in ifadesiyle, “ eğer âlemde yer alan her şeyin bir araya gelip Tanrı'yı oluşturduğunu söyleyecek olursak, bu, ateizmden ancak ilahi zihni, âlemin yönetici kısmı olarak görmesi bakımından ayrılabilen hatalı bir Tanrı anlayışı olacaktır.”¹¹⁶

Berkeley maddi tözün varlığını reddederken onun anlamsızlığı, belirsizliği ve bilinemezliği delilini de kullanmıştı. Maddi tözün “ne olduğunu bilmediğimiz bir şey” biçiminde tanımlanması ona göre son derece saçma ve kabul edilemez bir durumdu. Bu nedenle o Tanrı'nın varlığı ve bilgisi konusunda aynı hataya düşmedi. Tanrı bizim “ne olduğunu bilmediğimiz bir şey” değildir. Eğer öyle olduğunu düşünürsek Tanrı da maddi töz gibi anlamsız ve belirsiz bir kavram olurdu. Oysa Berkeley, bir Tanrı'nın varlığı dendiği zaman hakkında hiçbir anlayışımız bulunmayan, şeylerin karanlık ve genel bir nedenini kastetmediğini, kelimenin tam anlamıyla hakkında sınırlı da olsa bir kavrayışa sahip olabileceğimiz bir varlığı kastettiğini ifade eder. Bu öyle bir varlıktır ki,

¹¹⁵ Berkeley, *Üç Konuşma*, s.71-110.

¹¹⁶ Berkeley, *Siris*, Works V/134'den aktaran İ. Çetin, s. 116.

spiritüelliği, her yerde hazır ve nazır olması, her şeyi bilmesi, her şeye gücü yeter olması ve iyiliği duyulur şeylerin varlığı kadar apaçıktır ve onun varlığı (septiklerin sahte bahaneleri ve yapmacık kuruntularına rağmen) bizim kendi varlığımız kadar şüpheden uzaktır.¹¹⁷

Berkeley' e göre Tanrı hakkında bilgi sahibi olmamız son derece doğal bir durumdur. Bunun aksini düşünmek mümkün değildir. Tanrı kavramını anlamlı hale getiren Tanrı'ya yüklenen sıfatlardır. Sıfatlar ortadan kaldırıldığında Tanrı kavramının içi boşalır ve Tanrı kavramı anlamsızlaşır. Tanrı' nın ne gibi sıfatlara sahip olduğunu bilemeyeceğimizi savunmak bizi bu sıfatlara sahip bir Tanrı' nın olmadığı sonucuna kadar götürebilir. Berkeley'e göre Tanrı'nın sıfatlarını inkâr edenler farkında olmasalar da, Tanrı'nın varlığını da inkâr etmiş olurlar. Tanrı' nın sıfatlarının reddedilmesiyle varlığının reddedilmesi bir ve aynı şeydir.¹¹⁸ Bu nedenle Berkeley için Tanrı' nın sıfatları konusu Tanrı' nın varlığı kadar önem arz eden bir konudur.

Berkeley' e göre üstün niteliklerle donanmış olan bir Tanrı vardır ve insanlar o Tanrı'ya iman etmektedirler. Tanrı'ya iman edip ibadet edecek insan belli bir Tanrı tasavvuruna sahip olmak ve bunun sonucunda da bu Tanrı'ya olan iman ve ibadetinin (ya da inkâr ve itaatsizliğinin) ne gibi sonuçlara yol açabileceğini bilmek durumundadır.¹¹⁹ İnsanlardan hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı bir Tanrı'ya tapması ve ona ibadet etmesi beklenemez. Tanrı'nın sıfatlarını bilmek bizde O'na karşı bir saygı uyandırır ve davranışlarımızı ona göre yönlendirmeyi gerektirir. Örneğin; Tanrı' nın gizli ya da açık ne varsa her şeyi bilen bir varlık olması özelliği ile onun cezalandırıcı bir varlık olması özelliğini bilen bir insan hareketlerine dikkat edip ona göre davranabilir. Başka bir örnekle, Tanrı' nın mutlak iyi ve merhamet sahibi olması gibi sıfatlarından yola çıkan bir insan ümit içinde Tanrı'ya ibadet edebilir. İnsan nasıl bir varlığa ibadet ettiğini bilmek ister. Çünkü bu ibadetinin amacı mutlak iyi olan Tanrı'nın affedici özelliğinden faydalanıp O'nun rızasını kazanmaktır. Aksi halde iman eden insan nasıl bir varlığa iman ettiğini ve nasıl bir varlığa ibadet ettiğini bilmez. Bu durum da sağlıklı bir iman ve ibadet ilişkisini doğurur.

¹¹⁷ Berkeley, *Siris*, s.134.

¹¹⁸ Berkeley, *Alciphron: or the Minute Philosopher*, Dial.4, Sec.17, Para.2/2, p.164.

¹¹⁹ Çetin, s. 112.

Berkeley' in felsefesine bir bütün olarak baktığımızda onun Tanrı' nın tekliğini sürekli vurguladığını görürüz. O Tanrı' nın varlığına ve birliğine inanan monoteist bir filozoftur. Bu noktada karşımıza bir problem çıkar. Son derece dindar bir Hristiyan ve din adamı olan Berkeley'in tek Tanrı inancı, Hristiyanlığın teslis anlayışı ile çelişmekte midir? Berkeley'e göre böyle bir durum söz konusu değildir; çünkü Baba Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh üç ayrı Tanrı'ya karşılık gelmez. Nasıl ki güneş ile ondan çıkan ışık ve sıcaklığı birbirinden ayrı düşünemiyorsak, Baba Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh da birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve tek Tanrı'yı oluşturan üç şahıstır. Burada Tanrı'nın üç şahıstan oluşması ile anlatılmak istenen şey, O'nun üç ayrı şahısta varolan ve faaliyette bulunan, üç görünümlü bir varlık olmasıdır.¹²⁰ Bu nedenle Berkeley Tanrı düşüncesi ile teslis inancının bir çelişki barındırmadığını ve iki inancın birarada devam ettirilebileceğini ifade eder.

Berkeley felsefesinde Tanrı'ya bütün üstün nitelikler yüklenmiştir. Onun felsefi sistemi için ayrı bir önem arz eden bir başka özellik Tanrı' nın her şeyi bilen ve algılayan bir varlık olmasıdır. Tanrı' nın bilgisi sonsuz ve kusursuz bir bilgidir. Onun bilmediği tek bir şey bile yoktur. Berkeley' e göre Tanrı' nın bilgisine ve algısına konu olmayan hiçbir varlık düşünülemez. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Berkeley'in felsefi düşüncesi "Varolmak algılanmış olmaktır." sözüyle özetlenir. Berkeley'in bu söz ile anlatmak istediği esas şey, varolmanın algılamaya bağlı olduğu, yani zihne bağlı olduğudur. Tek tek sonlu zihinler bütün varlığı kesintisiz olarak daima algılayamayacağına göre, bu algılama işini gerçekleştiren başka bir zihin olmalıdır. Bu zihin algısını bir an bile varlıkların üstünden çekmeyen Sonsuz Zihin'dir.

Varlıkların varolmalarını sağlayan şey Tanrı'nın onları bilmesi ve algılamasıdır. Berkeley'e göre dış dünyanın varoluşunun ve varlığını sürdürmesinin gerçek sebebi Tanrı' nın yaratıcı bilgisidir; her şey Tanrı tarafından bilinmekle vardır.¹²¹ Varlığın bilgisi Tanrı'da ezeli olarak vardır. O, varlığa istediği zaman vücut vermiştir. Başka bir ifadeyle varlığın bilgisi yaratılmasından önce Tanrı'da vardır. Biz ise onları ancak yaratıldıktan sonra bilebiliriz. Berkeley bu düşüncesini şöyle ifade eder: "*Şeylerin var olmaya başladıklarını ya da var olmaktan çıktıklarını söylerken, bunu Tanrı'ya oranla değil, onun yaratıklarına oranla söylüyoruz. Yoksa bütün objeler Tanrı*

¹²⁰ Berkeley, *Siris*, Works V/162' den aktaran İ. Çetin, s. 118.

¹²¹ Çetin, s. 119.

tarafından ezeli ve ebedi olarak bilinirler, yani başka bir deyişle onun zihninde ezeli ve ebedi bir varlığa sahiptirler; ama yaratıklar için daha önce algılanamaz olan şeyler, Tanrı' nın bir buyruğu ile algılanabilir hale geldikten sonra, artık şeylerin yaratılmış zihinlere göre de rölatif bir varlığa kavuştukları söylenebilir.”¹²²

Tanrı'nın her şeyi bilen bir varlık olarak nitelendirilmesi Berkeley felsefesinde yeni bir soruyu gündeme getirir. Tanrı insanların yapıp ettiklerini ve gelecekte yapıp edeceklerini de biliyorsa insan hürriyetinden nasıl bahsedilebilir? Berkeley bu konuda şunları söyler: “ *Bana göre kesin olma ile zorunlu olma tamamıyla ayrı şeylerdir. Çünkü kesinlikte zorlamayı ifade eden ve insanın kendi davranışlarından sorumlu olduğu gerçeğiyle çelişen hiçbir şey yoktur. Eğer Tanrı bir davranışın gerçekleştirileceğini önceden biliyorsa, onu insanın özgür seçimiyle gerçekleştirilecek bir davranış olarak biliyor olamaz mı?* ”¹²³ Burada Berkeley Tanrı'nın insanların ne yapacağını bilmesinin onun özgürlüğünü etkilemeyeceğini söyleyerek, akıl ve irade sahibi olan insanların davranışlarından sorumlu olduklarını ortaya koyar.

Berkeley'e göre Tanrı' nın sıfatlarından biri de onun yaratıcı olmasıdır. Tanrı ezeli ve ebedi olan sonsuz bir zihne karşılık gelir. Tanrı dışındaki diğer bütün varlıklar ise yaratılmış varlıklardır. Bunların varlığı ezeli olarak varolan Tanrı'nın istediği bir zaman diliminde onları varlığa getirme istek ve iradesine bağlıdır. Tanrı yaratma fiilini hiçbir şey yokken ortaya koymuştur. Tanrı her şeyi yoktan var etmiştir. Onun yaratması için herhangi bir araca gerek yoktur. Yaratma fiili için bir araç gerekiyor olsaydı bu, Tanrı'yla ilgili bir eksiklik anlamına gelirdi. Çünkü Berkeley'e göre irademizle yapamayacağımız şeyleri yapmak için araç kullanırız. Örneğin; parmağımızı hareket ettirmek için hiçbir zaman bir araç kullanmayız, çünkü bu iş iradeyle yapılabilir. Ancak bir kayadan bir parça koparmak, ya da bir ağacı kökünden sökmek istersek bir araç kullanmamız gerekir.¹²⁴ Tanrı'nın iradesi ise bütün her şeyi araçsız yapmak için yeterlidir. Hiçbir sınırlandırmaya bağlı olmayan yüce yapıcı asla bir alet ya da araç kullanmaz. Her şeye gücü yeten bir Tanrı'nın iradesi, herhangi bir araç kullanmasına

¹²² Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 126.

¹²³ Berkeley, *Alciphron*, Dial.7, Sec.18, Para.1/1, p. 313.

¹²⁴ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 76.

ihtiyaç kalmaksızın, kendini gösterdiği an yerine gelir.¹²⁵ Böylece Berkeley maddi tözün ezeliyeti ve bir araç olarak kullanılmış olabileceği fikrini ortadan kaldırır.

Berkeley' in duyulur şeylerin varlığının ezeli olmayıp sonradan yaratılmış olduğunu ifade etmesi akıllarda bazı soru işaretlerine neden olmaktadır. Bu sorular felsefe tarihi boyunca filozofları meşgul eden sorulardandır. Varlıklar sonradan yaratıldıysa bu kendisinde hiçbir değişimin mümkün olamayacağını iddia edildiği Tanrı'nın iradesinde bir değişiklik olduğu anlamına mı gelir? Baştan varlıkları yaratmak istemeyen Tanrı neden belirli bir zaman diliminde onları yaratmak istemiştir? Berkeley de kendisine yöneltilecek olan bu soruların farkındadır ve Üç Konuşma'da Hylas'a bu türden soruları sordurarak onları cevaplandırır. Hylas Philonous'un, şeylerin Tanrı'nın zihninde oldukları için varolduklarını ve Tanrı'nın da ezeli ebedi olan bir varlık olduğunu söylediği için, bundan bütün varlıkların da ezeli olarak varolmaları gerektiği sonucunun çıkarılabileceğini söyler. Ezelden beri varolan bir şeyin nasıl olup da zaman içinde yaratılmış olabileceğini sorar. Philonous'un bu soruya cevabı şu şekildedir:

“Tanrı'nın zihnine göre yeni olan ya da varolmaya başlayan hiçbir şey yoktur. Onun tamamen sonlu ruhlara göre bir şey olduğunu düşünemez miyiz? Yani, Tanrı kendi kurmuş olduğu ve bizim şimdi doğa yasaları adını verdiğimiz düzen ve tarz içinde şeylerin akıllı yaratıklarca algılanabilir hale gelmesini buyurduğu zaman, onların bizim için tam anlamıyla varolmaya başlamış olabileceklerini söyleyemez miyiz? ... Tanrı bizim anlayışımızı aşan ve sınırsız mükemmellikleri olan bir varlıktır: bu yüzden, sınırlı ruhlar O'nun doğasını kavrayıp anlayamazlar. Bu nedenle ister maddeci, ister madde tanımaz olsun hiç kimse Tanrısal Varlık hakkında, O'nun sıfatları ve davranış tarzları hakkında kesinlikle doğru nosyonlara sahip olamaz.”¹²⁶

Görüldüğü gibi Berkeley yaratılışın sonlu varlıklar için geçerli olabileceğini, Tanrı'nın bilgisinde yeni olan ve değişen hiçbir şey olmadığını ifade eder. Tanrı'nın zihninde ezeli olarak varolan ve bizim tarafımızdan daha önce algılanmayan ve bilinmeyen şeyler Tanrı'nın buyruğu ile algılanabilir hale gelir. Daha sonra ise en net biçimde “Tanrı'nın hikmetinden sual olunmaz.” deyiimiyle ifade edebileceğimiz bir tavır içine girer. Tanrı'nın bazı şeyleri niçin, nasıl ve ne zaman yaptığını sonlu ruhlar olarak

¹²⁵ Berkeley, Üç Konuşma, s. 77.

¹²⁶ Berkeley, Üç Konuşma, s. 129-130.

bizler bilemeyiz. Bu noktada dikkatimizi çeken şey Berkeley'in, cevabını tam olarak alamadığımız konularda teslimiyetçi bir tavır takındığıdır. Kaldı ki Berkeley'e göre, Tanrı'nın zihninde bir imkân olarak varolan şeylerin O'nun bilgisinde herhangi bir değişimi gerekli kılmadan yaratılmasında anlaşılmayacak bir şey yoktur ve bu din adamlarının görüşlerine de son derece uygundur.

Berkeley eserlerinde felsefe tarihi boyunca önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan kötülük problemine de değinmiştir. Berkeley Tanrı'nın mutlak anlamda iyi, irade ve kudretiyle de her şeye gücü yeten bir varlık olduğunu söylüyordu. Peki, Tanrı böyle bir varlık ise dünyadaki kötülükler nasıl açıklanabilir? Öyle ya Tanrı mutlak anlamda iyi bir varlık olduğuna göre dünyadaki bütün kötülükleri engellemek isteyecektir. Eğer bunu istemiyorsa O'nun iyi niyetinden şüphe edilir. Yok, eğer kötülükleri engellemek istiyor da bunu yapamıyorsa o zaman da O'nun sonsuz gücünden şüphe edilir. İçinden çıkılmaz gibi görünen bu zor durum nedeniyle kötülük problemi özellikle ateistlerin sıkça başvurduğu ve gündeme getirdiği önemli problemlerden biridir.

Berkeley doğadaki kusurların, kötülüklerin ve acı veren durumların varlığının ne Tanrı'nın varlığıyla ne de O'nun iyilik ve güçlülük gibi sıfatlarıyla çeliştiğini düşünür. Ona göre doğadaki lekelerin, kusurların yersiz olmadıklarını, bunların tıpkı bir resimdeki gölgelerin daha parlak, daha aydınlık bölgeleri belirginleştirdikleri gibi doğaya hoş bir çeşitlilik getirdiklerini, onu daha da güzelleştirdiklerini düşünmeliyiz.¹²⁷ Dünyadaki acılar ve huzursuzluklar bizim mutluluğumuz için gerekli olan şeylerdir. Hayatı anlamlı hale getiren şey acılarla mutlulukların birarada olmasıdır.

Berkeley'e göre dünyada çok fazla kötü ve acı veren şeylerin bulunduğunu söylemek bizim bakış açımızla da ilgilidir. Fazlasıyla dar görüşlü olduğumuzdan “*belli bir acı ideasını düşünür ve ona kötü deriz. Oysa bakış açımızı çeşitli ereklere, bağlantılara, şeylerin nasıl birbirine bağlı olduklarını, acılardan ve zevklerden hangi durumlarda ve ne kadar etkilendiğimizi, bu dünyaya hangi amaçla getirildiğimizi de içine alacak biçimde genişletebilirsek*”¹²⁸ sorun ortadan kalkar. Sınırlı bir bakış açısıyla tek başına düşünüldüğünde bize kötü gibi gelen bir şeyin yukarda sayılan bağlamların hepsi dikkate alınarak değerlendirildiğinde aslında iyi olduğunu düşünebiliriz.

¹²⁷ Berkeley, *İlkeler*, s. 131.

¹²⁸ Berkeley, *İlkeler*, s. 132.

4.2. TANRI’NIN VARLIĞININ DELİLLERİ

Tanrı’nın varlığına inanan ve onun varlığının sadece imanın değil, bilginin de konusu olduğunu ileri süren filozof ve teologlar, onun varlığını kanıtlamak için rasyonel deliller geliştirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu konu çoğu filozof için olduğu gibi, Berkeley için de önemli bir ilgi odağı olmuş, onun metafiziğinin tamamı, Tanrı’nın varlığı üzerine kurulmuştur.¹²⁹

Berkeley Tanrı’nın varlığının bilgisine ulaşabileceğimizi düşünür. Tanrı’nın varlığını ortaya koymak ve bunu delillerle desteklemek Berkeley felsefesinin yegâne amacıdır. Berkeley Tanrı’nın varlığını ortaya koymayı adeta kendisine bir görev edinmiştir. “İlkeler” in son paragrafında bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

“Araştırmalarımızda öncelik Tanrı ve ödevimiz üzerine düşünmede olmalıdır. Çabalarımın yönü, temel amacı hep bu düşünceyi ileri götürmek olmuştur. Eğer okurlarıma Tanrı’ nın varlığına ilişkin sofuca bir duygu esinleyemediysem bilginlerin en önemli işleri olan kısır kurgulamaların yanlışlığını, yararsızlığını gösterdikten sonra onları bilinmeleri ve uygulanmaları insan doğasını erişebileceği en yüksek kusursuzluğa götürecek olan İncil’deki ibret verici doğrulukları sayıp benimsemeye eskiden olduklarından daha yatkın kılamadıysam bütün çabalarımı büsbütün yararsız, boşa gitmiş sayarım.”¹³⁰

Berkeley Tanrı’nın varlığını ispat etmek için çeşitli deliller ortaya koyar. Onun ne gibi delillere dikkat çektiğine bakmadan evvel, Tanrı kanıtlaması için kullanılamayacağını söylediği ontolojik delili nasıl değerlendirdiğine bakalım. Berkeley Tanrı’nın varlığının ontolojik delille ispatlanamayacağını söyler. Çünkü zihnimizde Tanrı’ya ait bir idea yoktur. Tanrı tinsel bir varlık olduğundan ve tinlerin ideaları olamayacağından Tanrı’nın da hiçbir ideasının olamayacağı sonucu kendiliğinden çıkmaktadır.¹³¹ Yani zihnimizde apriori olarak bulunan bir Tanrı ideası yoktur. Bu nedenle biz zihnimizde bulunduğunu iddia ettiğimiz Tanrı kavramından yola çıkarak Tanrı’nın varlığını ispat edemeyiz. Bu durumda Berkeley kendi Tanrı tasavvuruyla, ontolojik argümanı bir Tanrı kanıtlaması olarak kullanan filozofların Tanrı tasavvuru

¹²⁹ İmamoğlu, s.144.

¹³⁰ G. Berkeley, *İlkeler*, s. 134.

¹³¹ Naci İspir, *İngiliz Ampiristlerinde Tanrı- Ahlak-Özgürlük İlişkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, s. 29.

arasında bir ayrım yapar. Ona göre bu filozoflar genellikle Tanrı'nın varlığına inandıkları için, her şeyin Tanrı tarafından bilinmekte ve algılanmakta olduğuna inanırlar. Oysa Berkeley bütün duyulur şeylerin Tanrı tarafından algılanması gerektiği nedenine dayanarak doğrudan doğruya ve zorunlu olarak Tanrı'nın varlığı sonucunu çıkarır. Berkeley'e göre *“Bir Tanrı vardır, öyleyse o her şeyi algılar demekle; duyulur şeyler gerçekten vardır ve gerçekten varolduklarına göre zorunlu olarak, sonsuz bir zihin tarafından algılanmaktadırlar: öyleyse sonsuz bir zihin, ya da Tanrı vardır.”*¹³² demek arasında büyük bir fark vardır. Bu nedenle zihindeki Tanrı fikrine dayanan ontolojik argümanı kullanmaz.

Berkeley Tanrı'nın varlığını ortaya koyarken pasiflik ve süreklilik delilleri ile teleolojik delili kullanır.

4.2.1. Pasiflik Delili

Berkeley'e göre gerçekten varolan şeyin zihin tarafından algılanan ideler olduğunu söylemiştik. Zihnimizdeki idelerin varlığının nedeninden yola çıkan Berkeley, buradan Tanrı'ya ulaşır. Zihnimizde birtakım idelerin olduğu doğrudur. Peki, bu idelere neden olan şey ya da varlık nedir? İnsan zihni ya da maddenin kendisi duyulur varlıkların varoluşlarının nedeni olabilir mi? Berkeley insan zihninin idelerin nedeni olamayacağını söyler:

*“Düşüncelerim üzerindeki gücüm ne olursa olsun, ideaların gerçekten de duyuyla algılandıklarını, istencime bağlı olmadıklarını görüyorum. Parlak gün ışığında gözlerimi açtığımda, görüp görmeyeceğimi ya da görüşüme girecek tikel nesneleri seçmek elimde değildir; bu işitme ve bütün duyular içinde böyledir; duyulara verilen bu idealar benim istencimin yarattığı şeyler değildir. O halde bunları ortaya çıkaran başka bir istenç ya da tin vardır.”*¹³³

Berkeley burada ideaların varlık nedeninin sonlu insan zihinleri olamayacağını, insan zihninin **idealara neden olma** anlamında pasif olduğunu söyler. İnsan ruhu tasavvuri veya subjektif zihinsel içerikleri düzenler ve kontrol eder. Duyulabilir objeler

¹³² Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 67.

¹³³ Berkeley, *İlkeler*, s. 52.

konusunda ise pasif bir alıcı konumundadır.¹³⁴ Zihin belli bir yere kadar aktiftir. Onun aktifliği Tanrı'nın varlığı karşısında pasifliğe dönüşür. İnsan zihni sadece zihinsel, yani hayali olan silik ve belirsiz idealar üretebilir. Duyum idealarını algılamada ise pasif kalır. İnsanın algıladıkları üzerinde bir kontrolü olduğu söylenemez. Bu kontrolü zihinden daha etkin bir zihin olan başka bir güç sağlamaktadır. Bu nedenle zihin ideaların nedeni değildir. Berkeley, fiziki nesnelerin varolmadığını kanıtladığı, onların varoluşunu ideye indirgediği ve dolayısıyla, madde ile ruh arasındaki bir nedensel etkileşimin imkânsız olduğunu gösterdiği için, bu idelerin nedeni maddenin kendisi ya da dış dünyadaki fiziki nesneler de olamaz.¹³⁵ O halde bizim dış dünyadaki varlıkları algılamamızı sağlayıp onları zihnimizde idealara dönüştüren başka bir etkin tinin varolması gerekir. İşte bu etkin tin Tanrı'dır.

Berkeley'e göre algıladığımız bütün duyulur izlenimlerle bizi her an etkileyen bir zihin vardır. Bu izlenimlerin çeşitliliğinden ve düzenliliğinden yaratıcısının sonsuz bilgi, kudretli ve iyi olduğunu anlarız. İnsanların zihinlerinde varolan ideler, Tanrı'nın ideleridir ki, Tanrı insanlara günlük deneyim içinde algıladığımız şeylerin veya nesnelerin nedeninin madde değil, Tanrı olduğunu bildirir. Aynı zamanda sonlu zihinlerin tüm deneyimlerini koordine eden ve bize “doğa yasaları” terimiyle düşünme imkânı veren de Tanrı'dır.¹³⁶ “Öyleyse biraz düşünebilen için Tanrı'nın ya da zihinlerimizin yanı başında, zihinlerimizde bizi sürekli etkileyen bütün bu ideaları ya da bu duyumları yaratan, kendisine saltık ve bütünüyle bağlı olduğumuz, kısaca söylersek “içinde yaşadığımız, devindiğimiz ve varlığımızı bulduğumuz” bir tinin varoluşundan daha apaçık bir şey olamaz.”¹³⁷

Sonuç olarak Berkeley'e göre Tanrı her şeyin nedeni olduğu gibi idelerimizin de nedenidir. Tanrı zihnimizdeki ideleri belirli bir düzene göre harekete geçiren sonsuz tindir. Berkeley bu konudaki düşüncelerini İlkeler' in sonuna doğru bir kez daha hatırlatır:

“Kimi şeylere baktığımızda bu şeylerin ortaya çıkarılmasında insan etmenlerinin bir payı olduğuna inanabiliriz; ancak algıladığımız ideaların ya da duyumların büyük çoğunluğunu oluşturan “doğa yapıtları” denen şeylerin

¹³⁴ İmamoğlu, s. 153.

¹³⁵ Cevizci, *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, s.360.

¹³⁶ Zelyüt, s. 88.

¹³⁷ Berkeley, *İlkeler*, s. 129.

insan istenci tarafından ortaya çıkarılmadıkları, insan istencine bağlı olmadıkları herkes için apaçıktır. Kendi başlarına kalıcı olmadıklarını düşünmek tutarsızlık olacağına göre bu şeylerin nedeni olan başka bir tin olmalıdır.”¹³⁸

Berkeley yorumcuları pasiflik delili olarak adlandırdıkları bu delili şu önermelerle formüle ederler:

- a) İrademiz dâhilinde olmaksızın birtakım idealar algılamaktayız.
- b) İdealar pasif olduklarından bize etkide bulunamazlar.
- c) O halde onların ortaya çıkmasına etkin bir ruh sebep olmalıdır.
- d) Bu sebep bizim sonlu ruhumuz olamaz; çünkü bu idealar bizim irademize bağımlı olmamaktadırlar.
- e) İdealar kendi başlarına kalıcı da olamayacaklarından,
- f) Öyleyse onları bize algılatan, bizim zihnimizden çok daha mükemmel bir zihin vardır ki, o da Tanrı’dır.¹³⁹

4.2.2. Süreklilik Delili

Berkeley Tanrı’nın varlığını kanıtlamak için süreklilik delili olarak adlandırabileceğimiz bir başka delil ortaya koymuştur. O, bu delille dış dünyadaki nesnelerin ve algılanan ideaların varoluşlarının süreklilik arz etmesinden yola çıkarak Tanrı’ya ulaşır.

Süreklilik delilinin şu önermelerle formüle edildiği söylenebilir:

- a) Hiçbir idea koleksiyonu ruhlar tarafından algılanmadıkları sürece varolamazlar.
- b) Nesneler idealar koleksiyonudurlar.
- c) Nesneler bazen herhangi bir sonlu ruh tarafından algılanmadıkları durumda da vardır; öyleyse
- d) Sonlu ruhların dışında nesneleri algılayan, insan olmayan sonsuz bir ruh vardır.¹⁴⁰ İşte bu sonsuz ruh Tanrı’dır.

¹³⁸ Berkeley, *İlkeler*, s. 126.

¹³⁹ Jonathan Bennet, *Locke, Berkeley, Hume*, Clarendon Press, Oxford 1994, s.165’den aktaran T. İmamoğlu, s. 160.

¹⁴⁰ Bennet, s. 169’dan aktaran M. Açıköz, s.307.

Berkeley Tanrı'nın algısının nesnelerin sürekliliğinin teminatı olduğunu söylüyor. Bu yorumu tersten okuduğumuzda nesneler sürekli olarak varolduğuna göre onları kesintisiz olarak algılayan bir varlık olarak Tanrı'nın varolduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü Berkeley'e göre varolmak algılanmış olmaktır ve insan zihni de tüm varlıkları her an algılayamaz. Bu durumda varlıkların varlığını devam ettirebilmesini sağlayan başka bir dayanağa ihtiyaç vardır. İşte Berkeley felsefesinde bu dayanak Tanrı'dır. Sonlu zihinler sürekli olarak varlıkları algılayamasa da Tanrı'nın onları kesintisiz olarak algılaması doğadaki sürekliliğin garantisidir. Böylece algı eyleminde kesinti olmayıp bir süreklilik sağlanmış olur ve nesnelerin bir var olup bir yok olmalarının önüne geçilmiş olur.¹⁴¹

4.2.3. Teleolojik Delil

Teleolojik delil âlemdeki düzenlilik ve gayelilikten yola çıkarak Tanrı'nın varlığını ispatlamak isteyen bir delildir. İnsan başta olmak üzere bütün canlılar âlemi bir düzen içerisinde var olmakta ve yaşamlarını devam ettirmektedirler. Dünyamızdaki bütün doğal olaylar belli bir düzen ve intizam içerisinde oluşmakta, gelişmekte ve devam etmektedir. Yeryüzünde, denizlerde ve atmosferde bir düzenin varlığı müşahade edilmekte, canlı varlıkların da yine belirli yasalar çerçevesinde hiçbir aksama olmadan yüzdükleri, yürüdükleri ya da uçabildikleri görülmektedir. Tanrı'nın varlığına inansın veya inanmasın hemen hemen herkes bu düzenin farkındadır. Kâinattaki bu düzenin varlığından da kim olursa olsun şüphe duymamaktadır. Meselâ dünyamız başta olmak üzere bütün gök cisimleri, yıldızlar ve gezegenler bir düzen içerisinde hareket etmekte ve kendi yörüngelerinde dönmektedirler. Teist insanlara göre düşünebilen herkesin rahatlıkla gördüğü bu düzen bizlere her şeyin arkasındaki bir düzenleyicinin varlığını haber vermektedir.¹⁴²

Dindar bir Hristiyan ve hatta bir din adamı olan Berkeley de Tanrı'nın varlığı konusunu ele alırken teleolojik delili kullanan isimler arasındadır. Evrende inkâr edilemez bir düzen vardır. Bu düzen belki de bizim için son derece sıradan olan, günlük hayatımızda dikkatimizi bile çekmeyen bir düzendir. Gerçekten de tabiatın gidişinin fevkalade bir olgu tarafından bozulduğu her defasında, yüksek bir varlığın etkisine

¹⁴¹ Açıköz, s. 306.

¹⁴² <http://kitap.ihya.org/ateizm-elestirisi/konu-238.htm>, Erişim Tarihi: 27.03.2014.

inanmaya tamamıyla hazırız; oysa eşyanın tabi gidişindeki düzgünlük bu etkiyi bize unutturur.¹⁴³ Oysa Berkeley'e göre biraz düşünebilen için doğadaki düzen ve gayeliliğin bizi Tanrı'ya götürdüğü son derece açıktır. Berkeley bu düşüncesini Philonous aracılığıyla Hylas'a aktarırken aslında tüm Tanrıtanımazlara karşı Tanrı'nın varlığının bir delilini sunmaktadır:

PHİL: “Şuraya bak bir! Tarlalar tatlı yeşilliklerle örtülü değil mi? Ormanlarda, korularda, ırmaklarda, berrak pınarlarda ruhu rahatlatan, ferahlatan, coşturan bir taraf yok mu? Engin ve derin okyanusların, doruğu bulutlar içinde kaybolan heybetli, bir dağın, ya da yaşlı, loş bir ormanın manzarası karşısında zihinlerimiz zevkli bir korkuyla dolup taşmaz mı? Kayalıklarda ve çöllerde bile zevki okşayan bir vahşilik yok mudur? Yeryüzünün doğal güzelliklerini seyre dalmak insana nasıl derin bir haz verir! Bunlara karşı düşkünlüğümüzü sürdürmek, canlı tutmak için değil midir, gecenin peçesini onun yüzüne bir örtüp bir açması ve yeryüzünün mevsimlere göre giyimini değiştirmesi? Ne ustaca bir düzenle yerleştirilmiştir öğeler! Doğanın en alelade ürününde bile ne büyük bir çeşitlilik ve yararlılık vardır! Hayvan ve bitki bedenlerinde nasıl bir incelik, bir güzellik, bir hünerlilik görülür! Bütün şeyler kendi özel amaçlarına olduğu kadar, bütünü karşıt parçalarını oluşturmakla da nasıl bir mükemmellikle uydurulmuşlardır! Ve hepsi de karşılıklı olarak birbirlerine yardım eder, destek olurken, aynı zamanda birbirlerini bezeyip güzelleştirmezler mi? Şimdi de düşüncelerini şu yer yuvarlağından kaldırarak, göğün yüce kubbesini donatıp süsleyen şu görkemli ışıklara bir çevir! İşleyişi ve düzeni bakımından gezegenlerin hareketleri ve durumları hayranlık verici değil midir? Ve bu kürelerin yolsuz izsiz boşlukta durmadan tekrarladıkları yolculuklarında yollarını sapıttıkları hiç görülmüş müdür? Güneşin çevresindeki alanları daima zamanla orantılı olarak katetmezler mi? Doğanın o görünmeyen yaratıcısının evreni kuvveden fiile çıkarmakta kullandığı yasalar işte böyle sıkıca belirlenmiş, böyle değişmezdirler. Sabit yıldızların parıltısı ne kadar canlı, ne kadar şaşıaalıdır! Mavi gök kubbenin bütün her yanına dağılışlarında görülen o cömertçe savrukluğa nasıl bir görkemlilik ve zenginlik vardır! Hele bir de teleskopla bakarsan, çıplak gözle göremediğin yeni yıldız kümeleri çıkar karşına. Bunlar birbirlerine yakın ve küçücük görünürler, ama daha

¹⁴³ A. Weber, s. 277.

yakından bakılacak olursa, uzayın uçurumlarına gömülüp kaybolan, çeşitli uzaklıklarda muazzam ışık küreleri oldukları anlaşılır. Şimdi artık hayal gücünü yardıma çağırman gerekir. Güçsüz ve sınırlı duyularımız merkezi ateşlerin çevresinde devreden sayısız dünyaları kavramaktan acizdir; bu dünyalarda mutlak mükemmellikte bir zihnin enerjisi sonsuz şekiller altında kendisini açığa vurur. Ama ne duyular ne de hayal gücü bu uçsuz bucaksız yaygınlığı bütün o ışıltılı donanımıyla kavrayabilecek güçtedir. Çalışan zihin ne kadar çabalarsa çabalasın, olanca gücünü ne kadar kullanırsa kullansın, yine de kavramaktan aciz kaldığı, ölçüye sığmaz bir fazlalık kalacaktır geride. Muazzam yapıyı meydana getiren büyük cisimler birbirlerinden ne kadar ayrı görünürlerse görünsünler, yine de gizli bir mekanizma marifetiyle, tanrısal bir sanat ve kudretle karşılıklı bir bağımlılık içinde birbirlerine raptedilmişlerdir. Bütün bu muazzam sistem dille anlatılamayacak ve akılla düşünülemeyecek kadar güzel ve görkemli değil midir? Bütün gerçeğin bu en soylu, bu en güzel manzaralarını görmezlikten gelen bazı filozoflar nasıl bir davranışa layıktırlar? Yaradılışın bütün görülebilir güzelliğinin hayali bir parıltıdan ibaret olduğunu düşünmeye bizi götüren o ilkeler nasıl tutulup desteklenebilir?¹⁴⁴

Parçadan da anlaşılacağı gibi Berkeley evrenin, görünmez yaratıcının rasyonel varlıklarla iletişim kurduğu görsel bir dil ya da işaretler sistemi olduğunu dile getirir. Bu dil, sonsuz akıl, güç ve basiret sahibi bir yaratıcının varlığı için göze çarpan bir delildir.¹⁴⁵ Doğadaki ve ideler arasındaki düzen Tanrı'nın evrensel dilini oluşturur. Tanrı'nın bize aşıladığı ideler böylesi bir düzene sahip olmasaydılar, bizim için bütünüyle yararsız olacaktı. Olmadıklarına göre, bize amaçlı bir biçimde eylememize imkân vererek ahlaki yaşamı mümkün kılarlar.¹⁴⁶

Berkeley âlemdeki düzenlilik ve gayeliliğin nedenini Tanrı'ya bağlayarak Tanrı ile âlem arasında nedensellik ilişkisi kurar. Berkeley âlemdeki düzenliliğin ve belli nedenlerin belli sonuçları doğurmasının idealar arasındaki zorunlu bağlılıktan kaynaklanmadığını, bu düzenliliğin ve kuralların her şeyin mutlak nedeni olan Tanrı'nın iradesinden kaynaklandığını ifade eder.¹⁴⁷ Yani Berkeley'e göre bir doğa düzeni olsa da

¹⁴⁴ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 63-65.

¹⁴⁵ Hanratty, s.99.

¹⁴⁶ Magee, *Büyük Filozoflar*, s. 141.

¹⁴⁷ İspir, s. 117.

bu düzen zorunlu değildir; çünkü Tanrı'nın iradesine göre değişebilir. Berkeley bu düşüncesiyle mucizenin varlığına imkân tanımış olur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GEORGE BERKELEY' E ELEŞTİRİLER

5.1. GEORGE BERKELEY' E ELEŞTİRİLER

Maddi tözün varlığını yadsıyarak immateryalist metafiziğini ortaya koyan Berkeley birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Berkeley özellikle “İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine” adlı eserini yayımladıktan sonra iyice eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir. Öyle ki filozofun sağlığında başlayan ve günümüze kadar devam eden (yaklaşık 250 yıllık) eleştiri tarihinde, Berkeley’in idealizminin yanlışlığını gösterecek esere yüz poundluk ödül konulduğu da kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁴⁸

Berkeley’e yöneltilen eleştirilerin çoğu onun maddi tözün varlığını yadsımasıyla ilgiliydi. Bu eleştirilerin zamanla daha da ileriye giderek ironik bir hal aldığı söylenebilir. Bunun nedeni onun temel tezi olan maddi tözün yokluğunun sıradan insan için son derece kabul edilemez oluşudur. Genel kanıya göre maddenin varlığı sorgulanmaya mahal bırakmayacak derecede açık ve nettir. İnsanlara anlaşılmaz gelen şey bu kadar açık ve net bir şeyin sorgulanması ve bu sorgulama sonucunda sağduyuya asla uygun olmadığını düşündükleri bir sonuca varılmasıdır.

Berkeley’ in düşünceleri daha en başta böyle bir önyargıyla karşılaştığı için gereken ilgiyi görmemiş, ciddiye alınmamış ve çoğu kez alay konusu olmuştur. Onun felsefesi birçok çağdaşı tarafından hayal ürünü bir saçmalık olarak görülmüştür. Öyle ki, Doktor Johnson, bastonunu yere vurarak “Bu taş nasıl inkâr edebilirsiniz?” derken, bir diğeri “mademki dış dünya bir hayalmiş, başını şu taş duvara vur da anla bakayım!” diyerek meydan okumuş, hatta ünlü İngiliz şair Lord Byron bile, şiirlerinden birinde bunu söz konusu ederek “Psikopos Berkeley “madde yok” dedi. Oysa söylediği sözün hükmü yok.” şeklinde zarif bir cinas yapmıştır.¹⁴⁹ Yine ünlü bir diyalektikçi şöyle der: “Öğretilerinde bir otobüsü düşünce sayanlar, onun altında ezilmemek için karşı kaldırıma koşarken, otobüsün düşünceden ibaret olmadığını pekâlâ bilirler.”¹⁵⁰

¹⁴⁸ Steinkraus, W.E. , “Berkeley and His Modern Critics”, s.148’den aktaran İ. Çetin, s. 69.

¹⁴⁹ Ülker Öktem, “John Locke ve George Berkeley’in Kesin Bilgi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2), 2003, s. 147.

¹⁵⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, V, 75.

Görüldüğü gibi Berkeley' e yöneltilen eleştirilerin çoğunda alaylı bir tavır söz konusudur. Benzer biçimde Türk şiir dünyasının önde gelen isimlerinden biri olan Nazım Hikmet de bir şiirine Berkeley' i konu etmiştir. “Behey Berkley!” ifadesiyle başlayan şiir tabiri caizse Berkeley' i yerden yere vurmuştur:

“Behey Berkley!

Behey on sekizinci asrın filozof peskopusu.

...

İşte sen, işte senin felsefen:

Sen o sarı kırmızı rengini gördüğün,

Cılâlı derisine parmaklarını sürdüğün,

Parlak yuvarlak elmaya “Fikirlerin bir terkidir.” diyorsun!

Dışımızda bize bağlanmadan varolan varlığı inkâr ediyorsun!

Şu mavi deniz, şu mavi denizde yüzen beyaz yelkenli gemi,

Kendi kendinden aldığın fikirlerdir, öyle mi?

Mademki kendi fikrindir yüzen gemi, mademki kendi fikrindir umman,

Ne zaman var, ne mekân!

Ne senin haricinde bir vücut, ne senden evvel kimse mevcut,

Ne senden sonra kâinat baki,

Bir sen bir de Allah hakiki.”¹⁵¹

...

Bu eleştirilere baktığımızda hepsinde Berkeley' in sanki dış dünyadaki duyulur varlıkların varlığını reddettiği şeklinde yanlış bir anlayışa sahip olduğunu görürüz. Berkeley' in immateryalist metafiziğinin ilk bakışta insanlara şaşırtıcı ve kabul edilemez

¹⁵¹ <http://www.siiir.gen.tr/siiir/n/nazimhikmet/berkley.htm>, Erişim Tarihi: 23.12.2013.

geldiği doğrudur; ancak bu görüşe neden olan şey Berkeley' in felsefesinin eksik ya da yanlış anlaşılmış olmasıdır. Tanınmış bir Berkeley araştırmacısı olan A. C. Fraser' ın da söylediği gibi, "Berkeley idealizmine yöneltilmiş itirazların tarihi, tam anlamıyla bir yanlış anlamalar tarihidir."¹⁵² Berkeley de yanlış anlaşılacağıının farkındadır ve İlkeler' in önsözünde bu durumu açıkça ifade eder: "*Beni asıl ilgilendiren yazdıklarımın başarısından çok gerçekliğe uygun olup olmadıklarıdır. Ancak olumsuzlukların önüne geçmek için okuyucudan yargısını, kitabı en az bir kez baştan sona, konuya yaraşan bir dikkatle ve üzerinde durarak okuyana kadar ertelemesini diliyorum. Nitekim kitabın bütünü dikkatle okunduğunda kendilerinden çıkacak gibi olmasa da, tek başlarına ele alındıklarında çok yanlış yorumlanabilecek ve kendilerine en saçma vargılar yüklenebilecek kimi bölümler vardır. Yine eğer bütün kitap baştan sona okunmayacak olursa düşüncem kolaylıkla yanlış anlaşılabilir.*"¹⁵³

Bu noktada bu yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi gerekir. Materyalizmi reddedip onun dayanaklarını ortadan kaldırmaya çalışan Berkeley dış dünyanın varlığından şüphe etmez. Ona göre dış dünya vardır; fakat bu dış dünyanın ardında maddi bir gerçeklik olarak varolan maddi cevher yoktur. Kendisini dış dünyayı, dolayısıyla açık-seçikliği inkâr etmekle itham edenlere karşı Berkeley, yanlış anlaşıldığını, dış dünyayı inkâr etmediğini, sadece şu görüşlerin, fenomenlerin arkasında bir maddi cevher olmadığını dile getirdiğini ifade etmiştir.

*"Duyuyla ya da düşünerek kavrayabileceğimiz hiçbir şeyin varoluşuna karşı bir tartışma yapmıyorum. Gözlerimle gördüğüm, ellerimle dokunduğum şeylerin varolduklarından, gerçekten varolduklarından en küçük bir şüphem bile yok. Varolduğunu yadsıdığımız tek şey filozofların madde ya da cisimsel töz dedikleri şeydir."*¹⁵⁴

Berkeley cisimsel tözleri ortadan kaldırdığı için eleştirilir. O burada töz kavramının hangi anlamda kullanıldığını sorgular. Töz derken eğer duyulur niteliklerin, yani şekil, katılık, ağırlık gibi niteliklerin birleşiminden oluşan cisimlerden bahsediliyorsa bunların varlığı hakkında bir şüphe yoktur; ancak töz derken bu saydığımız niteliklerin bir taşıyıcısı sıfatıyla tüm varlığın ardında bir dayanak olarak

¹⁵² Fraser, A. C. , *The Works of George Berkeley*, Oxford 1901, I/363' den aktaran İ. Çetin, s.70.

¹⁵³ Berkeley, *İlkeler*, s. 11.

¹⁵⁴ Berkeley, *İlkeler*, s. 55.

varolan maddi bir tözden bahsediliyorsa, bu Berkeley tarafından varlığı asla kabul edilmeyen şeydir. Berkeley' e göre o zaten hiçbir zaman varolmamıştır. İmgelem de dahi varolmayan bir şeyin varlığını ortadan kaldırmakla suçlanması ise ona göre açık bir çelişkidir.

Elbette Berkeley de birçok eleştiriye maruz kalacağını, fikirlerinin insanlar tarafından tuhaf karşılanacağını ve hemen benimsenmeyeceğini biliyordu. Görüşlerinin gerçeklikleri ve sağduyuyla bağdaşabilirlikleri konusunda her ne kadar kendisi kesin bir kanıya varmış olsa da, bildirimlerinin birçok okura saçma geleceğinin bilincindeydi.¹⁵⁵ Bu nedenle eserlerini belirli bir sıraya göre piyasaya sürdü. “İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine” adlı eserini yayımlamadan önce bu esere zemin hazırlayacağını düşündüğü “Yeni Bir Algı Teorisi” adlı eserini yayımladı. “İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine” eserini yayımladıktan sonra da bu esere yöneltilen birçok eleştiriye cevap vermek ve anlaşılamayan ya da yanlış anlaşılan birçok konuyu açıklığa kavuşturmak amacıyla “Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma” adlı eserini yayımladı. Bu eserinde Berkeley kendisine gelebilecek eleştirileri ya da soruları Hylas aracılığıyla dillendirerek, bu eleştiri ve sorulara Philonous aracılığıyla da cevap verir:

- HYL: “ *Fakat bütün sorun senin maddeyi, cisimsel cevheri inkâr etmende Philonous. Bunun insanoğlunun genel görüşüne ters düşmediğine ne yapsan inandıramazsın beni.*

- PHİL: “ *Bırak da kendimi duyularına güvenen, gördüğü ve duyduğu şeyleri bildiğine inanan ve onların varlıkları hakkında hiçbir şüphe beslemeyen biri olarak tanıtayım... İnsanların çoğunluğunu benim görüşlerimden soğutan bir şey varsa, o da benim duyulur şeylerin gerçekliğini inkâr ettiğime dair bir yanlış anlamadır. Ben kendi varlığımın olduğu kadar cisimlerin ya da cisimsel cevherlerin (duyularımın algıladığım şeyler anlamında) varlığından da kesinlikle eminim.*”¹⁵⁶

Berkeley dış dünyada yer alan varlıkların gerçekliğini reddetmediğini, bunu tartışma konusu bile yapmadığını gerek İlkeler’ de gerek Üç Konuşma’ da defalarca dile getirir. Berkeley ortaya koyduğu ilkeler ve savunduğu fikirlerle, doğada gerçek olan ne varsa doğanın dışına sürdüğü ve bunların yerine bütünüyle düş ürünü olan bir idealar

¹⁵⁵ Copleston, s.18.

¹⁵⁶ Berkeley, *Üç Konuşma*, s.104-105.

düzeni getirdiği iddia edilerek eleştirilir. Berkeley'e sorulan sorulardan en önde geleni gerçek varlıklar ile düşsel varlıkları birbirinden nasıl ayıracağımızdır. Berkeley eleştirmenlerine göre o, fiziksel bir gerçeklikle o gerçekliğe ilişkin bir sanrı arasında hiçbir fark bırakmamıştır. Berkeley buna şu şekilde cevap verir:

“Varolan her şey, ancak zihinde var olur, yani salt kavramsaldir. Öyleyse güneş, ay, yıldızlar ne olacak? Evler, ırmaklar, dağlar, ağaçlar, taşlar ya da bırakın bunları, kendi bedenlerimiz için ne düşüneceğiz? Bunlar bir sürü düş ürününden, imgelem yanılmasından başka ne olabilir? Bunları ve bu türden karşı çıkışları, ortaya koyduğumuz ilkeler bizi doğadaki tek bir şeyden bile yoksun bırakmaz diye yanıtlarım. Ne görüyorsak, ne duyumsuyorsak, ne işitiyorsak ya da hangi yolla olursa olsun, neyi düşünüyor, neyi anlıyorsak, bu her zamanki gibi güvencede, her zamanki gibi gerçek kalacaktır. Bir rerum natura vardır ve gerçek şeylerle düş ürünleri arasındaki ayrım eskisi kadar sağlamdır.”¹⁵⁷

Berkeley ayrıca gerçek nesnelerle onların düşleri arasında birçok farklılık olduğunu da dile getirir. Düşler ve yanılsamalar duyuyla algılanan gerçek nesnelere göre daha silik, zayıf ve geçicidirler. Bunlar iradeye bağlıdırlar. İstedğimiz ideanın imgelemine zihnimizde uyandırmanın mümkündür. Gerçek nesneler ise düşlere göre daha canlı, düzenli ve belirgindirler. Bunlar düşlerden farklı olarak irademizden bağımsızdırlar. Yani onları algılamamız bizim elimizde değildir. Gözlerimizi açtığımızda görüp görmeyeceğimizi ya da neleri göreceğimizi biz seçemeyiz. Cisimsel gerçeklik yalnızca düzenlenişleri belli bir süreklilik ve düzen sergileyen izlenim komplekslerinden oluşur. Düşler ve yanılsamalar ise, süresiz ve düzensiz olmaları bakımından gerçekliğin uzağındadırlar.¹⁵⁸

Berkeley ısrarla duyulur varlıkların gerçekliğini reddetmediğini söylemesine rağmen sürekli bunun aksiyle suçlanmaktan kurtulamamıştır. Bunun en önemli nedeni Berkeley' in terminolojisidir. Berkeley' in bazı eserlerinde kavram karmaşası olduğu söylenebilir. Örneğin o idea kelimesini iki anlamda kullanır. Hem sadece zihnimizde düşünürken oluşturduğumuz simgelere hem de duyulur cisimlerin kendilerine atfen

¹⁵⁷ Berkeley, *İlkeler*, s. 54-55.

¹⁵⁸ Adjukiewicz, s. 98.

kullanır. Birbirine zıt gibi görünen bu iki anlam için aynı kavramın kullanılması kavram karmaşasına yol açar.

Aldığı eleştirilerden sonra Berkeley de bu karışıklığın farkına varmış olacak ki bu konuya açıklık getirmek ister. Duyulur varlıklar için idea kelimesini kullandığında bunun yerine “şey” sözcüğünün de kullanılabileceğini söyler. Ona göre idea sözcüğünün garipsenmesinin nedeni onun yaygın olarak kullanılmamasıdır. *“Eğer idea sözcüğü şey sözcüğü kadar yaygın kullanılıyor olsaydı ne kulağımızı tırmalar, ne de gülünç olurdu. Benim tartıştığım deyişin uygunluğu değil doğruluğu. O halde, eğer zihin olmaksızın varolamayacak dolaysız duyu cisimlerini yiyip içtiğimiz, giydiğimiz konusunda anlaşacaksak, bunlara idea değil de şey demenin daha yerinde ya da alışkanlıklara daha uygun olduğunu hemen kabul ederim.”*¹⁵⁹ Ancak Berkeley şey sözcüğünü zihinden ayrı bir varoluşu çağrıştırdığı ve her şeyi içine alan çok geniş kapsamlı bir sözcük olması sebebiyle kullanmaz. Bunun yerine idea sözcüğünü kullanmaya devam eder.

Berkeley’ e yöneltilen bir diğer eleştiri de, onun septisizmi ortadan kaldırmaya çalışırken aslında septisizme zemin hazırladığı yönündedir. Her ne kadar Berkeley dış dünyanın gerçekliğinden emin olsa da, onun dış dünyanın varlığını yadsıdığını dile getirenler onun bu düşüncesinin septisizmin nedeni olduğunu söylerler. Zihinden bağımsız bir gerçeklik olarak madde yoksa biz dış dünyadaki cisimler hakkında nasıl bilgiye ulaşabiliriz? Madde yoksa bilimden nasıl söz edilebilir? Bu sorular Berkeley düşüncesinde cevabını bulması gereken önemli sorulardır.

Her şeyden önce, daha önce yaptığımız birçok alıntılardan da gördüğümüz gibi Berkeley dış dünyadaki varlıkların gerçekliğini reddetmiyor. Bu nedenle düşünmediği bir şeyle suçlanmasının yersiz olduğu söylenebilir. İkinci olarak Berkeley’ in itirazı septisizme neden olduğu görüşüdür. Ona göre septisizme neden olan kendisi değil, maddi tözü “ne olduğunu bilmediğimiz bir şey” olarak tanımlayan düşünürlerdir. O dış dünyadaki varlıkların varolduğundan ve gerçekliğinden şüphe duymaz. Oysa maddi tözün varlığını kabul edenler ne olduğunu bilmedikleri bu tözün duyulur varlıklara dayanak oluşturduğunu söyleyip, nesnelerin gerçek yapıları ve duyulur görünüşleri arasında bir ayırım yaparlar. Onlara göre biz nesnelerin gerçekte ne olduklarını değil,

¹⁵⁹ Berkeley, *İlkeler*, s. 57.

sadece onların görünüşlerini bilebiliriz. Berkeley' e göre işte bu düşünce septsizme neden olan düşüncedir.

Daha önce Locke ve Berkeley' in bilgi anlayışlarına değinirken ifade ettiğimiz gibi, Locke'a göre biz dış nesnelerin bilgisine ancak dolaylı olarak ulaşabiliriz. Ona göre deneyimlerimiz dış dünyanın nesneleriyle doğrudan temas içinde olmaktan değil de onlara ilişkin imgelere sahip olmaktan oluşur. Berkeley' de ise gerçek şeylerle ideler bir ve aynı şeylerdir. Bu nedenle biz direk nesneleri algılar ve biliriz. Nesnelere ilişkin bilgimiz konusunda Berkeley' in bir şüphesi yoktur. Ona göre kesin bilgi mümkündür. Bu da Berkeley' in epistemolojik anlamda bir septsizmden uzak olduğunu gösterir.

Berkeley' in maddi tözü reddederken kullandığı argümanlardan birinin de birincil-ikincil nitelikler ayırımına dayandığından daha önce bahsetmiştik. Berkeley bütün duyulur niteliklerin zihin dışındaki varlığının reddedilmesi amacıyla birincil ve ikincil nitelikler arasındaki farkı ortadan kaldırıyor ve bütün niteliklerin yalnızca zihinde olduğunu söylüyordu. Berkeley bunu yaparken bütün niteliklerin algılayan özneye bağlı olduğunu söyleyip nitelikleri göreceli hale getirir. David Berman ve Basil Willey gibi bazı felsefeciler, böyle bir anlayışın da en az bilinmez bir maddi tözün varlığına inanmak kadar septsizme kapı açtığını ileri sürmektedirler.¹⁶⁰

Berkeley' in birincil ve ikincil bütün nitelikleri zihne bağımlı kılması, onların nesnelliklerini ortadan kaldırır. Bütün nitelikler öznelse, kişiden kişiye değişiyorsa nesnelerde değişmez ve sabit olarak kalan nedir? Bulunduğu açığa göre birinin düz diğerinin yuvarlak gördüğü nesnenin gerçek şekli hangisidir? Bütün nitelikler öznelse bu bir nesne hakkında ortak geçerli bir kanıya varamayacağımız anlamına gelir. Bu da nesnel bilginin imkânsızlığına kanıt olarak ileri sürülebilir. Nitekim İlkçağ felsefesine baktığımızda sofistler bilginin göreceli olduğunu söyleyerek kesin bilginin varlığını reddetmişlerdir. Bu nedenle Berkeley her ne kadar septsizme savaş açıp ondan kurtulmaya çalışsa da birincil ve ikincil nitelikler arasındaki farkı ortadan kaldırıp hepsini zihne bağımlı kılması, onun istemeden de olsa septsizme yol gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Berkeley' in felsefesini inceleyen biri şu soruyu da sorabilir: “Madde yoksa bilim nasıl söz konusu olabilir?” Berkeley'e göre düşüncelerinde bilime aykırı bir şey yoktur.

¹⁶⁰ İmamoğlu, s. 86.

Çünkü o, bilime konu olan dış dünyadaki cisimlerin varlığını reddetmez. Üstelik Berkeley' e göre bilime daha uygun olan düşünceler Locke' unkilerden çok kendi düşünceleridir. Berkeley nesneleri direk olarak algılayıp bilebileceğimizi söylerken, Locke' a göre biz nesneleri değil onların zihnimizde oluşan imgelerini algılar ve nesnelerin gerçekliklerini değil yalnız onların görünüşlerini bilebiliriz. Bu nedenle Berkeley kendini bilime daha yakın görür.

Berkeley'e göre maddi cevherin varlığı fikri bilime hiçbir şey kazandırmaz. *“Özdek ve devinimle pek çok şey açıklanmıştır, bunları ortadan kaldırdınca cisimcikçi felsefeyi bütünüyle yıkar ve görüngüleri açıklamada böyle büyük bir başarıyla uygulanmış olan mekanik ilkelerin temelini çürütürsünüz diyeceksiniz. Kısaca söylersek, eski filozofların olsun çağcıl filozofların olsun doğa araştırmalarında elde ettikleri başarıların tümü cisimsel tözün ya da özdeğin gerçekten varolduğu varsayımına dayanmaktadır. Bunları, bu varsayım olmaksızın, bu varsayım ile açıklanabildiği kadar iyi açıklanamayacak tek bir görüngü yoktur diyerek yanıtlarım. Bu, tikellerden yapılan bir tümevarımla da kolaylıkla gösterilebilir. Görüngüleri açıklamak belli durumlarda belli idealardan niçin etkilendiğimizi göstermek demektir. Oysa özdeğin tıne nasıl etki edeceğini ya da tinde nasıl idea ortaya çıkaracağını hiçbir filozof açıklamaya yanaşmaz.; o halde özdeğin doğa felsefesine hiçbir yararının olmadığı apaçıktır.”*¹⁶¹

Berkeley' in bilime bakış açısı da genel felsefesiyle uygunluk içindedir. Bizi Tanrı yaratmıştır ve Tanrı dünya aracılığıyla bizimle iletişime geçer. Dünyada Tanrı tarafından oluşturulmuş düzenli bir diziliş vardır ve Tanrı bilim yoluyla bizi bilgilendirmektedir. Dolayısıyla, bizim dünya adını verdiğimiz varlık, Tanrı' nın bizimle iletişim kurduğu dildir; dünyanın akılla anlaşılabilir düzenlilikleri –bilimin yasaları, deneyimimizde cisimleşmiş olduklarını gördüğümüz matematiksel denklemler- ise bu dilin gramer ve sentaksı, insan zihinleriyle kurulan ilahi iletişimin yapısıdır.¹⁶²

Bununla birlikte Berkeley metafizik ve fiziğin birbirine karıştırılmaması gerektiğini söyler. Ona göre bilimin doğası doğru anlaşıldığı takdirde fizik biliminin fenomenlerin gerçekten etkin nedenleriyle ilgilenmediği anlaşılacaktır. Berkeley'in buradaki amacı insanları, fenomenlerin varoluşunun nedenini başka yerde aramaya yönlendirmektir. Berkeley fenomenlerin gerçek nedensel açıklamalarının yalnızca

¹⁶¹ Berkeley, *İlkeler*, s. 64-65.

¹⁶² Magee, *Büyük Filozoflar*, s. 141-142.

fenomenlerin Tanrı ile, en son cisimsel olmayan ve gerçek etker neden ile ilişkilerini saptayan metafizikte bulunabileceğini göstermek ister.¹⁶³ Ona göre fenomenlerin gerçek nedensel açıklamalarıyla ilgilenmek metafiziğin görevidir.

Berkeley “İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine” adlı eserinde kendisine yöneltilebilecek itirazları maddeler halinde sıralayarak bunları tek tek cevaplar. Burada kendisine yöneltilebileceğini düşündüğü itirazlardan biri de eğer maddi töz yoksa o halde neden onun varlığına insanlık tarafından evrensel bir onay verildiğidir. İnsanların çoğunluğu yanılmakta mıdır? Berkeley öncelikle sanıldığı gibi insanların çok büyük bir kısmının maddi cevher fikrini benimsemediğini söyler. Ona göre zihin olmaksızın maddenin varoluşu düşüncesi çelişki barındıran ve anlamsız bir düşünce olduğundan maddi cevher fikri sanılanın aksine çok da kabul görmez. Kaldı ki insanlığın büyük çoğunluğu maddi tözün varlığını kabul etse dahi, bu o düşüncenin mutlak doğru olduğu anlamına gelmez. Bir zamanlar dünyanın hareket ettiği bilginler tarafından bile korkunç bir saçmalık olarak görülmüştü.¹⁶⁴ Genel kanıya göre dünya hareket etmiyordu ancak bu doğru değildi. Burada olduğu gibi, maddi tözün varlığına inananların çok sayıda olması, bu düşüncenin doğru ve geçerli olduğu anlamına gelmez.

Peki, insanların çoğu neden maddi cevher konusunda hataya düşmektedir? Berkeley’e göre bunun nedeni sıradan insanların madde kavramının anlamını araştırmamalarıdır. İnsanlar algıladıkları ideaları kendi kendilerine oluşturmadıklarını, bunların içeriden istençlerine bağlı olarak ortaya çıkmadıklarını görüp bu ideaların ya da algı nesnelerinin zihinden bağımsız, zihin olmaksızın varolduklarını savunmuşlar ve bu sözcüklerde bir çelişme bulunabileceğini hiç düşünmemişlerdir.¹⁶⁵ Bu düşünceleri onları maddi tözün varlığına inanmaya götürür ve bu yaygın hataya düşerler.

Berkeley’e yöneltilen itirazlardan biri de doğrudan algılanmış bir idea olmayan zihnin varlığının nasıl bilinebileceği ile ilgilidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi her şeyden önce zihnin varlığı algılanan olmasına değil, algılayan olmasına bağlıdır. Biz nasıl ki hiç kimseyi yuvarlak bir kare düşünemiyor diye suçlamıyorsak, kendimizi de ruh ideası ile donatılmadığımız için suçlayamayız.¹⁶⁶

¹⁶³ Copleston, s.46.

¹⁶⁴ Berkeley, *İlkeler*, s.67.

¹⁶⁵ Berkeley, *İlkeler*, s.68.

¹⁶⁶ Günday, s. 90.

Berkeley'e göre biz zihnimizin varlığını ancak sezgisel olarak bilebiliriz. Berkeley' in herhangi bir şeyin varlığını sezgisel olarak bilebileceğimizi söylemesi onun eleştiri alabileceği başka bir konu olabilir. Çünkü sezgisel bir kavrayışın kabul edilmiş olması, itiraf etmek gerekir ki, duyuşsal bilgi lehine rasyonel bilgiyi küçümseyen Berkeley epistemolojisi ile kolayca uzlaştırılamayacak bir nokta olarak karşımızda durmaktadır.¹⁶⁷

Berkeley' e zihin konusunda yöneltilen itiraz aynı şekilde Tanrı konusu için de geçerlidir. Hylas ve Philonous' un konuşmalarında bu konuya rastlıyoruz:

- *HYL: "Tanrı'nın zihni hakkında hiçbir fikrin olmadığına göre, şeylerin onun zihninde varolmasını nasıl mümkün görebiliyorsun? Ya da, ona dair hiçbir fikrin olmadan da Tanrı'nın zihnini düşünebiliyorsan, ne diye ben de hakkında hiçbir fikrim olmasa da maddenin varolduğunu düşünmekte serbest olmayayım?"*

- *PHIL: "Önce birinci sorunu ele alalım: ne Tanrı, ne de herhangi bir espri hakkında tam bir fikre sahip olmadığımı saklamıyorum; çünkü bunlar aktif varlıklar olduklarından, fikirlerimiz gibi tamamen atıl şeylerle temsil edilemezler. Böyle olmakla birlikte, bir espri ya da düşünen cevher olan ben, kendi varlığımı fikirlerimin varlığını bildiğim kadar kesin olarak bilirim... Tanrı hakkında sahip olduğum bütün nosyon, kendi ruhum üzerinde durup düşünmek ve onun kudretini yüceltip kusurlarını ayıklamak suretiyle elde edilmiştir. Böylece aktif olamayan bir fikir olmasına rağmen, yine de kendimde Tanrısal Varlık'ın bir çeşit düşünen aktif imajını elde ederim. Ve onu duyu ile algılamamama rağmen, yine de ona dair bir nosyona sahip olurum, ya da onu içe dönük düşünce ve muhakeme ile bilirim. Benim, kendi zihnim ve kendi fikirlerim hakkında dolaysız bir bilgim vardır; işte bunların yardımıyla başka esprilerin ve fikirlerin varolmasının da mümkün olduğunu dolaylı olarak anlarım. Bundan başka, kendi varlığımdan ve kendimle fikirlerim arasında gördüğüm bağımlılıktan akıl ve muhakeme yolu ile bir Tanrı'nın varlığı ve bütün yaratılmış şeylerin onun zihninde varoldukları sonucunu zorunlu olarak çıkarırım. Birinci sorunun cevabı işte bu. İkincisine gelince: onun cevabını artık sen kendin de verebilirsin sanırım. Çünkü maddeyi sen, aktif olmayan bir varlığı ya da fikri algıladığın gibi, ne objektif bir şekilde algılayabilirsin ne de kendin*

¹⁶⁷ Çetin, s. 61.

için yaptığın gibi içe dönük bir düşünceyle bilebilirsin. Hatta onu bunlardan birine benzeterek dolaylı bir tarzda kavrayamayacağın gibi, dolaysızca bildiğin şeylerden muhakeme yolu ile çıkarman da mümkün değildir. Bütün bunlar, madde için durumun, Tanrısal Varlık için olduğundan büsbütün farklı olduğunu gösterir.”¹⁶⁸

¹⁶⁸ Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 95-97.

SONUÇ

“Berkeley’in İmmateryalist Metafiziği” adlı bu çalışmamızda İngiliz empirist felsefe geleneğinin Locke’dan sonra ikinci büyük temsilcisi olarak kabul edilen George Berkeley’in felsefesini genel hatlarıyla ele almaya çalıştık. Çoğu kez yanlış anlaşılan ve çok ağır tenkitlere maruz kalan Berkeley’in, ortaya koymuş olduğu eserlerinde esasında ne anlatmak istediğini bir kez daha ele alıp değerlendirmek istedik.

Çalışmamız boyunca elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda vardığımız sonuçlardan en başta ifade etmemiz gerekeni, Berkeley’in felsefi kaygılardan çok dini kaygılar güttüğüdür. Onun ortaya koyduğu felsefi sistemin amacı Tanrı’nın varlığını kanıtlamaktır. Nitekim Berkeley eserlerinde birçok delile başvurarak Tanrı’nın varlığını ispatlamak istemiştir.

Berkeley’in yaşadığı çağda bilimin yükselişe geçmesiyle birlikte materyalist dünya görüşü yayılmaya başlamıştı. Berkeley ise Avrupa kültür ve medeniyetinin dinsel, metafiziksel ve ahlaki temellerini zayıflatan bu yeni felsefe hareketinin sonuçlarından çağını ve ülkesini korumaya çalışıyordu.¹⁶⁹ Berkeley’e göre materyalizmin yaygınlaşması din ve ahlak alanlarında büyük tahribatlara yol açmaktaydı. Tanrı’nın varlığı, ruhun ölümsüzlüğü gibi konular tehdit altındaydı. Ona göre Avrupa dünyası septisizm ve ateizme bağlandığı takdirde kısa bir süre sonra nihilizm batağına saplanacaktı. Bu nedenle Berkeley mevcut mekanik materyalist evren anlayışının karşısına kendi immateryalist metafiziğiyle çıktı. Septisizm ve ateizmin temellerinde bir cisimler dünyasının varolduğu görüşünün yattığını söyleyen Berkeley ortaya koyduğu immateryalist metafiziğiyle Tanrı’nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamak istedi. Berkeley’in felsefesinin temel hedefi maddi cevher fikrini ortadan kaldırmak ve her şeyin tinsel bir gerçekliğe dayandığını göstermekti.

Berkeley ateistlere karşı Tanrı’nın varlığını ispat etme veya Tanrı inancına zaten sahip olanların inancını sağlam bir temele dayandırma amacına ulaşmak için ilk olarak maddi cevherin varlığını reddetti. Bu noktada dikkat etmemiz gereken şey Berkeley’in dış dünyadaki nesnel varlıkların varoluşlarını reddetmediğidir. O sadece genel, soyut ve içi boş bir kavramdan ibaret olan maddi tözün varlığını reddeder. Son derece soyut ve anlaşılmaz bir kavram olan maddi töz, kendisinin varolduğunu savunan Locke vb.

¹⁶⁹ Hanratty, s. 81.

filozoflar tarafından bile açıklanamayan müphem bir kavramdır. İçi doldurulamayan bu kavrama karşılık gelen bir gerçeklik yoktur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ortaya koyduğumuz şekliyle Berkeley birçok farklı noktadan hareket ederek maddi tözün imkânsızlığını ortaya koymuştur. Berkeley bir şeyin varlığına inanmak için herhangi bir neden görülmüyorsa bunun, o şeyin varlığına inanmamak için yeterli bir neden olduğunu düşünür. Birçok farklı şekilde maddi tözün varolup olmadığını araştıran Berkeley sonunda kendisini maddi tözün varlığına inandıracak hiçbir delil bulamamıştır. Bu nedenle sonuç itibariyle o, maddi tözün varlığını kesin olarak reddetmiştir.

Berkeley zihin veya ruhtan bağımsız olarak bir maddi tözün varolamayacağını söyleyerek idealist felsefesini ortaya koyar. Berkeley idealizminin kaynağını büyük ölçüde John Locke oluşturmaktadır. Locke felsefesinden hareket eden Berkeley, onun eksiklik ve yanlışlıklarından yola çıkarak kendi felsefi sistemini kurmuştur. Maddi töz, birincil ve ikincil nitelikler, ruhun tanımı ve yapısı gibi birçok konuda Berkeley Locke'dan farklı düşünür. Berkeley'in kendi felsefesini oluştururken en çok etkilendiği isim Locke olmakla birlikte, en çok eleştirdiği isim de yine odur.

Berkeley Tanrı'nın varlığını ispatlamaya doğru yol alırken zihinden bağımsız bir maddenin olamayacağı tezini ortaya atar. O, bu düşüncesini felsefesinin özünü oluşturan "Varolmak algılanmış olmaktır." sözüyle en net biçimde ifade eder. Bu ifadesiyle Berkeley, dış dünyadaki varlıkların varoluşunu zihinlerdeki idelere indirger. Duyulur nesneler söz konusu olduğunda varolmak algılanmış olmak iken, zihin söz konusu olduğunda varolmak algılayan olmaktır. Berkeley' in varmak istediği yer zaten bu noktadır. O algılayan zihinlere dikkati çekmek ister. Nesnelerin varlığı onları algılayan zihinlere bağlıdır. Algılayan zihin yoksa nesneler de yoktur; ancak biz nesnelerin sürekli olarak varolduğunu biliyoruz. O halde sonlu ve sınırlı insan zihni dışında onlara sürekli varlık veren sonsuz ve aşkın bir zihin varolmalıdır. İşte Berkeley varmak istediği sonuca ulaşmıştır. Bütün varlık âleminin teminatı olan bu sonsuz ve aşkın zihin Tanrı'dır. Berkeley'in algılanmış olmakla varolmayı bir tutmasındaki asıl amaç Tanrı'nın varlığını ortaya koymaktır. Berkeley felsefesinin merkezinde yer alan varlık Tanrı'dır. O, Tanrı'yı merkeze oturtmuş bütün felsefi sistemini ona göre kurmuştur. Başka bir

ifadeyle Berkeley'in felsefesinde bütün yollar Tanrı'ya çıkar. Tanrı Berkeley için vazgeçilmez bir yaratıcı ve garantördür.

Çalışmamızın sonunda elde ettiğimiz bilgilerin en önemlilerinden biri de Berkeley'in zihne vermiş olduğu kurucu görev ve bunun felsefi açıdan gösterdiği önemdir. Bu konudaki görüşlerimizi ortaya koymadan önce, konunun daha iyi anlaşılması için daha önce birçok defa ifade ettiğimiz şeyleri birkaç cümleyle özetlememiz gerekir. Genel olarak Berkeley felsefesinde iki tür varlıktan bahsedilebilir: Zihinler ve ideler. Bir idenin varlığı onun bir zihin tarafından algılanmasından veya bir zihnin ona sahip olmasından ibarettir. Bir zihnin varlığı ise onun idelere sahip olmasından veya algılamasından ibarettir. Yalnızca zihinler algılar ve yalnızca ideler algılanır.¹⁷⁰

Kısa bir özet olarak vermeye çalıştığımız Berkeley felsefesinin temel tezini oluşturan bu ifadelerden çıkan sonuç Berkeley'in, gerek epistemolojik gerek ontolojik anlamda kurucu görevi zihne verdiğidir. İdeler algılanmadığı sürece yoktur. Algılandıklarında ise edilgen bir yapıda varolurlar. Burada aktif olan zihindir. İdeler aktif bir zihin tarafından algılanılarak varlığa getirilirler. Bu noktada felsefe tarihi boyunca epistemolojik ve ontolojik anlamda önemli bir sorun olarak tartışıl gelmiş olan suje-obje ilişkisi söz konusu olduğunda Berkeley'in sujeyi ön plana çıkardığı söylenebilir. Objenin varlığı sujenin varlığına bağlıdır. Suje yoksa obje de yoktur. Hatta Berkeley birincil ve ikincil nitelikler ayrımını ortadan kaldırarak nesnelerde ne birincil ne de ikincil türden niteliklerin bulunduğunu, aksine bütün niteliklerin zihne bağımlı olduğunu söyler. Bu durumda nesneye ait olan hiçbir nitelik yoktur ve onun varlığı ya da yokluğu onu algılayan zihne bağlıdır.

Çalışmamız boyunca dikkatimizi çeken diğer bir konu da Berkeley'in haklı veya haksız birçok eleştiriye maruz kaldığıdır. Berkeley'in düşünceleri gereken ilgiyi görmemiş, ciddiye alınmamış ve çoğu kez alay konusu olmuştur. Onun felsefesi birçok çağdaşı tarafından hayal ürünü bir saçmalık olarak görülmüştür. Berkeley'e yöneltilen eleştirilerin çoğu onun maddi tözün varlığını yadsımasıyla ilgilidir. Maddi tözün yokluğu fikri sıradan insan için son derece kabul edilemezdir. Genel kanıya göre maddenin varlığı sorgulanmaya mahal bırakmayacak derecede açık ve nettir. İnsanlara

¹⁷⁰ Zelyüt, s.90.

anlaşılmaz gelen şey bu kadar açık ve net bir şeyin sorgulanmasıdır. Genel olarak Berkeley'e yöneltilen eleştirilere baktığımızda bu eleştirilerin yanlış anlaşılmalardan kaynaklandığını görürüz. Berkeley dış dünyanın ardında maddi bir gerçeklik olarak varolduğu iddia edilen maddi cevher fikrini reddettiğinde, onun dış dünyadaki nesnelerin varlığını reddettiği gibi bir sonuca varılmıştır. Bu yanlış anlaşılma sonucunda Berkeley zamanla daha da ileriye giderek ironik bir hal alan eleştirilerin hedefi olmuştur. Oysa Berkeley'in buradaki asıl amacı herhangi bir tinsel gerçekliğe dayanmadan kendi başına varolan mutlak bir maddi töz anlayışının yanlışlığını ortaya koymak ve idelerin nedeninin maddesel bir şey değil tinsel bir şey olduğunu göstermektir.

Sonuç itibariyle Berkeley idealizminde varlık ya bizim algımızda ya da biz algılamadığımız zaman başkalarının algılarında, algılayacak hiçbir bilinçli insanın bulunmadığı zamanlarda da Tanrı'nın algısında varolmaktadır. Berkeley "varolmak algılanmış olmaktır." derken "sadece benim algıladığım şeyler vardır." gibi bir anlam kastetmemektedir. O "varolmak algılanmış olmaktır." derken bütün varlıkların varolma sebebi olan tinsel gerçekliğe işaret eder. Berkeley felsefesinde nihai gerçeklik maddi değil tinseldir ve varolan her şey bu tinsel gerçekliğe, yani Tanrı'ya dayanır.

Bu çalışmanın sonunda elde edilen bilgiler ışığında söylenebilecek olan nihai şey, Berkeley'in immateryalist metafiziğinin, teist Tanrı anlayışının felsefi bir formda ifade edilişi olarak değerlendirilebileceğidir.

KAYNAKÇA

- Açıköz, M., *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Ayyıldız Matbaacılık, İzmir 1998.
- Adjukiewicz, K., *Felsefeye Giriş Temel Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev.: A. Cevizci), Gündoğan Yayınları, Ankara 1994.
- Aristoteles, *Metafizik*, (Çev.: A. Arslan), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1985.
- Baysal, S., “Descartes ve Kant’ta Ben Deneyimi”, Erişim Tarihi: 22.03.13, www.insanokur.org/?p=24805.
- Bergson, H., *Metafiziğe Giriş*, (Çev.: Mustafa Tahralı), Birey Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Berkeley, G., *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, (Çev.: Halil Turan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1996.
- , *De Motu*, (Translated by A. A. Luce), 1721.
- , *The Analyst*, Printed for J. Tonson in the Strand, London 1734.
- , *The Querist*, Dublin 1735.
- , *Hylas İle Philonous Arasında Üç Konuşma*, (Çev.: K. Sahir Sel), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.
- , *Yeni Bir Algı Teorisi*, (Çev.: Ertuğ Ergün), Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2003.
- , “Alciphron: or the Minute Philosopher”, *Containing An Apology For The Christian Religion, Against Those Who Are Called Free Thinkers*.
- Bilgi Görüşleri, Erişim Tarihi: 30.12.13, <http://www.filozoflar.com/bilgi-gorusleri.htm#more-317>.
- Cevizci, A., *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2001.
- , *Metafiziğe Giriş, Paradigma Yayınları*, İstanbul 2005.
- , *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1996.
- , *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2008
- Copleston, *Felsefe Tarihi-Berkeley-Hume*, Cilt 5, İdea Yayınları, İstanbul 1996.

- Çetin, İ., *George Berkeley'in İdealizminde Tanrı ve Yaratma*, Arasta Yayınları, Bursa 2004.
- Çüçen, A. K., *Bilgi Felsefesi*, Asa Kitabevi, Bursa 2005.
- , Zafer, M. Z., Esenyel, A., *Varlık Felsefesi*, Ezgi Kitabevi, Bursa 2011.
- Didier, J., *John Locke*, (Çev.: Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Ergat, E.A., *Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi Locke ve Berkeley Örneği*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2008
- Filozoflar ve Düşündüren Sözleri, Erişim Tarihi: 20.03.13, dusundurensozler.blogspot.com/2008/12/kantin-kuramsal-metafizik-elestirisi_3294.html.
- George Berkeley, Erişim Tarihi: 27.12.2012, plato.stanford.edu/entries/Berkeley.
- Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Guenon, R., *Metafizik Nedir?*, “Doğu Metafiziği”, (Çev. Mustafa Tahralı), Birey Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Günday, Ş., *Berkeley İdealizminin Temel Kavramları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.
- Hançerlioğlu, O., *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 4-5, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Hanratty, G., *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, (Çev.: Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük), Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Heidegger, M., *Metafizik Nedir?*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- Heimsoeth, H., *Felsefenin Temel Disiplinleri*, (Çev.: Takiyettin Mengüşoğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Hikmet, N., “Berkley”, Erişim Tarihi: 23.12.13, <http://www.siiir.gen.tr/siir/n/nazimhikmet/berkley.ht>.
- İmamoğlu, T., *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004.
- İspir, N., *İngiliz Ampiristlerinde Tanrı-Ahlak-Özgürlük İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

- İyi, S., *Çağımızda Metafizik Sorunu*, Ayraç Yayınları, Ankara 1999
- Kaya Keha, M., “Berkeley’in Özne İdealizmi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:36, 163-170.
- Keklik, N., *Felsefenin Tekniği*, Doğu Yayınları, İstanbul 1984.
- Kızılırmak, A., *Bilimde ve Felsefede Diyalektik Nedir?*, Odak Yayınları, Ankara 1974.
- Law, *Büyük Filozoflar*, (Çev.: Feza Çakır), İnkılap Yayınları, İstanbul 2007.
- Locke, J., *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, (Çev.: Vehbi Hacıkadıroğlu), Ara Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Magee, B., *Büyük Filozoflar*, (Çev.: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008.
- , *Felsefenin Öyküsü*, (Çev.: Bahadır S. Şener), Dost Kitabevi, Ankara 2000.
- Metafizik, Erişim Tarihi: 25.02.14, [http://tr.wikipedia.org/wiki/Metafizik_\(Aristoteles\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/Metafizik_(Aristoteles)).
- Metafizik, Erişim Tarihi: 22.02.13, http://www.felsefeekibi.com/forum/forum_posts.asp?TID=37774.
- Nicola Malabranche, Erişim Tarihi: 28.12.13, <http://www.filozoflar.com/nicola-malebranche.htm#more-284>.
- Nizam ve Gaye Delili, Erişim Tarihi: 27.03.14, <http://kitap.ihya.org/ateizm-elestirisi/konu-238.htm>.
- Öktem, Ü., “John Locke ve George Berkeley’in Kesin Bilgi Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2), 2003, 133-149.
- Priest, S., *The British Empiricists*, Penguin Books, Londra 1990.
- Rashid, S., *Berkeley’s Querist and Its Influence*, Faculty Working Paper No. 89-1621, College of Commerce and Business Administration University of Illinois at Urbana Champaign, December 1989.
- Suruş, A., *İlim ve Felsefeye Giriş*, Endişe Yayınları, Ankara 1990.
- Şulul, C., “Metafiziğin Tarihsel Evrimi”, *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: V, Ocak-Haziran 2003, s.57-69.

- Thilly, F., *Bir Felsefe Tarihi*, (Çev.: Nur Küçük, Yasemin Çevik), İdea Yayınları, İstanbul 2010.
- Timuçin, A., *Düşünce Tarihi 2, Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi*, Bulut Yayınları, İstanbul 2012.
- Topdemir, H. G., *Felsefe*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2008.
- Uygur, N., *Felsefenin Çağrısı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001
- Ülken, H.Z., *Genel Felsefe Dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.
- Yılmaz Çetin, “Materyalizm nedir?”, Erişim Tarihi: 25.03.13, cetinyilmaz.wordpress.com/2009/11/03materyalizm-nedir.
- Weber, A., *Felsefe Tarihi*, (Beşinci Baskı), (Çev.: H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.
- Zelyüt, S., *Dört Adalı*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ayşenur GÜNLER
Doğum Yeri ve Tarihi	ERZURUM/19.06.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İletişim	
E-posta adresi	aysenur_gunler@hotmail.com
Tarih	05.06.2014